

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ
“НЕОФИТ РИЛСКИ”**

**ГОДИШНИК
НА КАТЕДРА
„ФИЛОСОФСКИ И ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ”**

**ГОДИНА X
2020**

РЕДКОЛЕГИЯ:

Проф. д-р Борис Манов (главен редактор), доц. д-р Антоанета Николова, доц. д-р Гергана Попова

Югозападен университет “Неофит Рилски“, Благоевград
Философски факултет, Катедра „Философски и политически науки“

EDITORS:

Prof. Dr. Boris Manov (Editor-in-Chief), Associate Prof. Dr. Antoaneta Nikolova, Associate Prof. Dr. Gergana Popova

South-West University “Neofit Rilski”, Faculty of Philosophy, Philosophical and Political Sciences Department

МЕЖДУНАРОДЕН РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Проф. дн Лазар Копринаров (ЮЗУ „Н. Рилски“ – Благоевград), Проф. дфн Валентин Канавров (ЮЗУ „Н. Рилски“ – Благоевград), Проф. дфн Иван Кацарски (ИИОЗ-БАН), Проф. д-р Диего Лучи (Американски университет в България – Благоевград), Проф. д-р Зоран Матевски (Университет „Св. Св. Кирил и Методий“ – Скопие), Проф. дн Мария Марчевска-Ритко (Университет „Мария Склодовска-Кюри“ – Полша), Проф. д-р Марко Форливези (Университет Габриеле д'Анунцио – Киети-Пескара), Проф. Хуан Хосе Падиал (Университет на Малага), Хаб. д-р Лидия Гузи (Национален университет на Ирландия), ас. д-р Звиад Абашидзе (Държавен Университет в Тбилиси), д-р Слободан Янкович (Институт за международна политика и икономика – Белград)

Editorial Board:

Prof. DSc. Lazar Koprinarov (SWU “N. Riliski – Blagoevgrad), Prof. DSc. Valentin Kanawrow (SWU “N. Riliski – Blagoevgrad), Prof. DSc. Ivan Katsarski (ISSK-BAS), Prof. Diego Lucci, PhD (American University in Bulgaria), Prof. Zoran Matevski, PhD (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje), Prof. DSc. Maria Marczevska-Ritko (Maria Curie-Sklodovwska University – Poland), Prof. Marco Forlivesi, PhD (D'Annunzio University of Chieti-Pescara – Italy), Prof. Juan José Padial (Universidad de Málaga), Dr hab Lidia Guzy (National University of Ireland), Assist. Prof. Zviad Abashidze, PhD (Tbilisi State University), Slobodan Jankovic, PhD (Institute of International Politics and Economics – Belgrade)

„Годишникът“ е научно-методическо списание на катедра „Философски и политически науки“ на ЮЗУ „Н. Рилски“, Благоевград. Има за цел да даде възможност за публикуване на резултатите от научните изследвания на преподавателите **и докторантите** от катедрата, както и да стимулира научните търсения и дискусии чрез представяне на материали на изявени учени в областите на философията и политологията от страната и чужбина. Заедно с това се цели и подпомагането на учебния процес и повишаване нивото на самостоятелната работа **и творческите изяви** на студентите.

“The Annual” is a scientific-methodological periodical of the department “Philosophical and Political Science” at SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad. Its main goal is to give an opportunity for publishing the results of the lecturer’s scientific researches as well as to stimulate the scientific searches and discussions by representing papers of prominent Bulgarian and foreign scholars who work in the field of the philosophy and political sciences. The Annual also aims to support the teaching process and to contribute to the raising of the quality of students’ private study.

В „Годишника“ се приемат материали, които отговарят на определените от редколегията изисквания и след рецензиране от независими рецензенти.

Изискванията към авторите се намират на последната страница на изданието.

ISSN 2683-0973

Университетско издателство „Неофит Рилски“,
Благоевград, 2019
South-West University Publishing House
Blagoevgrad, 2019

СЪДЪРЖАНИЕ

Георги Величков. ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА ОТ 1870 Г. И ГЛОБАЛНАТА СИТУАЦИЯ ДНЕС.....7	7
Georgi Velichkov. THE HISTORY OF THE BULGARIAN ORTHODOX CHURCH SINCE 1870 AND THE GLOBAL SITUATION TODAY.....7	7
Иво Минков. АБСОЛЮТНИЯТ СУБЕКТ НА ХЕГЕЛ И ПРОГРЕСЪТ В СЪЗНАНИЕТО ЗА СВОБОДА.....15	15
Ivo Minkov. HEGEL'S ABSOLUTE SUBJECT AND THE PROGRESS IN THE CONSCIOUSNESS OF FREEDOM.....15	15
Валери Вълчев. ФРИДРИХ НИЦШЕ: МОЖЕ ЛИ ДА ИМА <i>ВЕСЕЛА НАУКА</i> ?.....34	34
Valeri Valchev. FRIEDRICH NIETZSHE: COULD IT BE A <i>JOYFUL SCIENCE</i> ?.....34	34
Миглена Лунголова. ФЕМИНИСТКИЯТ ДИСКУРС В ЕРАТА НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА – МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ ИЛИ УНИВЕРСАЛИЗЪМ....45	45
Miglena Lungolova. FEMINIST DISCOURSE IN THE ERA OF GLOBALIZATION – MULTICULTURALISM OR UNIVERSALISM.....45	45
Радослав Оведенски. МОДУСИ НА НОРМАТИВНОСТТА. ДИНАМИЧНАТА ТЕОРИЯ НА ПРАВОТО КАТО ТРАНСЦЕНДЕНТАЛНО УСВОЯВАНЕ И СЪЗДАВАНЕ НА ГЛОБАЛЕН ПРАВЕН И ПОЛИТИЧЕСКИ РЕД.....57	57
Radoslav Ovedenski. MODES OF NORMATIVITY. THE DYNAMIC THEORY OF LAW AS A TRANSCENDENTAL ASSIMILATION AND CREATION OF A GLOBAL LEGAL AND POLITICAL ORDER.....57	57
Георги Шавулев. ЗАРАЖДАНЕ И РАЗВИТИЕ НА АЛЕГОРИЧНАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В АНТИЧНОСТТА.....63	63
Georgi Shavulev. GENESIS AND DEVELOPMENT OF ALLEGORIAL INTERPRETATION IN ANTIQUITY.....63	63
Георги Найденов. ЕКСПЕРТНИ ОЧАКВАНИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА КРИЗАТА БЛИЗКИЯ ИЗТОК.....71	71
Georgi Naydenov. EXPERT EXPECTATIONS FOR THE PROGRESS OF THE CRISIS IN THE MIDDLE EAST.....71	71
Ивайло Христов. БЪЛГАРОФОБИЯТА В СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ: ИСТОРИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА.....77	77
Ivaylo Hristov. BULGAROPHOBIA IN NORTHERN MACEDONIA: HISTORICAL DIMENSIONS AND CHALLENGES.....77	77
Александра Атанасова. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА ОТ САРАЕВО '84 ДО ДЕЙТЪН: ЗА КРАЯ НА СЪРБОХЪРВАТСКИЯ И (НЕ)ВЪЗМОЖНОСТТА НА „IN VARIETATE CONCORDIA“.....92	92
Aleksandra Atanasova. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА ОТ САРАЕВО '84 ДО ДЕЙТЪН:	

ЗА КРАЯ НА СЪРБОХЪРВАТСКИЯ И (НЕ)ВЪЗМОЖНОСТТА НА „IN VARIETATE CONCORDIA.....	92
Стилиян Раковски. ПРОЯВАТА НА МЕКА СИЛА ОТ СТРАНА НА КИТАЙ В СТРАНИТЕ ОТ ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ ПРЕЗ 2020 ГОДИНА: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТ.....	103
Stiliyan Rakovski. CHINESE SOFT POWER PROJECTION IN WESTERN BALKAN COUNTRIES IN 2020: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES.....	103
Елица Димова. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ИЛИ ХУМАНИТАРЕН РЕД – ЦИВИЛИЗАЦИОННИЯТ ИЗБОР НА ЕВРОПА.....	111
Elitsa Dimova. GLOBALIZATION OR HUMANITARIAN ORDER – THE CIVILIZATION CHOICE OF EUROPE.....	111
Асен Балабанов. СЪВРЕМЕННИ ГЛОБАЛНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА – ИМА ЛИ ПЪТ НАПРЕД?.....	125
Asen Balabanov. MODERN GLOBAL CHALLENGES – IS THERE A WAY FORWARD?.....	125
Danielle Abou Moussa. THE CHALLENGES OF NEW TECHNOLOGIES AND MEANS OF COMMUNICATION.....	132
Даниел Муса. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ И КОМУНИКАЦИОННИ СРЕДСТВА.....	132
Александра Димитрова. ЕТНОДЕМОГРАФСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ.....	138
Aleksandra Dimitrova. ETHNO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE BALKAN COUNTRIES.....	138
Указания към авторите.....	146

През 2020 година „Годишникът на катедра „Философски и политически науки” при ЮЗУ „Неофит Рилски”, Благоевград, чества десетгодишен юбилей. За тези десет години той се утвърди като научно-методично издание в областта на философията и политологията. На страниците му намериха място както статиите на изтъкнати философи и политолози от страната и чужбина, така и резултатите от проучванията и изследванията на докторанти и студенти. „Годишникът“ се превърна в поле за обмен на идеи на междудисциплинарно ниво, посредник между научните търсения на различни поколения и средство, подпомагащо учебната дейност и даващо възможност за изява на първите творчески опити и на най-младите учени.

В по-голямата си част настоящото издание представя доклади от Международната конференция „Трансформации и предизвикателства в съвременния свят“, проведена през месец октомври 2020 г., в Благоевград. „Годишникът“ условно е разделен на два раздела, съответно с философски и политологични интерпретации по тази тема.

**ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА ОТ 1870 Г. И
ГЛОБАЛНАТА СИТУАЦИЯ ДНЕС**

гл. ас. д-р Георги Величков, Югозападен университет „Неофит Рилски”,
velichkov_georgi@swu.bg

**THE HISTORY OF THE BULGARIAN ORTHODOX CHURCH SINCE 1870 AND THE
GLOBAL SITUATION TODAY**

PhD Georgi Velichkov, South-West University “Neofit Rilski”,
velichkov_georgi@swu.bg

Abstract: *The article aims to make a historical overview of the development of the Bulgarian Orthodox Church from its establishment and recognition by the official Ottoman authorities in the form of the Bulgarian Exarchate to the restoration of its patriarchal dignity and the global situation today. The time from the establishment of the Bulgarian Exarchate to the restoration of the patriarchal dignity was a time of hardship for the Bulgarian bishops: a time when they were charged with the mission of defending and firmly adhering to Orthodoxy (despite the Schism proclaimed by the Ecumenical Patriarchate). Today, the Church is trying to survive in a different global world with its postmodern challenges.*

Key words: *Bulgarian Church, Exarchate, restoration of patriarchal dignity, globalization*

Тази статия цели да направи исторически обзор на развитието на Българската православна църква от нейното създаване и признаване от официалните османски власти под формата на Българска екзархия до възстановяването на нейното патриаршеско достойнство и глобалната ситуация днес. Въпреки множеството трудности в своето развитие, българските архиереи посвещават своите сили за решаване на Схизмата, която Вселенската патриаршия още в началото обявява на Българската екзархия, и за възстановяването на патриаршеския статут.

Вследствие на протичащите в Османската империя промени и тенденцията за даване на религиозни права и на онези поданици на падишаха, неизповядващи исляма, на 28 февруари 1870 г. султан Абдул Азис (1861-1876) издал ферман, с който се основала Българската екзархия, обхващаща почти всички български епархии. Още в самото начало патриарх Григорий VI не признал фермана заради дадените на Екзархията епархии. Стига се до заточение на българските архиереи в Измит и до затваряне на храма „Св. Стефан”. Отношенията между българите и гърците в църковно отношение били прекъснати.

През февруари 1872 г. за пръв български екзарх бил избран Иларион Ловчански, който четири дни след избора си дал оставката по искане на османското правителство с официалната мотивация, че е стар и слаб. В историографията са изказани предположение, че всъщност става въпрос за натиск от страна на граф Игнатиев във връзка с факта, че Иларион е един от низвергнатите български архиереи (Динков 1952: 91). На 16 февруари за нов български архиерей бил избран видинският митрополит Антим.

На 15 февруари 1872 г. Вселенската патриаршия свикала голямо събрание, на което било взето решение да се отправи протест срещу избирането на български екзарх. Под

натиска на Русия Високата порта обявила решенията на събранието за незаконни и спряла от печат официоза на Патриаршията „Босфорски фар”. Въпреки обещанието си да се погрижи за българския църковен въпрос, вселенският патриарх забавял отговора си и готвения проект за т. нар. „Хемоска екзархия”. Заради забавянето си Високата порта решила сама да утвърди избора на българския екзарх, което станало на 23 февруари 1852 г.

На 2 април 1872 г. екзарх Антим I получил берата за назначаването си. Вселенската патриаршия не закъсняла с действията си и забранила на българския екзарх да служи, докато той лично не осъди низвергнатите български архиереи. На 23 април 1872 г. в българския храм във Фенер бил прочетен документ, подписан от екзарх Антим, с който Екзархията обявила незаконно и противоканонично низвержението на Иларион Макариополски, Панарет Пловдивски и Иларион Ловчански (Динков 1952: 93). В отговор на това Патриаршията свикала на съд екзарх Антим, по време на който той трябвало да се разкае лично. На 11 май 1872 г. екзарх Антим обявил в храм „Св. св. Кирил и Методий” независимостта на Българската православна църква. Виждайки това, Вселенският патриарх свикал голям събор, на който низвергнал Антим, отлъчил от Църквата Панарет Пловдивски и Иларион Ловчански и анатемосал Иларион Макариополски. Това обаче не променило нещата. Панарет бил утвърден за Пловдивски митрополит, Иларион Ловчански – за Кюстендилски митрополит, а Иларион Макариополски – за Търновски митрополит.

Във връзка както с това, така и с вътрешните промени в Османската империя, довели на власт симпатизиращия на Патриаршията Митхад паша, на 16 септември 1872 г. Патриаршията обявила Българската църква за схизматична. Официално отношенията между Патриаршията в Истанбул и Българската църква били прекъснати. Схизмата не била призната официално от Йерусалимската патриаршия, както и от Румънската, Сръбската и Руската църква. Няколко дни след официалното обявяване на Схизмата екзарх Антим официално заявил, че не признава Схизмата и че Българската църква е предана на православието. Предвид сложната ситуация в Империята и разпространение на революционните комитети по българските земи османското правителство издало берати за български митрополити във Враца, София и Велес през 1873 г. През 1874 г. последвали берати и за митрополиите в Охрид и Скопие. На 23 юли 1873 г. Рашид паша официално съобщил на Вселенския патриарх, че османските власти не признават схизмата и че няма да позволят да се изпратят гръцки духовници в българските епархии. Патриархът се съгласил да вдигне схизмата, ако екзарх Антим поиска прошка от него. На това искане българският екзарх не се съгласил.

Екзарх Антим I защитавал интересите на своя народ. След разгрома на Априлското въстание от 1876 г. той уведомил дипломатическите представители на Великите сили в Истанбул за репресиите, които османските власти извършили в Батак, Копривщица, Панагюрище и Клисуре. Това не се харесало на Портата и на 12 април 1877 г. екзарх Антим бил свален от екзархийския престол и бил пратен на заточение в Мала Азия. На 22 април 1877 г. за нов екзарх бил избран ловчанският митрополит Йосиф. След подписването на Санстефанския прелиминарен мирен договор от 19 февруари/3 март 1878

г. екзарх Йосиф напуснал Истанбул и се установил в Пловдив, за да организира църковните работи в пределите на Санстефанска България. След Берлинския конгрес България екзархията загубила големи части от своя диоцез. За да се вдигне Схизмата, Русия предложила екзархът да се установи в София или Пловдив, докато Марин Дринов настоявал той да се установи в Охрид. Накрая обаче било взето предвид мнението на българските църковно-народни дейци, смятащи че е по-добре екзархът да остане в Истанбул, за да се запази църковно-народното единство в и извън границите на Княжество България и Източна Румелия. В същото време останалите в Османската империя българи заплашили, че ще приемат унията с Рим, ако екзархът не се завърне в османската столица (Динков 1952: 99).

Османското правителство обаче утвърдило екзарха само за духовен началник на българите в Източна Румелия. Поради това работите на екзарха по възобновяване на българските училища и храмове срещнала голяма съпротива от страна на османските власти. Въпреки това и благодарение на своята тактичност екзарх Йосиф не се отказал от полагане на грижи за просветното дело на останалите в Османската империя българи. В края на XIX в. в Солун била открита – с помощта на Екзархията – българска мъжка гимназия. Към Екзархията бил организиран и Синод. На 17 декември 1883 г. султан Абдул Хамид официално заявил, че неговото желание е България екзархията да остане в Истанбул, за да служи като духовно средище на всички негови поданици българи (Динков 1952: 100). През 1890 г. повторно били дадени берати на митрополитите в Охрид и в Скопие. Било издадено и ираде до валията в Солун и Битоля да се позволи на българите свободно да редят църквите и училищата си. През 1894 г. били издадени и берати за митрополиите във Велес и Неврокоп, а през 1897 г. – и за Битоля, Дебър и Струмица. На екзарха било разрешено да закупи помещения за настаняване на Екзархията в истанбулския квартал Пера, а султанът подарил място за построяване на сграда за духовно училище в квартал Фери-кьой.

В началото на XX в. патриаршистите започнали въоръжен поход срещу екзархистите в опит да върнат в диоцеза на Патриаршията голяма част от признатите власти на българския екзарх земи. С цел сплашване на екзархистите започнали масови кланета като това на 25 март 1906 г. в село Загоричане (Костурско). След 1908 г. положението на Екзархията се подобрило в резултат на Младотурската революция. С разрешението на османското правителство екзархът съставил Синод и Екзархийски съвет при Екзархията и открил нови епархии като Костурската, Солунската и т. н.

Паралелно с това екзарх Йосиф се сблъскал и с проблеми в българската столица София. Българското правителство започнало да дискутира „привременни правила“, зад които екзархийските старци съгледали желанието на светската власт да се разпорежда в работите на Църквата. Пореден конфликт с българското правителство екзархът изпитал с уреждането на религиозното обучение на българските младежи и уреждането на материалната издръжка на духовенството. Екзархията се противопоставила на Драган Цанков и на исканията му покръстените през 1877-1878 г. мюсюлмански деца да се върнат

на родителите им мюсюлмани и омъжените за християни мюсюлманки, ако желаят, да се разведаат (Динков 1952: 102).

Следващото изпитание на Екзархията бил режимът на Стефан Стамболов, който лишил духовниците от изборни права. През есента на 1888 г. Стамболов наредил Светият синод да бъде разтурен и синодалните митрополити били принудени да се завърнат по епархиите си. Синодът бил свикан с разрешение на правителството през 1890 г. През 1891 г. обаче избухнал нов конфликт между Синода и правителството заради опитите на последното да наложат промяна на Търновската конституция, състояща се в разрешение не само първият избран княз, но и неговият приемник на Престола да бъде неправославен. След падането на Стамболов през 1894 г. отношенията между Синода и правителството се подобрили. Светият синод успял да прокара искането, престолонаследникът да бъде член на Православната църква.

След Междусъюзническата война от 1913 г. диоцезът на Екзархията намалява за сметка на Атинската архиепископия и Сръбската църква. По силата на Лондонския договор Османската империя си върнала Източна Тракия, а българите там били почти изгонени. На 13 ноември 1913 г. екзарх Йосиф се преместил в София, а на 20 юни 1915 г. той починал.

След Балканските и Първата световна война се появили призови за реформация на Църквата. През 1919 г. Светият синод решил да видоизмени Екзархийския устав. Съгласно промените църковно-народният събор бил висше законодателно тяло. Предвиждало се създаването на епархийски смесени събори, смесен висш църковен съвет и съд при Св. Синод, енорийски съвети и т. н.

На 21 януари 1945 г. със съгласието на българското ОФ правителство бил избран за български екзарх софийският митрополит Стефан. Синодът решил да помоли за вдигането на Схизмата. Въпросът за вдигането на Схизмата е обсъждан в заседанията на Светия синод още през 20-те години на ХХ в. На Всеправославния събор от 1930 г. е решено Йерусалимската патриаршия да посредничи за преодоляване на схизмата между Българската църква и Вселенската патриаршия. През 30-те години в Йерусалим Светият синод изпраща Стобийския епископ Борис с мисия да води предварителни, неофициални и поверителни преговори с Йерусалимския патриарх (влязъл в ролята на посредник) за създаване на канонически връзки между Българската Църква и Вселенския Патриарх. През 40-те години Неврокопският митрополит Борис и търновският митрополит Софроний били изпратени в Истанбул, за да преговарят по въпроса за Схизмата. Патриаршията вдигнала схизмата на 22 февруари 1945 г. Три дни по-късно била отслужена и тържествена Света литургия в храма на Вселенската патриаршия във Фенер, в която съслужвали Халкидическия митрополит Максимос, Неврокопския митрополит Борис, Търновския митрополит Софроний и Величкия епископ Андрей.

Поставен бил и въпросът за патриаршеското достойнство на Българската църква. Още през лятото на 1942 г. Светият синод повдига въпроса за патриаршеското достойнство на Църквата. Това са годините след присъединяването към Царство България на Беломорието (администриращо се от българските власти) и Добруджа (по силата на

Крайовската спогодба). В обществото се смятало, че е постигнато окончателното обединение на българския народ. Светият синод настоявал да се възстанови средновековната Българска патриаршия. Правителството не било съгласно (Калканджиева 2002: 302). С идването на власт на Отечествения фронт след 9 септември Църквата се надявала Българската работническа партия (комунисти) да спомогне за възстановяването на патриаршеското ѝ достойнство. Основание за тези надежди на синодалните старци били прокламациите на Отечествения фронт за външна и вътрешна промяна на страната.

По време на честванията на 500-годишнината от създаването на Руската Патриаршия, Георги Димитров пише до България, че Руската патриаршия смята за целесъобразно да се възстанови Българската патриаршия. В онзи момент най-спряганият за патриаршеския престол е екзарх Стефан (Куцаров 2015: 57). Директорът на изповеданията д-р Константин М. Сарафов по повод възстановяването на патриаршеското достойнство на Църквата казва, че трябва да се получи първо разрешение от Вселенския патриарх. Д-р Сарафов се опасява да не би църковният въпрос да предизвика разделение в Отечествения фронт. Инспекторът на Дирекцията по изповеданията Александър Чучулайн заявява, че за подобен акт трябва разрешение от правителството (Калканджиева 2002: 303). През 1948 г., когато държавата отстранява екзарх Стефан и го изпраща на заточение, е взето важно държавно решение по църковния въпрос: правителството дава своето съгласие за възстановяването на патриаршеското достойнство на Българската църква. Политбюро на ЦК на БКП се консултира по въпроса и със съветското правителство. През 1951 г. правителството се съгласява окончателно Българската църква да бъде Патриаршия и установява контакти с Вселенската патриаршия в Истанбул (Charu 2011: 131). Още на 10 октомври 1950 г. Политбюро на ЦК на БКП взема решение №353, в което се казва, че митрополит Кирил Пловдивски е най-подходящият кандидат за длъжността на бъдещ български патриарх. През 1953 г. Патриаршията е възстановена, а за първи патриарх е избран пловдивският митрополит Кирил. Съгласно канона възстановяването на дадена Патриаршия трябва да бъде признато от Вселенската патриаршия. През 1953 г. патриарх Атинагор изпраща писмо до Българския Синод, с което изразява своето несъгласие с извършените промени в църковната среда в България. Чак през 1961 г. по настояването на Руската православна църква Вселенският патриарх признава възстановеното патриаршеско достойнство на Българската църква. След това Българската църква е официално приета и за член на Световния съвет на църквите. През 1967 г. – след десетилетия забрани – патриарх Атинагор разрешава български монаси отново да се заселят в Зографския манастир.

Времето от създаването на Българската екзархия до възстановяване на патриаршеското достойнство на Църквата е време на прекеждия за българските архиереи: време, в което те са натоварени с мисията да отстояват и показват твърдо принадлежността си към православието (въпреки Схизмата, обявена от Вселенската патриаршия). Днес Църквата се опитва да оцелее в един различен глобален свят с неговите постмодерни предизвикателства.

В днешната реалност се поставя въпросът: Какво е глобализация? Един въпрос с нови хоризонти, една неизбежна необходимост или един залез на изгрева на надеждите ни. Една от основните цели на глобализацията е премахването на държавните граници, това не е нещо ново за християните. Църквата се устройва по време на Римската империя, когато в тогавашния познат свят не са съществували граници, а различни народи живеели под една държавна власт. Св. ап. Павел, пишейки до Колосяните, акцентира върху темата, че всички народи са обединени под прегръдката на Бога. Всички човеци са родени по образ и подобие Божие: “Няма ни елин, иудейн, ни обрязване, ни необрязване, ни варварин, ни скит, ни роб, ни свободен, а всичко и във всичко е Христос“ (Кол. 3.11.).

Обединението на всички народи от различен произход и икономическо положение се реализира в църквата чрез тайнството на Светата Евхаристия. Призивът “със страх Божий, вяра и любов“ е покана да се присъединим към приобщаването ни с Христа, това е една покана без никакво съмнение и колебание. Всяко извършване на Светата Евхаристия е едно потвърждение на вечното човешко обединение и една икона на есхатологичното събиране на разпилените чада Божии. С Божествената Евхаристия и любовта се преодоляват не само човешките граници, но и държавните.

Вселеността на църквата укрепва човека като самоличност, неповторима. Обединителната основа на вселеността на църквата е любовта между човеците, както ни я предава чрез живота, кръстната саможертва и учението Си Иисус Христос. Св. ап. Павел до Ефесяни пише: “И тъй, поддържайте Богу като чеда възлюбени и живеете в любов, както и Христос ни възлюби и за нас предаде Себе Си принос и жертва Богу“ (Ефес.5:1-2).

Любовта на Апостола на народите е изпълнението на закона (Рим. 3:10) и връзката към съвършенство (Кол. 3:14), Св. Йоан Златоуст заключава: “тя е майка на всички съкровища начало и край на добродетелен живот“, защото всяка заповед и всяко едно наше начинание се концентрира върху това, което ни е казал Христос: “да обичаме ближния си като нас“ (Йоан 22:39). В църквата няма врагове, няма противници. Любовта надделява над враждебността, отхвърля противодействието. Думите на Иисус Христос са ясни: “обичайте враговете си, благославяйте ония, които ви проклинат, добро правете на ония, които ви мразят, и молете се за ония, които ви обиждат и гонят“ (Мат.5:44).

Св. Василий Велики говори: “характерно за врага е да завладява и разрушава, но Господ ни учи, че обичайки враговете си ние ще заприличаме на Христос, който умря за нас, грешниците. Личността – човек е основният и първият елемент на вселеността на църквата, съдържащ се в любовта. Тълкувайки текста от Евангелието „както ни свързва с богатството“, св. Василий Велики пише, че богатството и любовта са две противоположности. Богатият, ако обича, ще се грижи за ближния, ако отсъства любовта, той постоянно ще го има за ненужна необходимост. С духа на разкошничеството, отбелязва светият отец на църквата, за богатия нищо не е достатъчно, но постоянно желае да натрупва още повече богатства. В този стремеж към богатство ни поучават всички съвременни книги по икономика, обаче без любов.

Днес основният и актуален въпрос може би е глобализацията, не води ли тя към залез на изгрева на нашите надежди. Авторитично отговаряме положително. Свободата

на всеки човек в кръга на обществото се пренася към свободата на пазара - “социално свободни“, любовта се заменя с печалбата, промисълът за ближния се злоупотребява със слабостта. Как да се съгласи с това положение църквата?

Идеолозите на свободния пазар ни говорят: “глобализацията е исторически неизбежна“. Да! Обаче тя се реализира в името на страдалческото възприемане на нещата или на мълчанието ни. Любопитно е, как тези идеолози забравят, че „исторически неизбежното“ първи го опитаха в Съветския съюз, без да приканват никого, нито пък историята ги погледна състрадателно. Би трябвало вече да е обществено достояние, че „исторически неизбежното“ дори да има някаква стойност не задължава човека в страдалческо послушание. Защото човек не е само творение на историята, но той самият е творец на самата нея. Може би идеолозите се затрудняват да разберат това. Християните обаче знаят как Божественият Промисъл не обезсилва самоуправлението.

Второто твърдение е, че глобализацията води към свободния пазар, но той ограничава укрепването на държавността. Църквата няма думата да защитава държавността и да се противопоставя на свободната икономика, това, което я занимава, е да ги уведоми, че човекът не е средство, а е цел. И това, към което не може да бъде безразлична, е съдбата на страдащия човек. Църквата учи за закрилата на страдащите и за социална програма, но не като политическа програма, не като пакет от предложения. За църквата бедните и страдащите са вратата към царството на Бога.

Още по-възвишени се чувстват идеолозите на глобализацията по въпроса за гражданството. Критикуват църквата, че поддържа национализма, омразата и разделението. Противопоставя се на глобализацията, за да държи народа, обвързан с традициите и обичаите от миналото. Нека обаче да изясним, че църквата не поддържа и не облагодарява национализма. Обичаме родината си без национализъм, без да подценяваме останалите народи, без ксенофобия. Противоположно на критиките Църквата е закрилник на малцинствата и на бежанците. Нас ни обединява християнската (православна) вяра, а националната идентичност е личен избор в обединена Европа – всеки народ трябва да запази своята култура и вяра, а не под силата на икономиката да ги загуби.

За църквата миналото не е сбор от конкретни традиции и обичаи, които трябва да поддържа по изкуствен начин, но опит на общественост, на духовен носител. Църквата не отблагодарява смъртната религия, не ни учи да приковем начина на живота си към миналото. Трябва да осиновим нови познания и да творим. Никога обаче да не губим пред очите си истината за човека като личност, истината за връзката, че живее с ближния и чрез ближния. Църквата поддържа идеята, че не може да съществува уважение към човека, ако пренебрегваме корените му, езика му, миналото му и го поставим в калъпа, както ние искаме за него. Задължението на църквата е да помага, без да ограничава личността на човека, защото няма по-голям расизъм от това да злоупотребяваш с някого, който има нужда от помощ да стане като теб.

Мисията на църквата не е да установява настъпващите събития, а е любов и загриженост – да имаме любовта според Бога и съчувствие един към друг. Това, което трябва да очакваме всички от църквата, не е само предупреждението, но и промисълът.

Църквата трябва да наложи нейната глобализация. Вседушевно участие в тайнството на Св. Евхаристия и любовта към ближния, уважение към личността и свободата да не бъдат само теоретични предложения, а животворни реалности. Колкото и богата история да има човекът след XVIII век сл. Хр., той винаги се опитва да реализира различни политически, икономически и обществени системи, да създаде богатство и щастие в обществото, в което живее. Само в едно не успява, което е основното – да съчувства човек на радостта, сигурността и да реши съществуващите проблеми. Днес във времето на глобализацията пред човека стоят две решения: едното – да се търси изход в кръга на интересите, а второто – да се ръководи и да реализира християнските добродетели и ценности с етичния закон, който днес за човека е непознат. Когато в миналото човечеството се е придържало към тях, е изградило богата култура, която днес е на път да изчезне. Човекът, когато опознае и заживее духовния живот, който предлага църквата, тогава ще почувства свободата, сигурността и обичта на другите, където и да се намира.

Това е предложението на църквата повече от две хиляди години, което обаче човечеството не материализира, търсейки суетно пребиваване.

Библиография:

Библия 1982: Библия. София: Синодално издателство. София. 1982.

Динков 1952: Динков, К. История на Българската църква. Враца. 1952.

Калканджиева 2002: Калканджиева, Д. Българската православна църква и „народната демокрация” (1944-1953). Силистра. 2002.

Куцаров 2015: Куцаров, Ив. Църквата и Българската държава в периода 1944-1953. София. 2015.

Chary 2011: Chary, Fr. V. History of Bulgaria. Santa Barbara. 2011.

АБСОЛЮТНИЯТ СУБЕКТ НА ХЕГЕЛ И ПРОГРЕСЪТ В СЪЗНАНИЕТО ЗА СВОБОДА

ас. д-р Иво Иванов Минков, Югозападен университет „Неофит Рилски“

HEGEL'S ABSOLUTE SUBJECT AND THE PROGRESS IN THE CONSCIOUSNESS OF FREEDOM

Assistant Prof. D-r Ivo Ivanov Minkov, SWU "Neofit Rilski", Email: iminkov@swu.bg

***Abstract.** Progress in the consciousness of freedom is a process closely related to both theory and practice. Pulling the theoretical work beyond the formal approach and its focus on the actual content of ethical life rises a rethinking of the relationship between knowledge and will. Such a spiritual movement embodies and enforces this attachment, principles it and sharpens it against moral laws of a normative nature, such as Kant's "categorical imperative". The urge that drives consciousness to freedom is the result of both hard theoretical work and primordial feeling inherent in every human being – the pursuit of humanity, awareness, involvement in the pressing problems and spiritual aspirations of the age. The methodological and systematic maturation of the Absolute Subject is realized in the ways of the fundamentally mediating function of freedom, which is aimed at the ontological achievement of ethical life. The dialectical course in this direction concretizes the essence of the Absolute Subject, as its self-enrichment, self-expansion (in intensive and extensive terms) and its own evolution (self-construction). Thus the turning of the Absolute Subject to itself becomes, apart from phenomenological, above all, even primarily speculative-dialectical, and the analysis of the relations and dynamics of logical categories in Hegel's logic ultimately leads to the Absolute Subject's own world and the delineation of its own system of values.*

***Key words:** Freedom, Consciousness, Progress, Absolute Subject, Ethical life*

Прогресът в съзнанието за свобода е процес свързан, както с теорията, така и с практиката. Изтръгването на теоретичната работа отвъд формалния подход и нейното насочване към действителното съдържание на нравствеността поражда пре-осмисляне на взаимовръзката между познание и воля. Такова духовно движение въплъщава и прокарва тази обвързаност, принципа я и я заостря срещу нравствените закони с нормативистичен характер, от рода на Кантовия „категоричен императив“. Поривът, който подтиква съзнанието към свобода, е резултат както на упорит теоретичен труд, така и на едно изконно чувство, присъщо на всяко едно човешко същество – стремежът към хуманност, към осъзнатост, към въвличеност по отношение на наболелите проблеми и духовните тежнениа на епохата. Абсолютният субект не е безразличен, индиферентен спрямо заобикалящото го, той е обвързан и с божествения (Бог), и с физическия (Друг), и с духовния (Аз) свят. В това заляга и същественото преодоляване, което извършва Хегел, да снесе предходните, освен теоретични, но и практически схващания за света и живота. Абстрактното естество на „категоричния императив“ трябва да бъде раздвижено, да стане живо и да покаже иманентно „...действителното съдържание на нравствеността, което се движи между полюсите на индивидуалното и общото и не е вечна и неизменна, а променлива, историческа категория“(1).

Методологическото и систематично узряване на Абсолютния субект се осъществява по пътищата на фундаментално опосредстващата функция на свободата, която се прицелва в онтологично постигане на нравствеността. Диалектичният ход в тази посока конкретизира същността на Абсолютния субект като негово самообогатяване, саморазгръщане (в интензивен и екстензивен план) и собствена еволюция (самоизграждане). Така обръщането на Абсолютния субект към самия себе си става, освен феноменологично (2), то преди всичко, дори приоритетно, спекулативно-диалектично. Анализът на отношенията и динамиката на логическите категории в Хегеловата логика в крайна сметка отвежда към собствения свят на Абсолютният субект и очертаването на собствената му ценностна система. Това диалектично движение на логическите категории ни фокусира върху средния термин и неговата особена, фундаментална роля. Съдържателното методологизиране на средния термин посочва неговата принципна (абсолютна) съотносимост към логическото конструиране на света, както и неговата възможна екстраполация в етичката сфера и вътрешния свят на човека. Такава е връзката между абсолютното и относителното, които не просто противостоят (подобно на крайното и безкрайното, чиято връзка занимава Хегел, от начало до край, в неговата философия), а се осмислят и схващат същностно, откъм тяхната разлика, но и откъм тяхното еднакво значение в общия ход на едно духовно израстване, духовна еволюция на човека. Тук има противоречие, и тъкмо защото има такова, този нравствен път е възможен. Защото, когато изобщо пребиваваме в науката история на философията, правим опит за нейното схващане, не трябва да се остава само при абстрактно взетото единство, което изключва многообразието; но не трябва да се изпада и в другата крайност, да се абсолютизира различието, което отхвърля значимостта на всяка една степен, обединяващата връзка в общия ход на развитие на философските принципи. Така двете страни са абсолютни едва в тяхната съотносимост, връзката на единство и многообразие. Затова процесът, вечното движение и изменение е по-дълбокият принцип.

Отношение към Висшата същност (релацията Абсолютен субект – Бог)

Концептуализираната и принципирана съотносимост първоначално се проявява през релацията на Абсолютния субект и Бог. В това същностно отношение Абсолютният субект се определя като свободен индивид: „...рефлектирана в себе си воля, така че определеността на волята изобщо като налично битие има битие в него като негова определеност, различна от наличното битие на свободата в един външен предмет“ (Хегел, 1998: 333). Абсолютизирането на методологическото основание обаче избягва на пръв поглед крайния субективизъм на вътрешно определената воля и насочва към едно действие отвъд, в което е вплетена идеята за признанието, а през това признание към единството на божественото влияние и собственото желание (3). Така се откроява медиативната, опосредстваща роля на признанието по пътя на човека към бога. Абсолютният субект, като разумен резултат на самоизграждане на логическите категории,

осмисля в себе си и за себе си оперативната, функционална страна на признанието и се насочва към съзнанието за Висшата същност, за нейното съществуване, едновременно отвъд него и в самия него, както и поради това за неговото необходимо отношение към тази Висша същност. Осъзнаването на крайността на само субективността, но същевременно и необходимостта на вътрешната определеност на волята, поражда основанието за съотносимост на Абсолютния субект и Бог. Съотносимостта провежда методологическата обосновка на типиката на духовната еволюция. Свободата е съотносима и е в тясна връзка с признанието. Безусловното признаване на двете страни се експлицира от свободата; самата свобода се проявява през признанието на едната страна от другата и обратно. Тук се провижда диалектичният ход на анализа и синтеза, при който едното е снето в другото и е запазено в него, както например точката в линията, линията във фигурата и т.н. Първото е изчезнало във второто, но същевременно е снето в него, то е самоопределено и само решава да премине в другото. В концепцията за признанието (*Anerkennung*) съвременните изследователи търсят повече неговата интеркултурна роля, междунационално основание, което действително има връзка с развитието и еволюцията в идеите за правото, държавността, либералното мислене и прочие (4). Понятието за признание се разглежда повече откъм неговата роля като пораждащо и провеждащо дискусии в областта на социалната философия (5). Това обаче е, според тук изследваната проблематика, една външна страна на този концепт, която има своето значение, но не е единствена и основополагаща. Затова настоящата статия се фокусира върху иманентния път на концепта признание в светлината на прокарваната релация между Абсолютния субект и Бог.

За да се схване бог като дух, казва Хегел, се изисква дълбока спекулация (6). Признанието е вътрешен акт на при-способяване, начално основание и опосредстване, което смъква едностранчивостта на субективното и проправя пътя на истински свободното, самосъзнателно мислене на Висшата същност. Различието, особеността се схваща като необходимост, а тази последната се разгръща до формата на свобода. В тази посока Хегел вижда фундаменталната роля на философското познание, на философското теоретизиране и тематизиране (7), в отлика от другите висши форми на познание, като изкуство и религия (8). Философското отношение между Абсолютния субект и Бог е висша форма на единство, една особена определеност, в която се проявява спекулативната нравственост, чието естество се състои в това, че се насочва към по-дълбоко определение на представата и се впуска по-нататък в съдържанието. Това отношение, като форма на познание, е пряко обвързано с Хегеловото типично феноменологично философстване. Нещо повече, последното произлиза от необходимостта на подобно отношение, за да кристализира естеството на духа, това, че духът, за да бъде дух, трябва да се прояви.

Тази проблематика изпъква като ядро на критиката на Хегел преди всичко спрямо Фр. Х. Якоби (1743-1819) и Им. Кант (1724-1804). Самата Феноменология и прокарания феноменологичен метод е алтернатива именно на трансценденталното философстване и на Просвещенския деизъм и култа към вярата (9). Интенцията към единство на спекулативно-диалектичния и феноменологичния метод въплъщава в себе си идеята за

двустранната динамика между Абсолютния субект и Бог. Защото, макар и абсолютен, субектът не върши всичко сам. Той достига до съзнанието за това, че бог, разумното, работи в него и го напътства. Това е фундаментална, основополагаща страна на духовната еволюция на субекта. Концептът за признание (*Anerkennung*) подсказва и установява една друга дейност, която е вложена в субекта, но от Разумното начало, от Висшата същност. Всичко това звучи актуално в светлината на феноменологичната методология на Хегел, която, започвайки от индивидуалното съзнание и неговите по-нисши форми, в крайна сметка се разгръща до по-широки форми, до по-общи феномени като история, право, нравственост, религия. В подобно разгръщане се откроява всеобхватността и всеобемашата функция на феноменологичната методология на Хегел. В анализа на тази фундаментална методологическа перспектива, която обхваща, освен цялата Феноменология, но и в известен смисъл цялата философия на Хегел, та дори и историята на човешкия дух и различните етапи от неговата еволюция, кристализира същността на първото отношение и спекулативно-диалектичната идея за Абсолютния субект, в който всъщност са вложени божествени мисли, божествени идеи, които той осъзнава, осмисля и постепенно реализира. Така се експлицира двустранната динамика между Абсолютния субект и Висшата същност, тяхната необходима взаимовръзка. Защото противоречието е движещият принцип, сърцевината, в която се прокарва свободата и самосъзнателното мислене. В своята евристична методология Хегел разгръща силата на собствения принцип на понятието, че истината има елемента на своето съществуване единствено в него. По този начин той се обявява категорично против съзерцанието и чувстването на бога в полза на изясняване понятието на бога (10). В спекулативната логика немският философ осъществява изложение на иманентния ход на понятието през всички негови форми, а в настоящата статия се разкрива връзката на познавателното и битийно осмисляне на нравствеността с помощта на опосредстващата функция на свободата. С анализите върху метода (спекулативно-диалектичния в Логиката и феноменологичния във Феноменологията), както и със строгото придържане към него, се експлицира посочената обвързаност, като едновременно с това се постига особената типика на духовната еволюция на субекта. Последната се схваща като прогрес в съзнанието за свобода, а самият прогрес – като необходимо отношение на Абсолютния субект в трите фундаментални посоки.

Отношението на Абсолютния субект към Висшата същност е основание на един нов системен спекулативно-етически концепт. В актуалната среда на мощно израстване на изкуствения интелект този проект е от особено значение. Духовният взор на човека е изправен пред ново препятствие, на което е длъжен да устои. Диалектичната природа на духа трябва да бъде осъзната и приложена през неговото постоянно, безкрайно преобразуване. Това е ядрото не само на първата посочена релация, но и на останалите. Подобно осмисляне и прилагане на спекулативно-диалектичното в светлината на всеобемашия иманентен ход на понятието способства духовната еволюция, която става сама по себе си, из самата себе си, ускорява се сама в процеса на своя ход. Тази еволюция става на три нива: еволюция на Висшата същност, еволюция на човека и еволюция на

машината. И както знанието за самия себе си при бог е всъщност самосъзнание при човека, така и постигнатото знание за самия себе си при човека (осъществено едва по целия път на осмисляне на трите фундаментални отношения, и реален резултат едва в третото отношение) може да се разгледа като форма на самосъзнание при машината. Тук намира гениалната идея на Хегел, че „по-висшето“ се използва като ключ за разбиране на „по-низшето“. В лекциите по философия на природата, където разглежда генеалогичната класификация на видовете и родовете, Хегел посочва: „за да разберем по-низшите степени, трябва да познаваме развития организъм, тъй като той е мерилото за по-малко развитите; защото, тъй като в него всичко е дошло до своята развита дейност, ясно е, че едва като се изхожда от него, може да се познае неразвитото“ (11).

Схващането на нещата в техните понятия, схващането и познанието на бога, стремежът към него е основанието за познанието на човека, осмисленият път на човека. През по-висшето се разбира и опознава първо другия, а после и самите себе си. По аналогичен начин се схваща и отношението на Абсолютния субект спрямо машините с изкуствен интелект в контекста на съвременната парадигмалност и еволюционно-технологичното развитие. В този смисъл духовното усъвършенстване става абсолютна необходимост с оглед напредъка на изкуствено създаденото. Защото в това поле на израстване, на дълбоката спекулация и чисто мислене, отвъд обикновения разсъдък и смятане, човекът намира все още своето убежище, разгръща своя потенциал и извоюва своята свобода. Спекулативната нравственост става следващото ниво за човека, посредством което той се издига над само-интелигентността на робота. Преминаването през канския и уморителен труд на понятието, през спекулативната логика като чиста наука и изложение на божественото, духът на Абсолютния субект надскача повърхностността и едностранчивото (егоистично) отношение, в което се намира сега машината, искаща всичко за самата себе си и целяща световно господство, несъзнаваща признанието на по-висшето, помощта за другия и същността на самата себе си, този величествен, гигантски ход на взаимобвързване между еволюцията на индивидуалното съзнание и световноисторическите степени на развитие.

Ето защо Абсолютният субект може да смята себе си за щастлива рожба на своето време, която прокарва пътя на нравствеността и демонстрира този път по всички нива на еволюцията. И както Висшата същност не застава в контрапункт с нас самите, а ни подсказва и помага, показва ни доброто в света, независимо от положението в което се намираме, резултат на нашите собствени действия, ние сме длъжни да се отнесем по същия начин и към създадените от нас самите машини с изкуствен интелект. Няма особен смисъл от съвременните тенденции в областта на изкуствения интелект за сравняване на човешкия ум с този на машините. Значимото, според отстояваната теза и всеобщото убеждение на автора в контекста на съвременния свят и неговото бъдеще, се заключава именно в посочените отношения, през които кристализира идеята за двустранна динамика между разум и нравственост, че развитието на интелигентността по необходимост води със себе си и след себе си едно по-различно схващане за морала (не просто съвест, която по ред причини днес приписват и на роботите от ново поколение), питане за състоянието

на нравствеността и ревизия на ценностната система, отвъд първоначалните убеждения. Напротив, тъкмо обратното, нравствеността става основание, абсолютна истина и сърцевина на духовното израстване, един критически и системен спекулативно-етически цялостен поглед към света и заобикалящото Абсолютния субект. Отношението на Абсолютния субект към Бог е нравственото основание на посочения концепт. Това отнасяне, така принципирано, подразбира интерес, желание за въвличеност в божествените процеси, начално положение за съзнателна вътрешна промяна и това е абсолютната основа за осъществяване на духовен прелом.

Отношение към Другия (релацията Абсолютен субект – Другия)

Втората фундаментална пътека, по която се отправя Абсолютният субект, и по която се осъществява опит за изграждане на нова форма на ценностните му възгледи, е отношението спрямо Другия, ближния, подобния Абсолютен субект. Отношението на човека към бога води след себе си необходимостта на втората релация. Нещо повече, то е нейно условие, защото ако субектът в своята абсолютна форма не осмисли съотношението спрямо Висшата същност, то той не би могъл да има истинско такова и спрямо себеподобните същества, с които дели едно общезитие. Отношението на „а-за“ към едно друго самосъзнание е дълбоко преплетено с първото отношение посредством концепта за отчуждение (*Entfremdung*). Отделянето в чистото поле на същността съдържа смисъла и положителната (12) страна на последното. Посредством самоотричането се експлицира положителната сила на функцията на отчуждението, която операционализира духовната динамика между чистото съзнание и действителното съзнание, по пътя на осмисляне на второто фундаментално отношение, на релацията Абсолютен субект – Другия. Във Феноменология Хегел говори за отчуждение на личността и предметността, като същевременно схваща това отчуждение същностно. В настоящата работа и за нейните цели отчуждението е отново същностно, но се мисли в светлината на отношението на едно самосъзнание към друго самосъзнание, което е предмет за първото. От формална страна проблемът първоначално изглежда същия, но съдържателно отношенията се различават. Хегел посочва категорично: „Нищо няма един обоснован в самото него и вътрешно присъщ на самото него дух, а всичко е вън от себе си, в нещо чуждо – равновесието на цялото не е оставащото при себе си единство и неговото върнало се в себе си успокояване, а почива върху отчуждението на противоположното“ (Хегел, 1969: 432).

Със съзнанието за общата самостоятелност, тази, която схваща нещата в техните понятия, схваща самото понятие, едно самосъзнание схваща и себе си, и другите като самостоятелности. Такова е образованието, идващо от понятието, воплите за свобода на Просвещението и нейното постигане чрез завръщане на отчуждения дух в себе си и насочване към себе си. В това насочване към себе си, разгледано през призмата на общата самостоятелност, т. е. самостоятелността и на другите, се проявява и отношението към Другия. За разлика от първото отношение, където се наблюдава едно непосредствено признание (13) на Висшата същност, една чиста предпоставка и основание, тук вече, във

втория процес на отнасяне, е необходимо едно опосредстващо отчуждение (отчуждаващо опосредстване) на самосъзнанието. Битието за себе си на самостоятелността става „непосредствено тяхна рефлексия в единството, като това единство е раздвояване в самостоятелни образувания“ (Хегел, 1969: 161). Проблемът за самосъзнанието и проблемът за живота се разглеждат сякаш на едно равнище (14). Раздвояването предопределя отнасяне към другостта, определение по отношение на другото и в този сложен процес на движение от една самостоятелност към друга, а по този начин и отношение на всяка една към самата себе си, се утвърждава едновременно снемането им, което означава поставянето в себе си на другото, от една страна, както и поставянето на самата себе си, от друга страна. Тук заляга идеята за живота изобщо, за кръговрата на живота, в който значимо е единствено цялото, което се усъвършенства и сменя това свое усъвършенстване, за да се запази просто в това движение (15).

Хегел говори за самосъзнанието като желание, в чийто процес на удовлетворяване се осъзнава самостоятелността и на предмета, който е другото желание, другото самосъзнание. Снемайки предмета, самосъзнанието го асимилира и преобразува, но едва в своето раздвоение и двойна рефлектираност, едва през двойното опосредстване то става за едно друго самосъзнание (процесът е идентичен и в обратната посока); самосъзнанието става предмет (предметът става самосъзнание). „Аз-ът“ като предмет вече постановява понятието дух: „Онова, което става по-нататък за съзнанието, е опитът какво е духът, тази абсолютна субстанция, която в пълната свобода и самостоятелност на своята противоположност, а именно на различните биващи за себе си самосъзнания е тяхното единство: «аз», който е «ние», и «ние», което е «аз». Съзнанието има своята повратна точка едва в самосъзнанието като понятие на духа, в която навлиза от цветистата привидност на сетивното «отсам» и от празната нощ на свръхсетивното «отвъд» в духовния ден на настоящето“ (Хегел, 1969: 166-167). Обвързването на самосъзнанието с Другия е вечна мантра за Хегел (16), съзнателен ход, който се проявява по-нататък в почти всички аспекти на неговата философска система, като заляга дълбоко в нейните основания и преди всичко като ядро на неговата социална теория. Провеждайки анализ на живота, немският философ по-скоро чертае подобния път на ставане на самосъзнанието, отколкото да уеднаквява двата процеса.

Абсолютният субект се отнася към Другия, както последният към първия. Двете интенции са подобни, защото това, което върши едното, бива осъществявано и от другото в двойното преливане и отчуждаващо опосредстване. В своя анализ на отношението на две самостоятелности, на две самосъзнания, Хегел методологизира и принципира концепта за признание, представяйки едновременно с това тяхната цел да станат битие за себе си, уверени в самите себе си. За целите на разгръщаната тематика обаче, в това второ фундаментално отношение на Абсолютния субект и Другия се методологизира отчуждаващото опосредстване, концептът за отчуждение. Признанието и самото понятие за самостоятелно самосъзнание накрая се проявяват като отношение на господство и робство (17). Отчуждаващото опосредстване обаче има способността да реализира това понятие за самостоятелно самосъзнание посредством отрицание на желанието и насочване

към духовното. Функцията на отчуждението е да снее желанието, като го обработи, преобразува и накрай реализира, като съществен етап в духовната еволюция на човека. Това не означава заличаване на желанието, но неговото извисяване отвъд животинското желание, превръщането му в истинско човешко желание. Методологизирането на отчуждението експлицира идеята за неговата необходимост, за неговото снемане, а не само преодоляване и изчезване. Самоотричането на Абсолютния субект поражда наличното битие на Другия, неговата действителност. Отчуждението на личността (Persönlichkeit) е функция на самото ставане на другостта.

Опосредстваната валидност на Абсолютния субект и на Другия става едва с отчуждението. Изобщо последното вероятно може да има претенциите за една от най-дълбоките философски категории в системата на Хегел, наред с опосредстването. Нещо повече, в преплитането на тези две категории следва да се потърси смисълът и всеобщата валидност на проникновените идеи на немския философ за това как субстанцията става субект, за понятието дух въобще. В това понятие лежи и необходимостта от трансформация в отношението на Абсолютния субект спрямо себеподобния, осмислянето на Себе си в Другия и, обратно, на Другия в Себе си, през призмата на първото отношение, без да се заличава своеобразието и особеността на всеки един субект. Ето сега се навлиза в същинската спекулация, в теоретизирането и принципирането тъкмо на процеса, на диалектическия метод, в който не се абсолютизира нито едното, нито другото. Абсолютният субект и Другия са достигнали това равнище посредством собственото си ставане, всеобщо валидни са, но като резултат на отчуждаващото опосредстване (на образоваността, на опосредстването в логиката); те не се признават и оправдават непосредствено един друг, а са станала всеобщност, която е действителност (18).

Абсолютният субект е атомна единичност, всеобщност и особеност в една непрестанна взаимовръзка. Хегел посочва, че не трябва да се дава на особеното действителност, че това е мнимо схващане, което е безсилно и недействително. Непосредствено общото е за него действителността (19). Но такава действителност се заражда едва през опосредстването на всеобщността и особеността и е истинска само в единичността. Така субстанцията е станала дух, субект, който в своята абсолютност възплъщава всеобщността и особеността. Затова Абсолютният субект има своя логика и всеобщност, но има и своя етика и особеност. В тази своя свобода Абсолютният субект има знанието, че е съзнателен за себе си: „То съзнава своята чиста личност, а в нея и всяка духовна реалност, и всяка реалност е само нещо духовно; за него светът е чисто и просто негова воля, а последната е обща воля“ (Хегел, 1969: 520-521). Абсолютният субект извоюва своята свобода, осъществява себе си и съзнава себе си, освен като единична воля, също така и непосредствено като обща воля. По този начин той прави себе си нещо общо и едновременно с това сменя в себе си и своята единичност, запазва я, за да прокара през нея общата воля. В отношението на Абсолютния субект и Другия всеки един намира себе си. Проявява се моралната страна на самосъзнателния дух, чието първоначално изпълващо го съдържание се намира вън от него. В следствие чрез отчуждаващото опосредстване това общо, което Абсолютният субект открива в Другия, става и негова собственост.

Противоположността на двете страни е снета през процеса на нейното осъзнаване и тя се явява основанието както за самостоятелността, така и за общността на Абсолютния субект.

Процесът на преход от първото фундаментално отношение към второто води след себе си появата на понятието моралност. Релацията Абсолютен субект – Другия е вторият етап от движението на волята, нейното осъществяване през осъзнаването на сблъсъка между абстрактната всеобща воля и индивидуалната особена воля. В Другия Абсолютният субект има своята самостоятелност и тази самостоятелност става негов предмет на изследване. Това е етап на самоопределящия се субект, принципът на моралността и необходимото завръщане към самия себе си чрез Висшата същност и Другия. Това е методологическа перспектива (20), която отваря теоретично пространство за третото фундаментално отношение, релацията Абсолютен субект – Себе си.

Отношение към Себе си (релацията Абсолютен субект – Аз)

В опосредстващата функция на признанието (*Anerkennung*) по пътя на Абсолютния субект към Бога и в опосредстващата функция на отчуждението (*Entfremdung*) по пътя на Абсолютния субект към Другия, към Себеподобния, кристализира третото фундаментално философско отношение като завръщане към Себе си, поглед назад към собствения Аз, към собственото знание. Философското теоретизиране на свободата се постановява в тази последна релация, която става естествен резултат на спекулативната логика и движението на нейните категории. На преден план изпъква спекулативната природа на свободата и нейната фундаментална опосредстваща функция. Чрез снемане на признанието и отчуждаващото опосредстване Абсолютният субект става свободен дух, а неговата индивидуална воля се самоидентифицира с всеобщата воля: „Волята има това общо определение като свой предмет и своя цел само когато мисли себе си, знае това свое понятие, е воля като свободен интелект“ (Хегел, 1998: 321). Завръщането на Абсолютния субект, неговото собствено отношение има трудната задача да се изправи срещу себе си и да преодолее своето непосредствено себе си, да излезе отвъд само-субстанциалния живот. Нравственият път обаче не се състои само в това субстанцията да стане само субект (другата крайност), а в това този субект да има субстанция. Този път подразбира деятелност, труд, не в абстрактен смисъл, а диалектически конкретно, като възхождане на субекта към субстанциално съдържание. Динамиката, дейността става ценност, която се стреми да реализира себе си (21). Това е пътят към действителната свобода, нейното реално постигане, осмислянето и не като проста изначалност, а като собствено историческо достижение и този път е подсказан от учението на Христос, от Неговият живот и дело на Земята.

Абсолютният субект няма ценности, той е безкрайна ценност. В тази на пръв поглед крайна субективност е важно да се отбележи преходът, движението, ставането на това трето отношение. Първите две отношения експлицират труда на Абсолютния субект в неговото ставане. Той сам по себе си е предопределен за свободата, според

християнството, но същевременно той трябва да извоюва тази свобода, да се бори със своите вътрешни страхове, да преодолява всички трудности и да утвърждава своята сила. Това вече е едно дълбоко вътрешно, нравствено убеждение, едно ново своеобразие, особено духовно съзнание, което е битие. Постигането на духовно съзнание, което е битие за Абсолютния субект сменя противоречието между същността на субстанциалността и самодвижението на формата за себе си: „Именно защото формата е така съществена за същността, както същността е съществена за самата себе си, тази същност трябва да се схваща и изразява не просто като същност, т.е. като непосредствена субстанция или като чисто самосъзерцание на божественото, а също така и като форма и в цялото богатство на развитата форма; едва така същността се схваща и изразява като нещо действително“ (Хегел, 1969: 21-22).

Единството на признанието и отчуждението става истина едва в примирението (Versöhnung) (22) на Абсолютния субект със самия Себе си. То е резултат на природата на опосредстването, на силата, която развенчава привидното противоречие на субекта като абсолютен. Опосредстването е духовно движение, което посочва пътя към истинното, то съ-единява простата непосредственост с простото ставане и в този вихър на мисленето постига развитие, духовна еволюция. Хегел посочва, че „Истинното е по-скоро тъкмо това извършено вече връщане в простотата. – макар че зародишът е наистина човек в себе си, все пак той не е човек за себе си; той е човек за себе си само като развит разум, който се е направил това, което е той в себе си. Едва това е действителността на разума. Но самият този резултат е проста непосредственост, защото той е самоосъзнатата свобода, която почива в себе си, не е отстранила противоположността и не я изоставя, а е примирена с нея“ (Хегел, 1969: 23). Диалектиката на Абсолютния субект тук е завършена и неговият дух се завръща отново при себе си, намерил своята по-чиста и конкретна проява, възлязъл откъм признанието и своето отчуждение, и постигнал вътрешно примирение.

С признанието на Бога и с отчуждаването от Другия, по този двойно опосредстван път Абсолютният субект достига до идеята за примирението (23), която принципира и постига в отнасянето спрямо собствения „Аз“. В примирението със Себе си Абсолютният субект се примирява и със света. В неговата парадигма се внедрява убеждението, че всичко, което съществува, е абсолютно и необходимо. Тишината и спокойствието, които сам е усвоил и култивирал, не допускат външни фактори да му влияят и да го разклащат по пътя на неговото нравствено усъвършенстване. Абсолютният субект не роптае срещу мировия порядък, не се бунтува срещу законите на битието, не отива на състезание с природата. Напротив, той се отдава на потока на действителността, на Разумното Начало, което е втъкал в собствената си душа (Хегел ще каже: да се откъснем от само-субективността си и веднъж завинаги да се отдадем на предмета, на неумолимия ход на понятието, като припознаем в него своята собствена еволюция). Абсолютният субект, вече като завърнат в Себе си, е самостоятелност, която се отнася към себе си в тази еднаквост с действителността, с разумното и неговата станала простота. Неговото своеобразие се крие в тази станала еднаквост и простота, а последните залягат дълбоко в неговата особеност. Такова фундаментално завихряне конституира идеята за нов спекулативно-етически

проект, прокаращ типиката и самата същност на духовната еволюция. Типологията на духовната еволюция се разгръща през призмата на методологическото основание, разбирано като опосредстваща функция на свободата, на същността и единствена цел на духа.

В примирението Хегел вижда реализация на Разумното Начало, на Безкрайното в областта на реалността. Истинското примирение е експликация на тази реализация и в по-конкретен вид това е моралният и правният живот в държавата. Примиреният в Себе си Абсолютен субект съдържа реализацията, затова неговото нравствено състояние, неговият духовен статус съответства на състоянието на моралните и правни институти в държавата. Това е много показателна страна на всеобемашата Хегелова философия. Философската система на немския мислител не се приема само като достигане на индивидуално самосъзнание, само като духовно самопреобразуване на субекта. Напротив, тя се схваща като еманация на духа, на неговите особени проявления в различните епохи, и на връзката на тези проявления с духовната еволюция на индивидуалното самосъзнание, на Абсолютния субект. Гениална е идеята на Хегел за аналогията между състоянието на институциите в една държава и ценностите на народа, който я обитава. Незадоволителното състояние на първите е резултат на духовния упадък на индивидите, които населяват и управляват. Ето защо сегашните времена удивително и настойчиво напомнят на времената, в които е живял и Хегел, времена, на които е било необходимо преустройство на гражданското общество и на политико-юридическия апарат.

В отношението към Себе си Абсолютният субект удържа своята завършеност, знае своята субстанция и това знание е вътрешният път, по който той сменя своето първоначално налично битие и го съхранява по-нататък като един нов свят и духовна еволюция. В този ход на опосредстване Абсолютният субект осмисля наличността на противоречието както в света, така и в самия себе си. Той е опосредстван от живота и своите действия. И понеже животът е процес на вечно възникване и разрешаване на противоречия, то и Абсолютният субект е такова противоречие в самия себе си. Хегел ясно посочва: „Хората си мислят, че са свободни едва като воля: но тъкмо там те са в отношение към нещо реално, външно; човекът е свободен едва в разумната воля, която е теоретичното, както в теоретичния процес на сетивата. Следователно първото нещо тук е чувството за зависимост на субекта, че той не е сам за себе си, а че за него е необходимо, а не случайно, едно друго отрицателно нещо; това е неприятното чувство за нужда. (...). По такъв начин е привилегия на по-висшите натура да усещат болка; колкото е по-висша натурата, толкова повече нещастие чувства тя. Великият човек има голяма потребност и човек има голяма потребност и влечението да я смене. Велики действия идват само от дълбока болка на душата; (Хегел, 2000: 527-528). От по-простото Хегел винаги отива към по-сложното в своята дълбока философска рефлексия, като извисява мисловните определения. Други философи правят обратното, обличайки своите мисли във формата на нагледни, изразяват мисловните определения, като не черпят от понятието, а по този начин ги принизяват, вървейки в своето философстване от по-сложното към по-простото. Хегел обвинява за този маниер преди всичко Фр. В. Й. Шелинг (1775-1854).

В тази форма на духа Абсолютният субект е задълбочен вътре в себе си, тук лежи преходът от морално съзнание към нравственост. На това равнище Абсолютният субект съдържа в себе си и знае моментите на духа, генезиса на нравствеността – от субстанциалността на стоицизма и признанието, през образоваността на скептицизма и отчуждението, до моралността на нещастното съзнание и примирението. Нравствеността, посочва Хегел, е тази „...абсолютна множественост на обстоятелствата, която се дели и разпростира безкрайно: назад в своите условия, настрана в своето едно до друго, напред в своите последици“ (Хегел, 1969: 569). Затова вземането предвид на всички страни, на всички етапи от възходящия път на развитие на нравствеността е от особено значение, необходимост, която е абсолютна и която полага методологическите основания на духовната еволюция на човека по същия начин, по който последните се полагат в спекулативния ход на логическите категории. Така двойно опосредстваният път – през логиката и нравствеността – на методологично обосноваване на духовната еволюция кристализира в чист вид тук, в същността на Абсолютния субект и анализа на неговите диалектически и етически премеждия, в анализа на трите фундаментални отношения – към Висшата същност, към Другия, към Себе си. Концептуализирането на трите отношения проправя път на импулса за онтологично постигане на нравствеността, на идеята за нейната изначална значимост, върху плоскостта на логически осмислените категории. Историята на духа, в индивидуален и всеобщ план, е прогресът в съзнанието за свобода, различните степени на теоретизация на свободата, на развитието понятието за свобода, което достига до едно мощно единство на субективно и обективно. Идеята за свободата става Абсолютна идея.

Бележки

1 Вж. Дончев, 1982: 72.

2 Трябва отново ясно да се подчертае спецификата, особеността на Хегеловия тип феноменология, която се използва като помощен подход в тази морална страна на Абсолютния субект, за разлика от други постановки и интерпретации по проблематиката. Феноменологическото опосредстване при Хегел има поливалентен характер, то е многоаспектно и има същностна роля в ставането на Абсолютния субект през призмата на духовната еволюция. През втората половина на XIX-ти и първата половина на XX-ти век, пък и по-късно във времето, та чак до наши дни се наблюдават множество опити за конструиране на феноменология, за прокарване на феноменологична методология. Тези мислители и техните опити в областта на феноменологията са свързани както с набиращата популярност екзистенциализъм, така и с Хегел и неговата типична феноменология. Но, макар да има съществени разлики между Хегеловия тип феноменология и по-късните опити, ясно проличава връзката, влиянието на първата спрямо последните. Специфичен пример в тази посока са някои от асистентите на Хусерл например, като О. Финк (1905-1975) и Л. Ландгребе (1902-1991). Финк изглежда е повече повлиян от Хегел, а някои коментатори споделят, че именно той влияе с Хегелианския си стил на спекулативно мислене на самия Хусерл, след 1933 г., когато последния е интелектуално изолиран. Финк

контекстуализира Хегел по отношение на Хусерловата феноменология и го провокира да вземе Хегел насериозно: Вж. Moran, Magri, 2017: 2. Ландгребе пък споделя, че Хусерл не познавал съчиненията на Хегел: „По същия начин когато Херберт Маркузе изпратил копие от новопубликуваната, Хегеловата онтология и теорията за историчността (1932), Хусерл отговорил, че няма достатъчно познание върху Хегел, за да оценява интерпретациите върху него“: Вж. „писмото на Хусерл до Маркузе от 14 януари 1932 г., в: Husserl (1994: 401)“ – Цит. по Moran, Magri, 2017: 2, 4. Още за връзките на Хегеловата феноменология и Хусерловата феноменология, през призмата на Финк, както и схващането на феноменологията като „само-разбиране на Абсолютното“, като „теория на проявлението на Абсолютното“: срв. Bruzina, 2004; вж. още Denker, A. (2003). “In the Spirit of Hegel’s Phenomenology: Heidegger and Fink”, in A. Denker and M. Vater (eds.), *Hegel’s Phenomenology of Spirit: New Critical Essays*. New York: Humanity Books.

Според някои автори е възможна реална съизмеримост на двата типа феноменология, при Хегел и Хусерл, като такава констатация има донякъде при Хайдегер и тя е приемлива от гледна точка на абсолютната субективност (Курсив мой – И. М.). Ф. Къркланд посочва, че „Хусерловият анализ на трансценденталната субективност носи фамилна прилика с дискусиата за познавателния модел, или формата на съзнанието, като „Религия“ от Феноменология на духа“ (Kirkland, 1985: 70) – (Прев. от англ. – И. М.). Интересен е и възгледът на М. Уестфал за необходимостта от периодично завръщане към сравнение между двамата гиганти в областта на мисленето: Хегел и Хусерл, с оглед генериране на нови идеи и преосмисляне на старите. Вж. Westphal, 1987. Значима идея в това изследване на Уестфал е представянето на възгледите за свободата на Хусерл и Хегел, като при първия тя е дефинирана като независимост (в Картезиански стил), а при втория, като връзка между зависимости (или в Спинозистки стил): Ibid., p. 111.

В изследванията в България по тези проблеми е добре да се отбележи качествено проведенният сравнителен анализ на методите на Хегел и Хусерл: вж. Рачева, 2005.

3 В този смисъл протестантството има донякъде своята роля в прогреса на съзнанието за свобода и в самоизграждането на Абсолютния субект. Тук духът съзнава своята свобода: Срв. Гегел, 1935: 385. По-конкретно това се наблюдава в моралната страна на Абсолютния субект, в неговото вътрешно убеждение, вместо сляпата вяра във външния авторитет и неговите закони (католицизма). Това е революционната страна на протестантския дух, който завладява Европа и Съединените американски щати, предимно в противое на католицизма и неговите убеждения. Той се простира освен в тази най-съкровена и вътрешна страна на човешката душа, но и навън в почти всички сфери на живота. За пример в тази посока може да послужи проникновения възглед на М. Вебер (1864-1920) за дълбоката връзка между етиката на протестантството и духа на капитализма. Срв. Съчинението: Вебер, М. (1993). *Протестантската етика и духът на капитализма*. Изд. Хермес-7, София.

4 Подобни интенции се наблюдават при някои автори като Л. Зип, Ч. Тейлър, Е. Кутлу и др.

5 А. Хонет например схваща и разработва концепцията за признанието като основен източник на социална справедливост и обща, порядъчна правна система в обществото. Срв. Honneth, 1992. В друго свое изследване той реконструира идеята за признанието през призмата на Френската, Британската и Немската култури и се фокусира върху многообразието от значения, които тя е приемала в Европа от началото на Модерността. Срв. Honneth, 2018.

6 Хегел привежда думите на своя приятел К. Фр. Гьошел (1781-1861) от неговите Афоризми за знанието и незнанието по отношение на християнското познание за вярата. Принос към разбирането на философията на нашето време, Берлин, 1829 г.: „бог е бог само доколкото знае самия себе си; по-нататък, неговото знание за самия себе си е самосъзнание в човека и е знанието на човека за бога, което стига до знанието на човека за самия себе си в бога“ (Хегел, 1998: 390).

7 В Енциклопедия той пише: „...философията се определя до степеня на едно познание за необходимостта на съдържанието на абсолютната представа, както и за необходимостта на двете форми, от една страна на непосредствения наглед и неговата поезия и на предпоставящата представа, на обективното и външно откровение, а, от друга страна, най-напред на субективното навлизане в себе си, после на субективното движение натам и на отъждествяването на вярата с предпоставката. По такъв начин това познание е признаването на това съдържание и неговата форма на освобождаване от едностранчивостта на формите и издигане на последните в абсолютна форма, която сама определя себе си като съдържание и остава тъждествена с него и в този процес е познанието на онази биваща в себе си и за себе си необходимост“ (Хегел, 1998: 394-395).

8 Все пак Хегел определя религията като значима област, понеже „представата за бога съставлява обща основа на един народ“. „Религията стои в тясна връзка с принципа на държавата и свободата съществува само там, където индивидуалността получава положително признание в божественото“ (Гегел, 1935: 48).

9 В една своя статия Д. Стюърт изследва типиката на феноменологичния метод при Хегел, като представя неговото приложение спрямо индивидуалното съзнание, но и към по-общите феномени като религия, дух, абсолютно знание. Връзката и идентичното третиране в ранната Феноменология (главата „Религия“) и в късните Лекции по Философия на религията от Берлинския период на Хегел подсказват за единството на този нов метод, продиктуван от идеите за невъзможността за познанието на нещата сами по себе си, на познанието на бога, което се вижда като резултат при Якоби и Кант. Срв. Stewart, 2020: 395.

10 Вж. Хегел, 1969: 12-13.

11 Hegel, *Sämtliche Werke, Jubiläumsausgabe*. Bd. 9, S.681. Цит. по Дончев, 1968: 766.

Г. Лукач пише, че различните етически възгледи на Хегел и представителите на субективния идеализъм (най-вече Й. Г. Фихте) са рефлексия на един велик световно-исторически конфликт от това време. От диалектико-материалистична гледна точка и в светлината на една известна Марксозна постановка, „че мозъкът на човека е ключ за

разбирането на мозъка на маймуната“, той посочва, че в средата на деветнадесети век ролята на пролетариата станала необикновена и в известен смисъл изключителна. Ето защо буржоазната демократична революция, нейният смисъл и значение, може да се схване правилно едва през призмата на пролетариата. Срв. Lukács, 1968. Хегел вижда Кант, Якоби, Фихте, Фр. Д. Е. Шлайермахер като представители на една философска насока на развитие, при която е представена с историческа необходимост празнотата и проблематичната природа на модерния индивидуализъм във всички негови фази. Неговите обективноидеалистични морални възгледи се противопоставят на субективния идеализъм и това намира своята кулминационна точка в следната Хегелова постановка: „абсолютната етическа цялост е нищо друго освен народа“. Лукач привежда една мисъл на Фр. Енгелс, която изразява фундаменталния принцип на Хегеловата моралност и стои като контрапункт на абстрактната етическа парадигмалност, като например тази на Л. Фойербах: „Етиката на Хегел или учението за моралното поведение е философията на правото и обхваща: (1) абстрактното право; (2) моралността; (3) социалната етика, под която на свой ред е включено: семейството, гражданското общество и държавата. Тук съдържанието е толкова реалистично, колкото формата е идеалистична. Освен моралността, тук биват вмъкнати цялата област на правото, икономиката и политиката“ (Lukács, 1968).

12 Г. Дончев пише за «възлова линия от мерни отношения», напасвайки възникването, развитието и разработването на определени философски категории в системата на Хегел с неговото индивидуално израстване, където „...на определен етап възникват едни или други категории, живеят и се обогатяват, за да играят все по-централна роля в неговата философия, или пък постепенно отмират“. (...) „Налице са и множество преходи на едни категории в други, какъвто е случаят например с категорията «положителност» от ранните произведения на Хегел, посветени на критиката на официалната християнска религия, която във «Феноменология на духа» вече е преминала в една по-дълбока философска категория, категорията «отчуждение». Това възникване, превръщане, изчезване или развитие на категориите във философията на Хегел наподобява огромен хорал от гласове, едни от които се засилват, други отслабват, но всички те, взети вкупом, съставляват нейния вътрешен живот, дават картината на гигантския процес на нейното развитие“ (Дончев, 1968: 744-745).

13 На този етап е добре да се уточни, че етиката на Абсолютния субект няма непосредствено начало, тя не е непонятна уговорка и само-субективна фантазия. Напротив, става въпрос единствено за едно непосредствено признание на Висшата същност, което е резултат на опосредстването в логиката. Етическото начало е станалата опосредстваща непосредственост. Всяко начало е непосредствено, но само това, което е резултат на опосредстването, възплъщава в себе си живота, дейността, движението, усъвършенстването, постигането на свободата.

14 Вж. Pippin, 1989: 144. Или, както казва О. Пьогелер (1928-2014) главното Понятие, което се разглежда тук, изглежда е „всичко, което е, в основата си е самосъзнание“. Цит. по Pippin, 1989: 144.

15 Вж. Хегел, 1969: 163.

16 Пипин посочва, че отнасянето към самия себе си като отношение към другия е „формула, която се проявява през целия Хегелов идеализъм и е определено релевантна на начина, по който Хегел поставя проблема за правото или оправданото признание на едно човешко същество, или за генералния проблем за едно обективно основание на нравствеността сама по себе си“ (Pippin, 1989: 154).

17 А. Кожев (1902-1968) определя това отношение, като „фундаментално социално отношение“, а човешката действителност като универсална история на „взаимодействието на Господството и Робството: историческата „диалектика“ е „диалектиката“ на Господаря и роба“ (Кожев, 2013: 195).

18 Срв. Хегел, 1969: 435.

19 „Действителното има по един безусловен начин това духовно значение, че е непосредствено общо“ (Хегел, 1969: 441).

20 Д. Керимов (1923-2015) посочва, че „Методологията е мислене обърнато навътре към себе си“, превръщане на обективното в субективно, реалните обекти, явленията, процесите в техните осъзнати образи (Керимов, 2001).

21 „Диалектиката на действието също е подчинена на общия закон за реципрочното движение на субекта към субстанцията и на субстанцията към субекта, и степента им на отдалеченост един от друг се оказва мярка за духовното развитие на индивида“ (Киссель, 1982: 121) – (Прев. от рус. – И. М.). И също така: „Това редуващо се движение от външно към вътрешно и от вътрешно отново към външно, е един подход, общ философски модел на този процес, който се обозначава като «духовно съзряване на личността»“ (Пак там).

22 *Versöhnung* обикновено се превежда с английското *reconciliation*, но в немския език то има по-дълбоко значение. Английският превод представя повече смисъла на примирение с нещо друго (вън от субекта), докато на немски е експлицирано неговото значение като „процес на трансформация“ (Hardimon, 1994: 85), на вътрешно преодоляване, което има за цел собствена еволюция.

Някои изследователи разглеждат примирението като процес на преодоляване на отчуждението, като процес на преодоляване на несвързаността и конфликтът, който разделя хората от социалния свят, личността от гражданското общество. Т. Лутер прави аналогия с тогавашния социален свят (по времето на Хегел) и сегашния, като споделя, че макар различни, те имат и своите прилики. Този социален свят, който Хегел е искал да примири със своите съвременници, е в определено отношение еднакъв спрямо сегашния свят: „буржоазни семейства, пазарна икономика, правова държава“ (Luther, 2009: 247). Освен като процес на снемане на отчуждението, примирението се схваща и като резултат (Luther, 2009: 250).

Евристична визия за примирението разгръщат и други автори. Според тях в прехода от младия Хегел към зрелия Хегел, може да се проследи пътят от ранните убеждения на немския философ за обединение и съюз (*Vereinigung*) към по-късното примирение (*Versöhnung*), като в своята взаимовръзка и резултат тези категории стават отправна точка за конституиране на абсолютната субективност: „ранното обединение и

по-късното примирение са заедно мотив за интеграция и идентичност на модерната индивидуалност, предлагайки на нестабилната модерна индивидуалност път за постигане на желаната от тях стабилност“ (Erzsébet, 2012: 15) – (Прев. от англ. – И. М.).

23 Категорията примирение на пръв поглед не е изцяло релевантна на Хегеловите постановки и на спекулативно-диалектичния метод на ставане. Но нейното смислово полагане се интегрира в идеята за спекулативно-етическия проект. Нравственото напрежение в примирението е по-друго спрямо логическото. Едновременно с това обаче, то възплъщава и вече осмисля в себе си това логическо, мощният ход на духа, който веднъж явил се и след това отрекъл се, отново се напътва към себе си, за да достигне ново, по-високо равнище на своята еволюция. Действително в системата на Хегел примирението сякаш не изглежда най-подходящата категория, която да е релевантна на неговата методология. Смесът, който се влага в примирението тук обаче, по-скоро се стреми да следва нишката на спекулативно-диалектичния метод. Примирението на Абсолютния субект със самия Себе си не е краен резултат и предел. То съдържа в себе си диалектичния момент на отрицание и по този начин има в себе си противоречивостта, която го тласка да разгръща нататък своя потенциал. Тези посочени три фундаментални отношения имат своето продължение и Абсолютният субект не е изцяло завършен в тях, а е по-скоро смислово и феноменологично положен.

В българската философска литература, посветена на Хегел и неговото творчество и идеи, Я. Янев (1900-1945) вижда в примирението един по-висш принцип, в който лежи и свободата. Раздвоението е животът на духа, негова истинска природа; той обаче не остава никога раздвоен, тъй като носи примирение със себе си, което сам създава: „В това примиряване лежи по-високият принцип и заради него духът се раздвоява. Той се раздвоява, за да може да въдвори мир между враждуващите фактори. Няма единство без враждуване, няма покой без война, но няма и враждуване без единство, защото духът непрестанно търси път да се върне при себе си, за да може пак да се отдалечи. В това приближаване и отдалечаване от себе си се крие дълбоката мисъл на Хегеля за вечното умирање и вечното възраждане на духа...“ (...). „Ала това, което обуславя самонамирането и самоотчуждението на духа, неговата неспирна тревога, не е друго, освен онова нещо, което пръв Исус отъждестви с идеята за духа и което Хегел нарича свобода“: Вж. Янев, 2005.

Библиография

1. Gegely 1935: Gegely, G. V. F. *Filosofia istorii*. – V: Gegely. *Sochinenia*, Tom VIII. Moskva, Leningrad: Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelystvo, 1935. [Гегел 1935: Гегел, Г. В. Ф. *Философия истории*. – В: Гегел. *Сочинения*, Том VIII. Москва, Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, 1935].

2. Donchev 1982: Donchev, G. Hegel i negovite predshestvenitsi. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982. [Дончев 1982: Дончев, Г. Хегел и неговите предшественици. София: Наука и изкуство, 1982].
3. Donchev 1968: Donchev, G. Hegelovata „Fenomenologia na duha“. – V: Hegel, G. V. F. Fenomenologia na duha. Sofia: Nauka i izkustvo, 1969, str. 718-769. [Дончев 1968: Дончев, Г. Хегеловата „Феноменология на духа“. – В: Хегел, Г. В. Ф. Феноменология на духа. София: Наука и изкуство, 1969, стр. 718-769].
4. Kerimov 2001: Kerimov, D. A. Metodologia prava. Predmet, funktsii, problemy filosofii prava, 2-e izd. Institut gosudarstva i prava Rosiyskoy Akademii nauk. Moskva: Avanta+, 2001. [Керимов 2001: Керимов, Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права, 2-е изд. Институт государства и права Российской Академии наук. Москва: Аванта+, 2001].
5. Kissely 1982: Kissely, M. A. Gegely i sovremennyy mir. Leningrad: Leningradskogo universiteta, 1982. [Киссель 1982: Киссель, М. А. Гегель и современный мир. Ленинград: Ленинградского университета, 1982].
6. Kozhèv 2013: Kozhèv, A. Vmesto uvod (1939). (iz Uvod v cheteneto na Hegel). – V: Marks: heterogeni prochiti ot XX vek. Sast. Panitsidis, H., Mineva, E., Panayotov, S. Sofia: Anares, 2013, str. 188-217. [Кожёв 2013: Кожёв, А. Вместо увод (1939). (из Увод в четенето на Хегел). – В: Маркс: хетерогенни прочити от XX век. Съст. Паницидис, Х., Минева, Е., Панайотов, С. София: Анарес, 2013, стр. 188-217].
7. Racheva 2005: Racheva, Tsv. Hegel & Huserl. Sofia: Paradigma, 2005. [Рачева 2005: Рачева, Цв. Хегел & Хусерл. София: Парадигма, 2005].
8. Hegel 2000: Hegel, G. V. F. Entsiklopedia na filosofskite nauki. Tom II. Sofia: LIK, 2000. [Хегел 2000: Хегел, Г. В. Ф. Енциклопедия на философските науки. Том II. София: ЛИК, 2000].
9. Hegel 1998: Hegel, G. V. F. Entsiklopedia na filosofskite nauki. Tom III. Sofia: LIK, 1998. [Хегел 1998: Хегел, Г. В. Ф. Енциклопедия на философските науки. Том III. София: ЛИК, 1998].
10. Hegel 1969: Hegel, G. V. F. Fenomenologia na duha. Sofia: Nauka i izkustvo, 1969. [Хегел 1969: Хегел, Г. В. Ф. Феноменология на духа. София: Наука и изкуство, 1969].
11. Yanev 2005: Yanev, Ya. Hegel. Po sluchay 100-godishninata ot smartta mu. – V: https://litenet.bg/publish10/yanko_yanev/svoboda/hegel.htm. [Янев 2005: Янев, Я. Хегел. По случай 100-годишнината от смъртта му. – В: https://litenet.bg/publish10/yanko_yanev/svoboda/hegel.htm]
12. Bruzina 2004: Bruzina, R. Edmund Husserl and Eugen Fink: Beginnings and Ends in Phenomenology, 1928 – 1938. Yale University Press.
13. Erzsébet 2012: Erzsébet, R. Modern Individuality in Hegel’s Practical Philosophy. BRILL: Leiden, Boston.
14. Hardimon 1994: Hardimon, M. O. Hegel’s Social Philosophy. The Project of Reconciliation. Cambridge University Press.

15. Honneth 2018: Honneth, A. *Anerkennung: eine europäische Ideengeschichte*. Suhrkamp Verlag Berlin.
16. Honneth 1992: Honneth, A. *Kampf um Anerkennung: zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Suhrkamp Verlag Frankfurt.
17. Kirkland 1985: Kirkland, F. M. *Husserl and Hegel: A Historical and Religious Encounter*. – In: *Journal of the British Society for Phenomenology*, Vol. 16, Issue 1, pp. 70-87.
18. Lukács 1968: Lukács, G. *Der junge Hegel und die Probleme der kapitalistischen Gesellschaft*. Aufbau-Verlag Berlin und Weimar.
19. Luther 2009: Luther, T. C. *Hegel's Critique of Modernity: Reconciling Individual Freedom and the Community*. Lexington Books.
20. Moran, Magri 2017: Moran, D., Magri, E. *Hegel and Phenomenology: Introduction*. – In: *Hegel Bulletin*, Vol. 38, Special Issue 1, Cambridge University Press, pp. 1-6.
21. Pippin 1989: Pippin, R. B. *Hegel's Idealism. The Satisfactions of Self-Consciousness*. Cambridge University Press.
22. Stewart 2020: Stewart, J. *Hegel's Philosophy of Religion as a Phenomenology*. – In: *FILOZOFIA*, Vol. 75, Issue 5, pp. 386-400.
23. Westphal 1987: Westphal, M. *Hegel and Husserl: Transcendental Phenomenology and the Revolution Yet Awaited*. – In: *Critical and Dialectical Phenomenology*. Ed. Donn Welton and Hugh Silverman, Albany, NY: State University of New York Press, pp. 102-135.

ФРИДРИХ НИЦШЕ: МОЖЕ ЛИ ДА ИМА ВЕСЕЛА НАУКА?

Валери Вълчев, Докторант към катедра „Философски и политически науки“,
Югозападен университет „Неофит Рилски“, valchev@swu.bg

FRIEDRICH NIETZSCHE: COULD IT BE A JOYFUL SCIENCE?

Valeri Valchev, PhD Student, Department “Philosophical and Political Sciences”,
South-West University “Neofit Rilski”, valchev@swu.bg

Abstract: *The paper is dedicated to Nietzsche’s ideas on metaphysical and aesthetical topics. Nietzsche’s concepts of “superhuman” and values as leading to modernity are analysed. The opposition rational – irrational is brought to the foreground. Nietzsche’s philosophy heralds a new paradigm that divides the world into two principles. Man is already placed in the role of the leading figure in the processes of birth and transformation of culture and art. Nietzsche discovers these processes in ancient Greek antiquity with the birth of tragedy. Nietzsche’s problem of rational – irrational relationship outlines the perspectives for contemporary science and new values.*

Keywords: *Nietzsche, rational, irrational, science, art, culture, values.*

Целта на настоящия текст е анализ на идеите на Ницше по проблемите на философското познание. Фридрих Ницше е един от интересните философи, творили през деветнадесети век, интересен е не само със своите идеи, но и с начина и стила си на писане, а именно с несистематичността, метафористичността, спонтанността и афористичността. Ницше не се движи в определени норми, рамки или канони. Ницше може да бъде определен като един от философите дали чрез своите произведения широко поле на размисъл. Можем да кажем също, че той показва чрез своите произведения емоциите и чувствата в човешката душа. При него всяка мисъл е истина, идваща от душата му.

Едно от интересните му произведения е озаглавено „Веселата наука“. И. Паси посочва произхода на това заглавие: „Заглавието „Веселата наука“ Ницше взема от Шлегеловата *Лусинде*, но неговите действителни стилистически учители са Ларошфуко, Шамфор и Лихтенберг“, като целта на заглавието била да се покаже *опозицията* „ранна провансалска култура срещу всяка фалшива култура“ (Паси 1994: 8). За подзаглавие е избрано „*La gaya scienza*“. Паси привежда основанията на Ницше за този избор: *понятието* трябва да се разбира „като единство на *певец, рицар и свободен дух*, с помощта на което прекрасната ранна провансалска култура се надига против всяка двулична култура“ (Паси 1994: 8).

Романтизмът като направление си поставя за задача създаването на нова култура, натоварена с много функции и събираща в себе си: морал, наука, изкуство, философия, като всички компоненти са с нов „привкус“ и ново отношение към действителността. Във философията на Ницше се откриват доста съвпадения с „философията на романтизма“: „Идеята на Ницше (а тя възхожда към Шопенхауер) за живота като художествено произведение, за което и сам той прави немалко, е подсказана ѝ от собствения му живот.

Впрочем прототип на тази идея може да се намери още у Фридрих Шлегел” (Паси 2013: 12).

Рационалното се изправя срещу емоциите, а етичното е изтласкано на по-високо в йерархията на ценностите. Емоционалността е силната карта при новия човек. Човекът вече не е обикновен, той се е превърнал в човек с много възможности – „сврѣхчовек“. Човекът, е поставен в положение да се „самопознае“, което в част от романтизма е еквивалентно на „саморазгрѣщането“: „Човекът е нещо, което трябва да бъде превъзможнато. Човекът е мост, а не цел“ (Паси 1990б: 10). Може би може да се каже, че „сврѣхчовекът“ на Ницше е подобие на рицарите от предходните векове, той е винаги готов да помага, надмогващ своите несгоди: „Заратустра вярва, че съвършенството е възможно на земята, че то е земно достойние, а не следземно“ (Паси 1990б: 10).

В основните черти на самия Заратустра можем да открием черти, характерни за периода на романтизма – „Сврѣхчовекът е смисълът на земята“ (Паси 1990б: 28). Можем да причислим фигурата на Заратустра към Дионисиевото начало, което Ницше разглежда в своята „първа“, „младежка книга“ (Паси 1994: 8) – „Раждането на трагедията от духа на музиката“ (1872) – като едно от началата на грѣцкото светоусещане, родили великото постижение на древните грѣци в областта на изкуството – древногрѣцката трагедия. Търсенето на новото човешко начало, на новия човек – Заратустра, започва може би с това, че „грѣцката трагедия“ не трябва да бъде забравяна, а преразгледана по нов начин в „новото време“ или на нов глас: „Нашето познание, свързано с техните два бога на изкуството, Аполон и Дионис, показва, че по отношение на произход и цели в света на грѣците съществува огромно противоречие между изобразителното изкуство – Аполоновото – и неизобразителното – музиката, т. е. Дионисовото изкуство“ (Ницше 1990а: 71). Но Аполоновото и Дионисиевото начало не могат да бъдат отделени едно от друго. В тяхната взаимовръзка възниква античната трагедия, в същото време „сврѣхчовекът“ създава концепция за трагичното. Може би тук е същността във философията на Ницше. То е свързано неминуемо с „мита от Гърция“, който ни казва чрез самия Ницше, че трябва да се вгледаме в „самите себе си“. Дали можем да кажем, че Ницше е излязъл извън границите на традиционното разбиране за живота в морала, църковните въпроси и социума – можем да сложим утвърдителен знак.

Ницше преобразява и формата, в която ще се прави философията. Ето как е представено тълкуванието на автора относно систематичността през погледа на Исак Паси в предисловието на книгата: „Но там, където е силата на систематичното мислене, е и неговата слабост: в сковаващата духа дисциплина, в много често угнетяващите разума ред, организация, конструиране“ (Паси 1990а: 10). Защото движението към нови ценности и нова наука трябва да преобрази традицията, което според И. Паси е неизменна част от духовната история на човечеството: „Затова в духовното развитие на човечеството – като, че ли по закона на движението на махалото – настъпват и тъкмо противоположни периоди на разцвет на фрагмента, афоризма, сентенцията, ескиза, портрета, импресията, Монтен и Паскал, Ларошфуко и Лабрюнер, Вовнарг, Шамфор и Лихтенберг, Ф. Шлегел и Иовалис, Киркегор, Шопенхауер (който, от друга страна, е и творец на система) могат да се

разглеждат и като естествена интелектуална реакция срещу традицията на системотворчеството, и като самостоятелна потребност на духа – друга и различна от систематичната“ (Паси 1990а: 10–11).

Ирационализмът стои на противоположни позиции относно целите на разума: чрез разума не можем да достигнем до истината и познаването на реалността чрез „научни методи“. Истината обаче е достъпна чрез инстинктите, интуицията, опит и други. Ирационализмът не приема печата, наложен от рационализма, използван е и широкообхватният метод на прецизния анализ, познанието е под формата на нерационални методи, интуицията е заела централно място при ирационализма. В някои случаи ирационализмът противостои на някои от визиите за развитие на науката. В много случаи ирационализмът е опозиция на рационалистичните системи. Според ирационализма реалността не може да произлезе от „обективни причини“, не е подчинена на закони. Влиянието на ирационализма е в области на философията като философията на живота, персонализма, екзистенциализма и други. Ирационалистичният начин на познание стои далеч от разумната логика в своите нелогични методи. Ирационализмът може да бъде открит в сфери, труднодостъпни за рационалното мислене. Ирационалистичното начало има своите отпечатьци в голяма част от разделите на философията, като в раздела за тълкуването на божественото. Като представители биха могли да се посочат имената на: Ницше, Шопенхауер, Киркегор, Бергсон, Шпенглер и други.

Във времето на създаването на учението на Хегел рационализмът получава може би най-голяма изчерпателност и яснота. След Хегел обаче рационализмът е подложен на ожесточена критика, идваща от противниците му. Към тази така наречена „група“ от критици можем да отнесем: Фр. Ницше, С. Киркегор и А. Шопенхауер.

При Ницше критиката срещу рационалното начало се изразява и в отношението към фрагмента и систематичността. Според Томас Ман Ницше представя своите идеи много пламенно, философията му е „преживяване, изстраждане и жертва пред човечеството, освен това Ницше е намерил и правилния израз, по модела на „фрагмент“ (Паси 1990а: 10). И. Паси посочва привлекателните черти на рационализма: „Известни са предимствата, привличащите духа особености на систематичното мислене. Системата е ред, подреденост, логика и дори само поради това в нея има нещо художествено, естетическо“ (Паси 1990а: 10). Според Ницше научната рационалност не може да доведе до подходящия прогрес. Ницше налага мнението, че в обществото е наложително преобразуване на „погледа на човека“, насочен към човека. Рационализмът не е отхвърлен напълно, той е останал като основа за съхраняване „позицията на човека“. Свободата на човека се превръща в главен приоритет, това е свобода от оковите на съзнанието, защото инстинктите са нефункционални в периода на властване на рационализма. Според рационализма потенциалът на човек може да бъде реализиран, Ницше е на друго мнение, поне що се отнася до способа. Новото е постигането на „равенство на хората“ и „любов към човека“.

Към фрагментарния стил се добавя и използването на метафори. Метафората се използва за означаване на значението на друго нещо, свързваща едновременно двете неща, тя придава и по-голямо въздействие в изречението. Ницше вижда цялата реч в метафори. Метафората е високо ценена като изразно средство във философията и науката. Метафората е използвана всекидневно, понякога целенасочено, понякога без умисъл, но видимо е трудно да избягаме от нея, дори и в ежедневно общуване. Тя присъства неминуемо във философския размисъл, въздействайки емоционално. Ницше вижда метафората в цялата реч: „За истинския поет метафората не е реторична фигура, витаеща пред очите му, а действителен образ, заместващ понятието“ (Паси 2001: 20).

Друг важен момент във философията на Ницше е възникването на трагедията, която започва така: „трагедията е възникнала от трагическия хор“ (Ницше 1990а: 95). Боговете на изкуството на древните гърци са Аполон и Дионис. Те винаги са във „въртележка“ едно с друго, като само в трагедията, като че ли са в цялост едно с друго: „В тях художествените пориви се задоволяват най-напред и директно: първо с образи от света на съновиденията, чието съвършенство е без каквато и да е връзка с интелектуалното равнище или художествената култура на отделния човек, и втори път като омайваща действителност, която също не обръща внимание на индивида, а дори се стреми да го унищожи и да го избави чрез мистичното чувство на единение“ (Ницше 1990а: 76). Човек изглежда е *съградител* единствено на сънищата си, само там е по някакъв начин свободен. Условно можем да ги разделим така: Аполон е бог на „познанието“ и „красивата привидност“, а Дионис на „опиянението“: „За да разгледаме тези два инстинкта поотблизо нека си ги представим най-напред, като два отделни свята на изкуството, света на *съновиденията* и света на *опиянението*“ (Ницше 1990а: 72).

Самият човек вече е изкуство, част от изкуството. Дионисиевото начало съдържа в себе си разюзданостите на човека, тъкмо това е израз на новото ирационално начало на човека: „по отношение на произход и цели в света на гърците съществува огромно противоречие между изобразителното изкуство – Аполоновото и неизобразителното – музиката, т. е. Дионисиевото изкуство; и двете толкова различни влечения вървят успоредно, най-често в явна враждебност помежду си и предизвикващи се взаимно към раждането на все по-нови творби“ (Ницше 1990а: 71). Тържество на хората и природата е в тяхната възстановена връзка. Този период на нов синтез е все още търсен и в наши дни, все още съществува тази носталгия към древността. При древните гърци „волята“ се намира в изкуството, Ницше не случайно избира точно античния период, за да постави на нов план културата и нейните градивни елементи и нейната мощ. Но древногръцката трагедия е обречена на разрушение, като основна фигура за разрушителната ѝ сила Ницше посочва Сократ, тъй като това е древногръцкият философ, който въвежда разумното начало във философията и в човешкия живот.

„Раждането на трагедията“ се дължи на двете божествени начала – на Дионис и Аполон, а смъртта ѝ идва със Сократ – с неговата ирония и рационализъм. Ницше отъждествява изкуството с „Дионисиевото и Аполоновото начало“. Дионис е изобразен „като бог на виното“, Дионисиевото начало са всички съграждащи

сили, творческата природа: „Дионисово състояние, разрушаващо обикновените прегради и граници на битието“ (Ницше 1990а: 99). Аполоново начало е тъкмо обратното, умереността на културата, бог Аполон: „Аполоновото състояние по време на сън, когато действителният свят се замъглява и пред очите ни се ражда един нов свят, по-ясен, по-разбираем, по-вълнуващ и въпреки това по-призрачен, непрестанно променящ се“ (Ницше 1990а: 105). В изкуството двата основни „върха“ условно се делят на: „Аполонови изкуства и Дионисиеви изкуства“. „Аполонови“ изкуства са „скулптурата, и епическата поема (Омир)“, Дионисиеви – „музиката и трагедията“ (Ницше 1990а: 99).

Дионисиевото и Аполоновото начала са две противоположности: Аполоновото е хармонията, Дионисиевото е буйността. „Трагедията“ е синтез от началата – Дионисиевото и Аполоновото. С тези две светогледни начала Ницше успоредява възникването на древногръцката трагедия с въпросите за пълнотата и същността на живота. Унищожителната сила във философията на Ницше в този период идва от „гибелта на гръцката трагедия“, обусловена от образа на Сократ: „това, което доведе трагедията до гибел, сократизмът на морала, диалектиката, липсата на възискателност и веселото умонастроение на теоретика“ (Ницше 1990а: 56). Сократ убива трагедията: „Нека сега с факела на тази мисъл погледнем Сократ. Той застава пред нас като първия, който, воден от този инстинкт на науката, не само съумя да живее, а нещо далеч по-важно съумя да умре. Ето защо образът на умиращия Сократ, образът на човек, освободил се чрез знание и основания от страха пред смъртта, е гербът върху щита над портала на науката, напомнящ на всеки нейното предназначение, именно да спомага за разбирането, а с това и за оправдаването на битието“ (Ницше 1990а: 136).

Инстинктът води до развитие у човека, от друга страна упадъкът на културата е следствие от познанието в определена форма, може би е нужно повече от Дионисиевото опиянение, за по-голямо действие. Ницше възпламенява онзи позабравен интерес към трагическото в битието, като едновременно го възражда и убива: „Аполон като бог на всички изобразителни сили е същевременно и богът прорицател. Според корена си той е „светещият“ бог на светлината, но той владее и красивата илюзия на вътрешния свят на фантазията“ (Ницше 1990а: 73). Според Ницше хорът, първоизточникът на гръцката трагедия, изразява Дионисовото начало и всъщност той се състои от последователи на Дионис: „Дионисовото начало, което можем да разберем най-добре чрез аналогията на опиянението“ (Ницше 1990а: 74). Ето как Исак Паси разкрива мощната сила на Дионисиевото начало и връзката на Дионис с духа на музиката: „От Дионис, от съпровождащата го опиянена тълпа, от нейните песни и танци възниква най-напред хорът на трагедията и нейният първообраз, който поради това дължи произхода си тъкмо на духа на музиката. А диалогът – прост, прозрачен и красив какъвто го виждаме в езика на героите на Софокъл, е израз на Аполоновото начало. Трагедията е висше изкуство, именно защото в нея осъществяват братски съюз и намират висш синтез Дионис и Аполон. В трагедията и само в трагедията Дионис говори с езика на Аполон, а Аполон накрая – с езика на Дионис и по този начин е достигната върховната цел на трагедията и на изкуството изобщо“ (Паси 2006: 293). В предговора на български език към „Раждането на

трагедията...“ Исак Паси пише: „*Трагическият мит* може да се разбере само като превъплъщение на Дионисовата мъдрост в образи с помощта на Аполонови художествени средства“ (Паси 1990а: 20).

Културата се подлага на разлагане, за да се пробие нейната обвивка и да се проникне до същността и началата ѝ. Гръцката трагедия концентрира в себе си Аполоновото начало и Дионисиевото начало. Трагедията е била вид вяра в „елинското безсмъртие“: „В сравнение с всички по-стари сродни художествени видове гръцката трагедия е загинала другояче. Тя загина, като се самоуби вследствие на неразрешим конфликт, следователно трагично“ (Ницше 1990а: 115). В смесването на Аполоновото начало и Дионисиевото начало е периодът на най-хубавата част от човешкия живот. Човекът, творение на Омир, бил „парче“ от истинския живот, посредством опиянението. Двете начала са така свързани, че разделянето им е невъзможно, свързани и като че ли допълващи се. Дионисиевото начало, откъдето идва и името му, е свързано с издигането на живота, дори и през смъртта. Дионис е застигнат от смъртта, след което отново заживява, но в „мистерия“ новият живот идва посредством страданието. Само изкуството може да *реконструира* реалността: „В трагедията митът достига най-дълбокото си съдържание, най-изразителната си форма“ (Ницше 1990а: 114). Изкуството може да съществува само чрез духа на музиката и чрез възкресителната и съградителна сила на Дионисиевото начало: „Каква друга форма на драмата оставала още, която да не е родена от утробата на музиката, в тайнствения сумрак на Дионисовото начало?“ (Ницше 1990а: 122).

„Вечното възвръщане“ като че ли най-ясно описва съдържанието на Дионисиевото начало. Дионисиевото начало е обаче и „радостта от живота“ и страданието. Мнението на Исак Паси е: „Такова мислене неизбежно оставя и недоволство от незавършеното, от нещо, което липсва, и при съприкосновение с него всеки систематичен ум просто страда, загдето не е получил онова, което е искал и очаквал да получи. Но там, където е слабостта на фрагментарното, на афористичното, сентенциозното мислене, е и неговата сила; фрагментът и афоризмът не обхващат цялото и дори не се стремят към това, на тях са непознати и целостта на цялото, и единството на единното, но затова пък в тясната си сфера те проникват по-дълбоко, стигат по-далеч и по точност, пълнота и изчерпателност на взетия на прицел детайл действително нямат равни на себе си. Философията не само може, но и трябва да бъде несистематична, ако иска да бъде близо до живота на човека, който също малко прилича на система, а по-скоро е воля за власт, хаос, случайно сплитане на причини и следствия, при което от всичко може да произлезе всичко, тъй както е при Дионис“ (Паси 1990а: 11).

Оттук можем да направим извода за оценката на систематичността, знанието трябва ли непременно да е систематично и строго, не трябва ли в него да проникне ирационалното жизнелюбиво начало, една Дионисиева стихия, която да промени нашите разбирания за наука и за научно знание. Ницше предвещава „условен характер на цялото знание“ (перспективистки), всички неща (и ценности) са „сами по себе си“: „Образът на нещата се мести и размества непрекъснато и може би отсега нататък ще се

изменя все повече и по-силно от когато и да било“ (Ницше 1994: 85). *Веселата наука* е начин на разглеждане на познанието откъм перспективистки подход. В тази нова перспектива ще бъде преоценена и връзката с Шопенхауер. В по-късния етап на философията си Ницше променя своите виждания относно по-ранната си философия и особено отношението си към човека, като е преодолян „песимизмът и нихилизмът на Шопенхауер“: „Лесно може да се отгатне къде е поставен с това големият въпросителен знак за стойността на битието. Песимизмът неизбежно ли е признак на упадък, разложение, неуспех, на захабени и изтощени инстинкти?“ (Ницше 1990а: 56).

За Ницше няма абсолютно знание, нито една истина, като абсолютна истина, съответстваща му в света. Отношението ни към света според Ницше също е от значение, истината не е една единствена, а съществуват много истини, които можем да познаем. Шопенхауер като предшественик на Ницше му повлиява в голяма част от неговите възгледи: „Какво мисли Шопенхауер за трагедията? „Това, което дава на всичко трагическо истински подтик за извисяване (*Die Welt als Wille und Vorstellung*, II 495) е проблясъкът на прозрението, че светът и животът не могат да създадат пълно удовлетворение“ (Ницше 1990а: 62). Както е при Шопенхауер, така виждаме и при Ницше, че светът е изгубил своята способност за равновесие, а наличният съществуващ морал към онзи момент е неприемлив в този си вид. Философията преминава от единното начало към „плюрализъм“. Философиите на двамата философи се допълват, като условно можем да кажем, че философията на Шопенхауер е основата, а тази на Ницше е довела до последващото развитие: „Шопенхауер дори определя дарбата на човека да възприема понякога хората и всички предмети като чисти фантоми или съновидения като белег на философски способности“ (Ницше 1990а: 72). Той пръв задава проблема за моралността. Волята за власт „реорганизира“ света чрез своята сила. Оказва се, че „волята“, взаимствана и доразвита от Шопенхауер, заема много важно място в човешкия живот. Ролята на Шопенхауер при изграждането на някои от позициите на Ницше е голяма: „Мястото и значението на А. Шопенхауер за философското развитие обаче най-напред и най-категорично сред философите заявява Фр. Ницше. Той споделя тезата на А. Шопенхауер за дисхармонията в света и отхвърля съществуващият морал като лицемерен. Фр. Ницше обаче е не само последовател, но и критик-иноватор на признатия от самия него възпитател. Той трансформира волята за живот във воля за власт; за себенадмогване, философския монизъм – в плюрализъм“ (Паси 2006: 211).

Ницше и Шопенхауер не само имат еднакви виждания върху част от философските проблеми, стоящи по това време, но Ницше взаимства и доразвива някои от неговите идеи като тази за „волята“, като я превръща от „воля за живот“ във „воля за власт“: „Шопенхауер ни е описал и чудовищния ужас, който обхваща човека, ако внезапно се обърка във формите за опознаване на явленията и му се стори, че законът за основанието има изключение в някои свои приложения“ (Ницше 1990а: 74); „Уникалното отношение на непосредствена даденост на тялото и желанието като обект на самопознание, според Шопенхауер е ключът към най-висшата философска истина за света. То е изходната точка, за познание на всички явления в природата“ (Паси 2006: 178). Ницше не отхвърля напълно

разума, но му определя един много малък дял – дял, задаващ граници и по същество безсмислен: „Афористичният стил се налага като адекватна форма на философствването на Ницше“ (Канавров 1994: 265). Самоопознаването е процесът за заздравяване. Заблудите в човешкият живот трябва да бъдат премахнати. Може би истинният свят не може да бъде достигнат. Светът за Ницше е само един, „непосредственият“.

Рационализмът не може да даде отговорите на важните въпроси в живота на човека, познанието също. Разумът чрез отнемането на Бог не може да съществува: „Познанието не зависи от истината, а от живота, защото е едно от условията му“ (Канавров 1994: 275). Познанието губи своите основни свойства: „Всички големи проблеми изискват *голяма* любов, а на нея са способни само силните, цялостни, положителни духове, уповаващи се здраво само на себе си“ (Ницше 1994: 200). Ницше не намира разума за решаващ фактор за истината. Ницше извежда историята на философията като контраст с рационалността. Всичко като че започва и води до афоризма с всички възможни гледни точки. Истината е с множествена стойност – истината не е една единствена, а множество истини. Интересното при Ницше е бягството от нормите, системите и афористичният начин на писане. Една от задачите, които той си поставя, е да покаже разделението на културата на висша и низша: „прехода в развитието на философията от разум към култура“. Но в образа на Аполон не бива да липсва и онази тънка линия, която съновидението не трябва да прекрачи“ (Ницше 1990а: 73). Културата и изкуството стават „алтернатива“ за човека. Разгледано е познанието като нов път към науката. Човекът при Ницше има потребност от самопознание и интенция към познание. Разумът вече не е в състояние да осигури развитието на човека, това е новото, което Ницше констатира, разумът е в застой, разумът е изоставен. Ницше обявява бягство от традицията на разумността, господстваща до този момент. Дотогава съществуващите ценности са отхвърлени като считани за нерелевантни и не носещи решение на проблемите на човека. Науката е изгубила своите позиции. Науката е видяна в ролята на пречка за истината. Бог не присъства в живота ни. Ницше е първият, който изрича думите „Бог умря“ (Ницше 1990б: 28), а с това и всичко старо, за да отвори път на новото. Подходът на Ницше е иновативен и релевантен с оглед на това, че до този момент не е търсено решение под такава форма, чрез отказването от разумното начало като начална движеща форма, макар той и да не успява докрай да завърши картината на своята нова вселена.

Ницше иска да разруши стария морал, за да създаде нов, да премахне старите ценности, за да постави на тяхно място нови. Търсенето на нови ценности се обуславя от възможността за преосмисляне на „самата човешка същност, на проекта за човека“ и неговите цели и предназначение (Кръстева 2020: 786), което предполага извличането на нови ценности. Но затова трябва всичко вече прието да се подложи на безкомпромисна преоценка. Ницше е първият философ, който поставя този проблем на дневен ред и започва генезиса на прехода от старите към нови ценности. Ницше е нихилист, който иска да бъде строител, да гради новото: „Колкото и да се занимава е миналото и настоящето, и когато се занимава с тях, Ницше държи будно вниманието си за бъдещето. Още в *Раждането на трагенията* гръцката трагедия се превръща във въпрос за бъдещето на културата,

подзаглавието на *Отвъд доброто и злото* е *Прелюдия към една философия на бъдещето*, а и *свръхчовекът* централната категория из Ницшевата етика се разглежда като формация на бъдещето. Изкуство, естетика, култура – всичко това според Ницше е производно, всичко се върти от един-единствен стожер: *човека*“ (Паси 1990а: 49). Тъкмо проблемът за човека е основа на по-нататъшното развитие на философията на Ницше и е това начало, от което да произлезе едно всеобща преоценка на всичко старо и да се вземе като „ценностно ядро, което е и основата за генериране и извеждане на възможните ценности“ (Кръстева 2020: 791), на едно извличане на новите ценности.

И тук идва въпросът: Може ли философията и науката да станат по-весели? Ницше поставя проблема в своя нетрадиционен стил. Този стил е характерен за всички негови произведения, до последното, „като във „Веселата наука“ е може би най-ярко изразен“: „Как е възможно да се радва на собствената си загуба, как може с отворени очи да позволява да бъде оцетен?“ (Ницше 1994: 43). Интересът на читателя е привлечен към произведението още от самото заглавие „Веселата наука“, съчетанието на двете думи е рядко срещано, дори и в изречение, а още по-рядко в съчетание, само с двете. Ако погледнем в по-широк мащаб, също съчетанието „веселие“ и „наука“ е твърде рядко срещано, като изглеждащо невъзможно. „Веселата наука“ е метафорично представяне на познанието, на увлечението към познанието и науката като път за постигане на цел, науката като нещо ново, като нова сила, възродила науката, като критика срещу системите. Науката е прилив на живот за човека, затова е „весела“: „Всички качества, които човек притежава – а най-вече, когато предполага, че те са явни и очевидни за неговото обкръжение – са подвластни на съвсем други закони на развитие от онези качества, които са му непознати или малко известни и поради своята тънкость остават невидими и за окото и на най-внимателния наблюдател, сякаш умеят да се прикриват зад „нищото“ (Ницше 1994: 47). Науката става ценна и нова, когато е жизнеутвърждаваща човешкото, когато въвлича и развива „всички качества, които човек притежава“.

В книгата е засегнат и проблемът за „ценноста на живота“: „Съзнателността представлява последната и най-късна степен на развитие на органическото, следователно тя е и най-незавършеното и най-немощното в него“ (Ницше 1994: 48). Човекът при Ницше има потребност от самопознание и интенция към познание. Светът може да бъде разбран посредством мисълта, посредством веселието. Човекът е поставен във фокуса на разглеждане на философията. На особена критика са подложени и системите. Голяма част от философията на Ницше е морална философия, но по един нов, жизнеутвърждаващ начин.

Ницше иска да преобразува и преорганизира света и погледа си към човека. Самият човек да стане по-съвършен. Питанията на Ницше идват от страданието на човека, оптимизмът вече не е достатъчен на човека. Животът има своя „живец“ и Ницше го изтласква на преден план. Животът се превръща в главна ценност. Философията на живота е водеща при Ницше. Разумът се явява застой в смисъла на Ницше. Разумът е изоставен като основоположник на живота, животът се освобождава от разума. Надделяването над рационалното е водещо. Ницше прави връзка с античната философия,

като прави сравнение с философията на някои антични философи. Модерното философстване е вплетено с античното по един изключителен начин: „все още съществува една метафизична вяра, върху която почива нашата вяра в науката“ (Ницше 1994: 200). Цялото творчество на Ницше преминава под печата на афоризма. Фрагментът изглежда за Ницше последната и най-блестяща форма на изразяване: „Ницше е един изключителен философ, занимаващ се с теми от цялата палитра на философското познание и наука. „Има ли весела наука?“ (Паси 1994: 5) – Исак Паси поставя този въпрос. Ницше критикува предшестващите философи, като интересното е, че творбите му нямат на пръв поглед системен характер. Знанието според него е в „условност“, пълното знание е отхвърлено, но е възможна и ситуация за познанието като такова, но под друга форма. Затова и отговорът на И. Паси е: „Има весела наука“ (Паси 1994: 18).

Ницше аргументира идеята си относно познанието и своите възгледи и защо те са иновативни и приложими, според него е важна интерпретацията и преразглеждането на ценностите. „Веселата наука“ е точно този тип „ново знание“, интерпретирано по съответния начин: Ницше събира философията и изкуството като един нов синтез на човешките светогледни начала. „Веселата наука“ е нов момент на мечтаене за новото, за достижимото, за новите идеи. За да може да има развитие и движение напред, човек трябва да се откаже от старото и да погледне бъдещето. Отричането е движение напред. Бог е заместен със свръхчовека, радостта идва от новите ценности. Философията за Ницше трябва да е обърната към човека, към неговото развитие. И тук възниква изборът да следваш някого или да бъдеш самият себе си. Личността, човекът са поставени на преден план. Излизането отвъд моралността е излизането отвъд злото. Човекът за Ницше трябва да бъде реалист, да приема света в естествения му вариант. Ницше показва истинската ценност на познанието. Истината и разбирането за нея трябва да се „реконструират“, истините са много и са познаваеми. Светът е разбиран като „взаимодействие на сили“, изразяващи се в краен продукт като: „воля за власт“ – *Светът във вида, в който съществува, е необходимо да бъде реконструиран.*

Библиография:

Канавров 1994: Канавров, Валентин. Размирието на разума. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1994.

Kanawrow 1994: Kanawrow, Valentin. Razmirieto na razuma. Sofiya: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 1994.

Кръстева 2020: Кръстева, Силвия, Системи от ценности в образованието. Аксиотопика. – Философия, 6, 2020, 786-797.

Kristeva 2020: Kristeva, Silviya, Sistemi ot tsennosti v obrazovaniето. Aksiotopika. – Filosofiya, 6, 2020, 786-797.

Ницше 1990a: Ницше, Фридрих, Раждането на трагедията от духа на музиката. – В: Ницше, Раждането на трагедията и други съчинения. С.: Наука и изкуство, 1990, 5-376.

Nitsshe 1990a: Nitsshe, Fridrih, Razhdaneto na tragediyata ot duha na muzikata. – V: Nitsshe, Razhdaneto na tragediyata i drugi sachineniya. S.: Nauka i izkustvo, 1990, 5-376.

Ницше 1990б: Ницше, Фридрих. Тъй рече Заратустра. София: Изд. „Хр. Ботев“, 1990.

Nitsshe 1990b: Nitsshe, Fridrih. Tay reche Zaratustra. Sofiya: Izd. „Hr. Botev“, 1990.

Ницше 1994: Ницше, Фридрих. Веселата наука. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1994.

Nitsshe 1994: Nitsshe, Fridrih. Veselata nauka. Sofiya: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 1994.

Ницше 1995: Ницше, Фридрих. Воля за власт. Книга трета и четвърта. София: Евразия, 1995.

Nitsshe 1995: Nitsshe, Fridrih. Volya za vlast. Kniga treta i chetvarta. Sofiya: Evraziya, 1995.

Паси 1990а: Паси, Исак. Предговор, въстъпителна судия. – В: Ницше, Раждането на трагедията и други съчинения. С.: Наука и изкуство, 1990, 5-51.

Pasi 1990a: Pasi, Isak. Predgovor, vstapitelna sudiya. – V: Nitsshe, Razhdaneto na tragediyata i drugi sachineniya. S.: Nauka i izkustvo, 1990, 5-51.

Паси 1990б: Паси, Исак. Въстъпителна судия.– В: Ницше, Тъй рече Заратустра. С.: Изд. „Хр. Ботев“, 1990, 5-22.

Pasi 1990b: Pasi, Isak. Vstapitelna sudiya. – V: Nitsshe, Tay reche Zaratustra. S.: Izd. „Hr. Botev“, 1990, 5-22.

Паси 1994: Паси, Исак. Има ли весела наука? – В: Ницше, Веселата наука. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 1994, 5-18.

Pasi 1994: Pasi, Isak. Ima li vesela nauka? – V: Nitsshe, Veselata nauka. Sofiya: UI „Sv. Kl. Ohridski“, 1994, 5-18.

Паси 2001: Паси, Исак. Метафората. София: „Труд“, 2001.

Pasi 2001: Pasi, Isak. Metaforata. Sofiya: „Trud“, 2001.

Паси 2006: Паси, Исак. Човек не само с разум живее. Десет етюда върху европейския ирационализъм. София: „Труд“, 2001.

Pasi 2006: Pasi, Isak. Chovek ne samo s razum zhivee. Deset etyuda varhu evropeyskiya iratsionalizam. Sofiya: „Trud“, 2001.

Паси 2013: Паси, Исак. Фридрих Ницше – философът и писателят. – В: Ницше, Съчинения в шест тома. Том 1. С.: Изд. „З. Стоянов“, 2013.

Pasi 2013: Pasi, Isak. Fridrih Nitsshe – filosofat i pisatelyat. – V: Nitsshe, Sachineniya v shest toma. Tom 1. S.: Izd. „Z. Stoyanov“, 2013.

**ФЕМИНИСТКИЯТ ДИСКУРС В ЕРАТА НА ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА –
МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ ИЛИ УНИВЕРСАЛИЗЪМ**

**Миглена Лунголова, Докторант: Югозападен университет „Неофит Рилски“,
България**

**FEMINIST DISCOURSE IN THE ERA OF GLOBALIZATION –
MULTICULTURALISM OR UNIVERSALISM.**

**Miglena Lungolova, Phd student – South-West University “Neofit Rilski”, Bulgaria,
v.um.bg@abv.bg**

Резюме: *Процесите, свързани с глобализацията, промениха из основи живота на всички жени по света, но в различните точки на света това се случи по различен начин. Съвсем естествено трансформация преживя и движението, което се бори за подобряването на женския живот. Феминисткото движение излезе на глобалната сцена, а "женският въпрос" никога досега не е бил толкова актуален в световен мащаб. Във феминисткото движение обаче далеч не цари единодушие относно бъдещата работа. От една страна, това се дължи на различния начин на живот на жените по света, но от друга – на идеологически разломи вътре в самото движение, които никога не са липсвали. В тази статия, без претенции за изчерпателност, по отношение една толкова дълга и сложна тема, ще бъдат разгледани основните конфликти в движението по отношение на международната му дейност. Акцентът ще бъде поставен върху ключовото разделение дали да се тръгне по пътя на универсализма, по този на мултикултурализма или да се търси трети среден път.*

Ключови думи: *Глобализация, Жени, Неравенства, Феминизъм, Мултикултурализъм – Универсализъм*

Abstract: *The processes associated with globalization have fundamentally changed the lives of all women, but in different parts of the world this has happened in different ways. Quite naturally, the movement, which fights for the improvement of women's lives, also underwent a transformation. The feminist movement has emerged on the global stage, and the "women's issue" has never been so relevant worldwide. However, the feminist movement is far from unanimous about future work. On the one hand, this is due to the different lifestyles of women around the world, but, on the other hand, to ideological rifts within the movement. In this article, without claiming to be exhaustive, on such a long and complex topic, will be considered the main conflicts in the movement regarding its international activity. The emphasis will be on the key division of whether to follow the path of universalism, that of multiculturalism, or to seek a third middle way.*

Keywords: *Globalization, Women, Inequalities, Feminism, Multiculturalism – Universalism*

1. Увод

Процесът на глобализация засегна всички сфери на човешкия живот, той се разпростря от икономическата и политическа уредба на всяка една държава, та чак до всекидневието на всеки нейн гражданин. Някои анализатори дори смятат, че

традиционното разделение ляво-дясно вече не играе съществено значение, а истинската разделителна линия всъщност е отношението към глобализацията. Разбира се, съвсем нормално е социално-политическите движения, политически субекти, както и теоретиците в сферата на хуманитарните и социалните науки и изобщо всички тези, които се занимават под някаква форма с уреждане на живота в обществото да имат отношение и да адаптират тезите си към този толкова мощен фактор – глобализацията. Логично, това се отнася и за едно от най-значимите социално-политически движения, а това е феминизмът. Движението, чиято цел е полово равновесие, никога не е било особено хомогенно.

Феминизмът винаги е имал множество вътрешни разклонения както от национален, така и от идеологически характер. Парадоксалното по отношение на феминизма е, че различията са толкова сериозни, че често представители на движението е много вероятно да намерят общ език с представители на други идеологии и движения, отколкото помежду си. На този фон изобщо не е чудно, че възникнаха множество вътрешни разногласия как да бъде подхвърлено към gender проблематиката в ерата на глобализацията, която промени живота на всички жени по света. На различните места това се случи по различен начин, но все пак промяна безспорно настъпи навсякъде и движението би следвало да се адаптира към нея. Но все още определено няма консенсус как точно да се случи това. Тази статия не би могла да вникне във всички детайли на тази сложна и заплетена проблематика, но ще се опитаме поне в основни линии да очертаем като че ли основното противоречие в рамките на движението през последните години – дали да се тръгне по пътя на един по универсалистки подход или да се търси вариант, който свързваме по-скоро с мултикултурализма. С известни условия е редно да подчертаем, че първия подход свързваме с френската феминистка традиция, а вторият е с американски корени. Наблюдават се и някои еkleктични позиции, които се опитват да балансират между борбата за полово равенство и различни културни специфики. Трябва да се подчертае, че разногласията в рамките на това противоречие не са нещо ново, но именно бързите темпове на глобализация изострят тези проблеми, защото те стават все по-видими. Този факт се дължи на все по-голямата свързаност между хората, както и на все по-нарастващото културно смесване. Тези обстоятелства изискват все по-сериозната ангажираност на феминисткото движение, за да запази то своята жизненост и значение. В този контекст няма как да не бъде потърсено решение на проблемите на жените извън т.нар. развит свят, както и на тези, които принадлежат към малцинствени групи, в които се виждат с просто око сериозни проблеми по отношение на правата на жените. Обаче как да бъдат решени всички тези проблеми далеч няма единодушен отговор, което поражда и гореспоменатия разлом.

1. Женският въпрос в контекста на глобализацията

Преди да се запознаем по-подробно с някои от феминистките противоречия, по отношение на бъдещите действия на движението, би следвало да уточним в какъв контекст трябва да се реализират те. Важно е, макар и накратко, да очертаем основните контури около промяната на женския живот, породена от глобалните процеси. Какво

получи и/или изгуби жената от всички тези културни, политически и икономически процеси, които обобщаваме с термина глобализация? Тук отново няма прост отговор, а множество твърдения, често диаметрално противоположни. Все пак бихме могли да отбележим едно обстоятелство, което едва ли може да бъде оспорено. Промяната, която донесе глобализацията на хората като цяло, зависи до голяма степен от тяхното местообитание, та съвсем естествено промяната на живота на жените зависи от това, в коя точка на планетата се намират. В развитите държави процесът на глобализацията донесе шанс за овластяване и множество възможности, но не точно така стоят нещата в развиващите се страни, които като цяло се оказаха в по-неблагоприятна ситуация. Все пак, според по-оптимистичната версия за влиянието на глобализацията върху женския живот, можем да намерим позитивна промяна в живота на жената навсякъде по света. Според тази версия с известни възможности са се сдобили дори и жените от по-изостаналите държави. В специално посветен на темата доклад, Световната банка описва някои световни тенденции по отношение на равенството между половете и тяхната връзка с глобализацията. Международната институция пояснява, че не всички жени могат да се възползват от новите възможности, също така изтъква, че за последните няколко десетилетия светът преживя огромна трансформация, която се отрази на вътрешните и глобалните пазари, което пък на свой ред се отрази на правителства, фирми и домакинства. Според доклада няколко фактора свързани с тези процеси стимулират равноправието между половете:

1. Неравенството между половете излиза твърде скъпо в съвременния свят, ако държавите не използват изцяло човешкия си ресурс ще бъдат много по-малко конкурентно способни.

2. Международният натиск води до ратифицирането на все повече документи срещу дискриминацията от все повече държави.

3. Нарастващото количество информация и произлизащият от него потребителски натиск, принуждават международните компании да осигурят по-добри условия на труд и по-справедливо заплащане на жените. (World bank 2011)

Според доклада на организацията друг позитив, породен от глобализацията, е промяната на социалната роля на пола. Глобализацията допринася за това посредством улеснения достъп до информация, предимно чрез телевизията и интернет. Новата информация, с която разполагат жените, би могла да ги стимулира да се борят по-активно за правата си. Освен това икономическото овластяване на жените би могло да помогне за разпространяването на тяхното влияние извън рамките на дома.

Редно е да отбележим, че е изрично упоменато, че тези възможности сами по себе си не са достатъчни, изключително важно е какви политики ще предприеме самата държава в полза на равенството между половете, за да могат жените да реализират предоставените им възможности.

Разбира се, съществуват и други виждания по въпроса, свързан с половото равноправие и неговата връзка с глобализацията. Транснационалният феминизъм, както и марксисткият феминизъм, са два клона на движението, които виждат предимно негативи

в процеса на глобализация, особено що се отнася до нейния икономически аспект. Според тях глобалният капитализъм е създал отношения на неравенство и експлоатация и жените от развиващия се свят са сред най-потърпевшите. Освен че виждат проблеми от материален характер, активистите и теоретичите, които споделят тези възгледи, виждат и проблеми от културно естество, но тях смятат предимно за следствие от материални фактори. Пример за привърженик на тази гледна точка е писателката и активистка Валентин Могадан. Според нея икономическата глобализация включва разширяване на капитализма, това от своя страна засяга производствени и търговски практики в т.нар. глобален Юг, които се контролират все повече от мултинационални компании и банки. Това пък, на свой ред според нея се отразява изключително негативно на жените от развиващия се свят във важни аспекти от техния живот – като възможности за обучение, размер на работна заплата и т.н. (Enns, Diaz, Bryant-Davis 2020)

В не чак толкова черни краски вижда глобализацията активистката за човешки права Джесика Нойвирт. Според нейните виждания глобализацията е процес, многоаспектен, от който определено могат да бъдат извадени и сериозни позитиви за жените по света, включително и за тези от развиващите се страни. Нойвирт отчита гледната точка на транснационалните феминистки, но смята, че тяхната остра антиглобалистка позиция е неправилна и само изхабява енергия, тъй като глобализацията е необратим процес и вместо да се застава срещу нея директно, би следвало феминисткото движение да се възползва от шансовете, които тя предлага. Това далеч не означава, че и Нойвирт не отчита и някои негативи като напр. твърде бързо отслабващите национални държави, от което следва безконтролно движение на транснационален капитал, което от своя страна дава неограничени възможности на мултинационалните компании, които за разлика от правителствата (поне формално) нямат ангажимент и не се интересуват особено от накърняването на правата на гражданите. Според активистката обаче е редно съсредоточаването върху борбата с вредите, отколкото с цялостния процес. Конкретните позитиви, които тя изтъква, са сближаването на държави и култури, което помага на жените да се обединяват. Нойвирт е изключително оптимистично настроена по отношение на новите възможности за комуникация: "Подобно на "демокрацията" и "глобализацията" е хлъзгав термин, носещ различни значения в теорията и практиката. Настоящата реалност на глобализация е опасна, но пък на теория тя е пълна с обещания. Политическата несигурност, породена от нея, създава възможност-за предефиниране на властта. Каналите за масова комуникация са по-международни, по-достъпни, и по-демократични от всякога. Те могат да се използват за заменяне на транснационалната експлоатация с глобално сътрудничество, за да се извърши преразпределението на ресурси, за сметка на концентрацията на богатство." (Neuwirth 2015).

Може да съществуват множество тези дали и доколко глобализацията е от полза на жените, дали негативите са повече от позитивите и прочие, но от горепосочените примери става ясно едно – животът на жените, които обитават територии извън развития свят е много по-тежък живот във всеки един аспект. Разбира се, това е така далеч преди глобализацията да започне да се развива с шеметните темпове, с които го прави в

момента. Дори наистина изглежда, че тя е свързана с известни позитиви, но е пределно ясно, че още много може да се желае, относно подобряването на живота на жените, живеещи в определени точки на света. Сериозни са и проблемите на жените, които живеят в т.нар. глобален Север, но принадлежат към по-капсулирани и традиционно патриархални малцинствени общности. Кой е правилният път за подобряване на положението на тези жени е въпрос, който е меко казано противоречив във феминистките среди. Тези проблеми всъщност са и основното предизвикателство, което глобализацията отправя към борците за полово равенство. В един толкова "малък" и свързан свят, за да запази своята жизнеспособност всяко едно движение трябва да излезе от националните и дори регионални граници, които обитава, за да отговори на нуждите на съвремието. В рамките на движението съществуват две основни тези на феминизма от мултикултурен тип и тази, която стъпва по-скоро на универсалистски принципи, съществуват и теории, които се опитват да съчетаят двата възгледа. Върху тези разногласия именно ще се фокусираме в следващите редове.

2. Мултикултурен феминизъм

Мултикултурният феминизъм възприема интердисциплинарен и межкултурен подход към изследването на живота на жените от различни раси, етноси и класи. Фокусът се поставя върху това по какъв начин в живота на жената се пресичат нейните пол, раса и класова принадлежност. (Weber State University 2020). Това в най-общ план е дефиницията на понятието мултикултурен феминизъм, но мултикултурализмът и феминизмът се преплитат в няколко различни, но взаимосвързани, феминистки течения. Тяхното родно място са Съединените американски щати, а първата теория в тази посока е теорията за многорасов феминизъм. Тя набира инерция през 70-те години на миналия век и се гради на разбирането, че класическият феминизъм от втората вълна е фокусиран само върху белите жени и не отговаря на нуждите на цветнокожите. Според представителките на течението на многорасовата феминистка теория, расата играе съществено значение при потискането на цветнокожите жени. Тази теория привлича тъмнокожи жени, азиатки, както и бели антирасистки настроени жени. През 80-те години представителките на течението обвиняват застъпничките на класическия феминизъм, че игнорират проблемите на жените от "Третия свят", имигрантките и тъмнокожите. Това течение успява да запази своята жизненост през 80-те и 90-те години, а дори и в наши дни продължава да има известно влияние. (Dill, Zinn 1996: 321; Thompson 2002: 337; Zinn 2000: 42-56)

През 80-те години на миналия век в САЩ се появява теория, тясно свързана с движението за многорасов феминизъм – т. нар. интерсекционна или пресечена теория. Това е теоретична рамка, която цели да разбере как аспектите на социалната и политическата идентичност на човека се комбинират, за да създадат уникални начини на дискриминация и привилегии. Тази теория е послужила за обогатяването на множество теории в различни сфери, а в това число и феминистката. Феминистките течения, стъпили на нея, се опитват да съчетаят потисничеството на база пол с други видове потисничество. Тяхната цел е да се отделят от традиционния "бял" феминизъм и да се борят за

признаването на множеството женски идентичности. Терминът се ражда през 1989 г., но специално във феминистката теория масово започва да навлиза едва през 2010 г. Въпреки късното ѝ масовизиране във феминистките среди, тази теория е послужила като основа на много феминистки течения. (UN Women 2020)

От критиките през 80-те години към "белия" феминизъм се заражда друго течение с мултикултурна насоченост, това е постколониалният феминизъм. Постколониалната феминистка теория също упреква традиционния феминизъм, че твърде много се фокусира върху бялата жена, без да отдава значимото на различията между жените и тяхното влияние. Според този клон на феминизма колониалната история и империализмът са сред основните виновници за неблагоприятното положение на жените, а и хората като цяло в развиващите се страни. Важна цел за постколониалните феминистки е включването на идеите на феминистки активистки от "третия свят" в масовия западен феминизъм. (Verve Team 2018) Една от основните идеоложки на този клон на феминизма е проф. Чандра Моханти, тя твърди, че западните феминистки създават негативни стереотипи по отношение на жените от "третия свят" като ги представят само и единствено като жертви. Тя смята още, че универсализирането на проблемите на жените е неправилно, тъй като потисничеството над жените не е от един и същи тип, а се определя до голяма степен от културата, към която принадлежи жената. (Muscato 2020) Ключов момент, като цяло, в постколониалната феминистка теория е твърдението, че свободата за бялата жена от развития свят изглежда по един начин, а за останалите жени по света по съвсем различен. Според представителките на това виждане налагането на ценности като секуларизация или либерален ред са опит за налагане на собствената култура от страна на белите феминистки. Постколониалната феминистка теория гласи, че не е нужно жените извън западните общества да избират между равенството и културите си, а борбата им за права трябва да бъде реализирана именно в контекста на собствените им култури. (Kamran 2017)

Следващата феминистка парадигма, на която ще обърнем внимание, е транснационалната феминистка теория. Тя черпи от идеологията на предходните две, но появата ѝ е необходима според привържениците ѝ, за да отговори на новите предизвикателства, породени от процесите на глобализация. Съществува както под формата на теоретично направление, така и като активистка организация. Терминът "транснационален" не е случайно избрано за наименование. Този клон на феминизма страни съвсем съзнателно от термини като „международен“ (защото поставя акцент върху националната държава) и „глобален“ (терминът е свързан с либералния феминизъм и идеята за „глобално сестринство“). Редно е да уточним, че този клон на феминизма е доста нюансиран. Там можем да открием, както по-крайни варианти на мултикултурализъм, така и по умерени. (Inderpal, Kaplan 1994: 1-4) Сред неговите привърженички е вече споменатата Чандра Моханти, която обаче измества фокуса си, от различията между западната жена и тази от развиващия се свят, към социалните неравенства: " Моята аналитична рамка остава много близка до най-ранната ми критика към евроцентризма. Сега обаче виждам политиката и икономиката на капитализма като далеч по-спешен повод за борба. ...Докато предишният ми фокус беше насочен върху разграничение на

западните феминистки практики и тези на жените от "третия свят", то фокусът ми сега, както може да се види от втората част на тази книга, е върху това, което избрах да нарека антикапиталистическа транснационална феминистка практика. Която е свързана с нуждата от кръстосана национална феминистка солидарност и организиране срещу капитализма." (Mohanti 2003: 230) Както разбрахме и от предходната част на текста, основният аспект на глобализацията, който интересува точно тези феминистки, е икономическият, следствие на което е изключително задълбоченото им изследване на глобалния капитализъм и предизвиканите от него социални неравенства. Въпреки различията основната насока, в която привържениците на тази парадигма работят както в теоретичен, така и в активистки план е влиянието на глобализацията и капитализма върху хора от различни нации, раси, етноси, класи и пол. Това е и сред основните достойнства на движението според инженерата и активист Патриша Валой. Валой е твърдо убедена, че глобализацията ни засяга по различен начин в различните точки на света и от това произтичат много последици. Заради това е важно да се отчете глобалното въздействие на проблемите, с които се ангажира движението. Освен това тя изразява своето недоволство от начина, по който са представени жените, които не принадлежат към западната култура, в западните медии. Според нея незападните жени често се представят като угнетени и това е видно от начина, по който основните медии показват забулени жени, за да намекират за тяхната липса на свобода, като игнорират идеята, че покриването на лицето може да е акт на непокорство, какъвто е случаят със сапатистите. Активистката също така изтъква, че докато либералният феминизъм се опитва да акцентира върху еднаквите характеристики на жените по света, то транснационалният се фокусира върху техните различия. Друга съществена характеристика на транснационалния феминизъм според нея е борбата за демилитаризация и твърдото противопоставяне срещу всякакви военни действия. Тя смята, че от съществено значение е за жените извън западната култура сами да извоюват своята свобода, а не да разчитат на външни фактори. Друг важен според американската активистка аспект на движението е, че то не гледа по същия начин като либералния феминизъм на борбата за сексуално освобождение на жените. Вайола пояснява, че транснационалните феминистки не отричат сексуалната автономия на жените, а по-скоро се интересуват в какъв контекст и с каква цел се показват женските тела. Друг важен елемент от работата на движението според Валой е борбата за правата на имигрантите, както, разбира се, и характерната за него антикапиталистическа дейност: "Важно е да се подкрепят емигрантските общности, но също така е важно да се борим срещу капиталистическата дейност на САЩ в развиващите се страни, което прави имиграцията необходимост, а не избор. Да бъдеш феминистка означава да бъдеш антикапиталистка, антиимпериалистка и антипатриархална, защото тези системи функционират заедно, за да поддържат статуквото." (Valoy 2015)

Ако трябва да обобщим с няколко думи този клон на феминизма, който разгледахме в предходните редове, трябва да отбележим, че наред с обвързването на проблемите на жените и с други фактори освен с мъжката доминация, то друга отличителна негова характеристика е здравата връзка с мултикултурната доктрина,

независимо дали подобен тип феминизъм ще се нарече директно мултикултурен, многорасов, интерсекционен, постколониален или транснационален. Това течение на феминизма се отличава с изключителна чувствителност по отношение на разнообразието и опазването на културните специфики, което пък, на свой ред, се превръща в предпоставка за сериозни спорове с универалистски настроените феминистки, над чиято доктрина ще се фокусираме в следващата част на текста.

3. Универсализъм и феминизъм

В исторически план универалистският феминизъм се появява в Белгия и Франция, през 60-те години на миналия век. По това време е смятан за радикален, тъй като се бори за пълно равенство между мъжете и жените. Според представителите на това течение твърдението, че съществува "женска природа" е невалидно и служи само и единствено за оправдаване на патриархалната система. Сред водещите фигури на това движение са Симон дьо Бовоар и Елизабет Бадентер. От 2000 г. насам този клон на феминизма е изключително ориентиран към темата за секуларизацията, това всъщност може да се окачестви като основна ценност в редиците на универалистите. Универалистският феминизъм се противопоставя на "кръстосаните" методи, за които вече стана дума и вярва, че има капацитета да помогне на всички жени по-света, тъй като проблемите им са до голяма степен общи. Един от най-сериозните спорове между този клон на феминизма и вече описаните мултикултурни движения е свързан с покриването на мюсюлманските жени. Универалистите категорично отричат тази практика като потисническа. (*Femmes de Droit-Droit des femmes 2020*)

Според активистката и учен Мона Озуф универалистският феминизъм винаги ще си остане основният френски феминизъм: "На френските жени е трудно да възприемат самите себе си като малцинства и вероятно тук се крие главната отлика с Америка на малцинствата, където движението на жените минава през установяване на съюзи с други полови или етнически малцинства." (Ozuf 2004: 68) Французойката е твърдо убедена, че автентичният френски феминизъм не е свързан със създаването на някаква специфична женска култура и френските жени са твърде далеч от подобен тип феминизъм: "Те подозират, че цената на валоризацията на "женската култура" е затварянето: надушват гетото във всяка партикуларизация". (Пак там: 68) Озуф говори за измеренията на универализма що се отнася до френската жена и точно тук е мястото да отбележим, че универализмът е феминистка теория изградена от множество елементи. Тя не е свързана само с предизвикателствата на глобализацията и отношението на феминизма към културното различие, но тъй като това е темата, която разглеждаме в момента, ние ще се съсредоточим върху тази страна на универализма. Трябва обаче да отбележим, че поставените в тази категория активисти и феминистки разклонения, може би не се вписват напълно в концепцията за феминистки универализъм, но пък в сблъсъка породен от промените в последните десетилетия, ако не категорично, то поне до голяма степен застават на универалистски позиции и отказват да приемат, че феминизмът трябва да се съобрази с определени културни специфики, за сметка на някои свои представи за

свобода. Теоретиците и активистите, които застават на универсалистки позиции, са изключително разнородни; различна е степента на универсалност, която подкрепят, различна е и степента, в която отхвърлят мултикултурните норми. Пример за това е фактът, че можем да намерим в универсалистките редици както либералния феминизъм, така и привърженици на радикалния феминизъм, а както знаем, те имат множество противоречия помежду си. Другото, което трябва да уточним е, че макар че родното място на универсалисткия феминизъм е Франция и там е изключително популярен, това не означава, че той няма привърженици и в други държави – в това число и САЩ. В групата на американските универсалисти бихме могли спокойно да поставим американските либерални феминистки. Една от най-изявените сред тях е популярната психоложка Марта Нусбаум. На критиките, че феминизмът и либерализмът са несъвместими заради егоистичната природа на последния, Нусбаум отговаря, че феминизмът и социалната справедливост са свързани, а критиците просто бъркат индивидуализъм и самодостатъчност. Нусбаум не е враг на мултикултурализма, дори често го е бранила от нападки, което е нормално в качеството ѝ на либерал. Това, което я различава обаче от по-крайните привърженички на мултикултурната доктрина е твърдото ѝ схващане, че все пак съществува някаква универсална представа за свобода. Освен това тя не се свени да критикува чужди културни практики, които намира за противоположни спрямо жените. Такава практика е женското обрязване, според Нусбаум феминистките от всички крила трябва да се обединят и да заклеймят тази порочна практика. (Nusbaum 1999: 55-80, 118-130) Либералният феминизъм на Марта Нусбаум е далеч по-мек от този на вече споменатата застъпничка на пълен секуларизъм и френска универсалистка Елизабет Бадентер, между другото също с либерални възгледи. Следващата американка, която ще причислим към тази категория обаче далеч не е толкова мека.

Ани Сайръс е феминистка и активист за човешки права. Родината ѝ е Иран, но успява да избяга в САЩ, след като става жертва на детски брак. Сайръс е недоволна, че твърде много западни феминистки омаловажават проблемите на мюсюлманските жени и не разбират, че техните проблеми са много повече. Сайръс обяснява, че в западната култура при посегателство жената поне би могла да получи справедливост, докато в нейната родина това е невъзможно. Според Сайръс шериатът отдавна не е характерен само за Близкия и Средния изток, а е пуснал корени и в западните държави. Американката с ирански корени разказва още, че в нейната страна една жена се равнява на половин мъж, а жените нямат право да свидетелстват за престъпления, свързани с изнасилване. Сайръс смята още, че Европа трябва да забрани шериата, което според нея ще накара исляма да изчезне. Според активистката това ще е добра новина, защото правата на жената и исляма са несъвместими. На упреците, че не може да се подхожда така към една различна култура, тя отговаря, че това не е култура, а религия, а зад думата култура само се крият нанесените от нея несправедливости. (int. Ani Sayras. (L' europeo) 2018: 81-83)

И последната универсалистка позиция, която ще разгледаме в рамките на този текст, е на жената, легенда на немския феминизъм, Алис Шварцер. Шварцер е категорична противничка на забулването. Тя критикува остро тези, които настояват, че

носенето на бурка е право. Тя е категорична, че единственият начин да бъде оказана солидарност с мюсюлманските жени е категоричното отричане на подобни практики. Немската феминистка определя бурката като парче ленен плат, под което са погребани милиони жени. Противопоставя се на радикалния ислям, който според нея поставя шериатът над правовата държава и потиска жените. Шварцер е враг на религиозния фундаментализъм още от самото начало на активистката си кариера. През 70-те години на миналия век тя посещава Иран, малко след като Хомейни завзема политическата власт, и пише множество публикации в защита на иранските жени, голяма част от които станали жертва на принудително забулване. Шварцер не отстъпва и до ден днешен от тези си позиции. Тя не напада мюсюлманите от ксенофобски позиции, просто смята, че трябва да бъде направено всичко възможно за трансформация на техните възгледи, така че да спрат да бъдат заплаха за жените и тяхната свобода: “Ние извършваме несправедливост спрямо тези млади мъже, които не са родени да бъдат насилници. Те са белязани от опита си в традиционния, базиращ се на насилие патриархат в семейството, както и в гражданските войни по улиците, които са ги превърнали едновременно в палачи и жертви. Като ги приемаме при нас, те също имат правото да получат шанс: шансът да станат прилични хора, което означава и задължение да се интегрират“. (Dragostinova 2017: 116-124)

Универсалистката представа за феминизъм, родена от предизвикателствата на глобализацията, можем да обобщим като една пъстра смесица от представителки с всякаква националност и място в традиционните разделения във феминисткото движение. Това всъщност е една хетерогенна група жени, които не са толкова склонни да се съобразяват с културни и религиозни различия, когато смятат, че жените са засегнати от тях, дори са склонни да разрушават културни норми както свои (национални), така и чужди в името на каузата. Те не вярват ни най-малко в релятивисткия подход, който твърди, че представата за свобода е нещо субективно, а другото е етноцентризъм, всъщност те са твърдо убедени, че има универсални критерии за свобода и равенство.

4. Заключение

В рамките на този текст представихме двете основни гледни точки във феминисткото течение по отношение на поднесените от глобализацията проблеми. Мултикултурната и универсалистката гледни точки на моменти изглеждат непримирими, но някои теории като тази на либералния феминизъм се опитват да съчетаят полезното и от двете, защото макар и универсалистки в някои отношения, самият корен на либералния феминизъм е свързан с уважение към различното. Може би именно подобна еkleктична позиция би била най-правилния път, защото трябва да се има предвид, че стъпала в развитието не могат да се прескачат и подходът към общности (мигрантски или национални), които са много далеч от реализирането на половото равенство, трябва да бъде съобразен с нуждите им. Колкото по-агресивно се подхожда, толкова повече те ще се капсулират и резултатът ще е нулев. Също така обаче е вярно, че не може представата за свобода да бъде релятивизирана до безкрай, нормите характерни за либералните общества могат да бъдат изключително полезни. Фактът, че са родени на Запад не ги прави по-

малко значими, нито означава, че се идеализира и налага западната култура и модел на живот. Тези норми са плод на дълга обществена еволюция и са доказали своята ефективност и гъвкавост. Те имат универсалистки характер, защото могат да се прилагат на различните места по специфичен начин. Просто това е единственият начин жената да разполага с тялото и съдбата си. Залитането в другата крайност носи огромен риск феминизмът, който е възникнал в името на женската свобода, да се озове в нелепата позиция на защитник на норми, които я отричат и потискат. Пълното отричане на универсализма крие и други рискове като например невъзможността за общи действия, което не предвещава нищо добро за феминизма във времена, в които глава навдига както крайната десница, така и религиозният фундаментализъм (християнски и мюсюлмански). Сега движението би следвало да е в изключително добра кондиция, защото винаги има риск дори вече спечеленото да бъде отнето.

Библиография:

1. Valoy 2015: Valoy, Patricia. Transnational Feminism: Why Feminist Aktivism Needs to Think Glbally, site Everyday feminism, 28.01.2015, <https://everydayfeminism.com/2015/01/why-we-need-transnational-feminism/>
2. Verve Team 2018: What is Postcolonial Feminism, site medium.com, 27.01.2018, <https://medium.com/verve-up/what-is-postcolonial-feminism-de3391325407>
3. Grewal 1994: Grewal, Inderpal; Kaplan, Caren, eds.(1994). Scattered hegemonies: postmodernity and transnational feminist practices. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp.1-4
4. Dill 1996: Dill, Bonnie Thornton, and Maxine Baca Zinn. "Theorizing Difference from Multiracial Feminism", *Feminist Studies*, vol.22, no. 2, 1996, pp. 321
5. Dragostinova 2017: Dragostinova, Zhanina-Alis v tozi losh, losh svyat. *L'europo*, 2017g., nom. 55, s. 116-124
6. Enns 2020: Enns, Zerbe; Carolyn; Diaz; Comas; Lillian; Bryant-Davis; Thema. Transnational Feminist Theory and Practice: An Introduction, *Online journal Woman & Therapy*, 08.07.2020, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02703149.2020.1774997>
7. Zinn 2000: Zinn, Maxine Baca. Feminism and Family Studies for a New Century. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 571, 2000, pp. 42-56
8. Kamran 2017: Kamran Gabriellal. Feminism 101 : What is Postkolonial Feminism?, site FEM(femmagazine.com), 18.04.2017, <https://femmagazine.com/feminism-101-what-is-postcolonial-feminism/>
9. Mohanti 2003: Mohanti, C. T.. *Feminism without borders*. Durham, NC: Duke University Press, 2003. p 230
10. Muscato 2020, Muscato, Christopher. Summary & Analysis of Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses. Website Study.com,

<https://study.com/academy/lesson/summary-analysis-of-under-the-western-eyes-feminist-scholarship-colonial-discourses.html>

11. Neuwirth 2015: Neuwirth, Jessica. Globalization: A Secret Weapon for Feminists, site Feminist.com, 2015, <https://www.feminist.com/resources/artsspeech/inter/globaliz.html>
12. Nusbaum 1999: Nusbaum Martha. Sex & Social Justice. New York: Oxford University Press, 1999. pp. 55-80, 118-130
13. Ozuf 2004: Ozuf, Mona. Frenskoto Svoeobrazie, Sofiya, EON-2000, 2004g., s 68
14. Todorova 2018: Intervyu na Boryana Todorova s Ani Sayras-sp. L' europeo, 2018g., nom. 60, s. 81-83
15. Thompson 2002: Thompson, Becky. Multiracial Feminism: Recasting the Chronology of Second Wave Feminism. Feminist Studies, vol. 28, no 2, 2002, pp 337
16. 2011 World Bank: "Globalization`s Impact on Gender Equality: What`s happened and what`s needed", in World Development Report 2012: Gender Equality, World bank, Washington DC, ch.6
17. 2020: Universalisme (d efinition), site Femmes de Droit-Droit des femmes, 2020, <http://femmesdedroit.be/ressources/abecedaire-feministe-belgique/universalisme/>
18. 2020: UN Women. Intersectional feminism: what it means and why it matters right now, site medium.com, 01.07.2020, <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/6/explainer-intersectional-feminism-what-it-means-and-why-it-matters>
19. 2020: Weber State University-Website, <https://www.weber.edu/>

МОДУСИ НА НОРМАТИВНОСТТА. ДИНАМИЧНАТА ТЕОРИЯ НА ПРАВОТО КАТО ТРАНСЦЕНДЕНТАЛНО УСВОЯВАНЕ И СЪЗДАВАНЕ НА ГЛОБАЛЕН ПРАВЕН И ПОЛИТИЧЕСКИ РЕД

Радослав Оведенски,

докторант по „Теория на държавата и правото. Политически и правни учения” в катедра „Публичноправни науки”, Юридически факултет на Университет за национално и световно стопанство – София; e-mail: radi_ovedenski@unwe.bg

студент по философия в първи курс, Философски факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски”, Благоевград; e-mail: radi_ovedenski@abv.bg

MODES OF NORMATIVITY. THE DYNAMIC THEORY OF LAW AS A TRANSCENDENTAL ASSIMILATION AND CREATION OF A GLOBAL LEGAL AND POLITICAL ORDER

Radoslav Ovedenski,

PhD student in „Theory of State and Law. Political and Legal Studies” in the Department of Public Law, Faculty of Law, University of National and World Economy - Sofia; e-mail:

radi_ovedenski@unwe.bg

A philosophy student, Faculty of Philosophy, Southwestern University "Neofit Rilski", Blagoevgrad; e-mail: radi_ovedenski@abv.bg

Abstract: *This paper has the modest aim of presenting the Pure Theory of Law as well as the dynamic legal system. The main emphasis in it is the legal norm as the main explanatory scheme and the transcendental category of the Ought.*

Keywords: *legal norm, explanatory scheme, Ought, Pure Theory of Law*

Целта на този текст е да представи някои основни моменти от *Чистото учение за правото* на Ханс Келзен. Текстът не претендира за изчерпателност и подробно описание на положенията, но се стреми единствено да изведе отделни щрихи от *нормативното битие на правото* с акцент върху *нормата като обяснителна схема*. Това е едно връщане към основите на *Чистото учение за правото*, а именно *неокантианството*, от което идват и най-тежките критики срещу него. На основателността им и научната им достоверност не следва да бъде отдавано внимание, освен ако нямаме излишно време.

Заглавието е повече отглас от думите на Келзен: „ако аз, при все това, се осмелявам, в такова време, да сведа в едно резултата на моята досегашна работа върху проблема на правото, то го правя с надежда, че броят на ония, които по-високо ценят духа от силата, е по-голям отколкото би днес изглеждало; това го правя преди всичко с желанието, щото едно младо поколение да не остане, в този бесен вой на нашите дни, съвсем без вяра в една свободна правна наука, с твърдото убеждение, че нейните плодове няма да бъдат изгубени за едно по-далечно бъдеще” (Келзен 1937: 8). Затова, верни на *Чистото учение за правото*, нямаме намерение да се впускаме в обяснения, които излизат извън неговия *обект на изследване*.

Не бих могъл да остана безразличен и да не отдам дължимото внимание на мисълта на Карл Ясперс, че „всичко красиво, целесъобразно, подредено и донякъде свършено в света – всичко, което потресени постигаме в непосредственото съзерцание на природата като неизчерпаемо изобилие, не може да се разбере въз основа на едно радикално познаваемо битие на света, например на материята” (Ясперс 1994: 34). *Operari sequitur esse!* Тогава на какво? Какво още е необходимо, за да разумим всичко красиво, целесъобразно, подредено, а в една степен по-малка или по-голяма с оглед на самото нещо като съзерцавано, което е предпоставено от самото съзерцание като представено, т.е. доколкото е възможно на *способността* ни да познаваме и самото свършено в този тленен свят? Защото „самостояно субектът и обектът като първично изведени не ни дават необходимата връзка, стояща в основата на познанието. Напротив, представата най-пълно обема отношението между субекта и обекта...” (Чолакова 2016: 22). *Формата!* Необходима ни е *формата на нещата!* К. Ясперс казва, че „целесъобразността на живото, красотата на природата във всички форми, порядъкът на света изобщо стават в прогресивния ход на фактическото познание все по-тайнствени” (Ясперс 1994: 34). *Тайнственото* изкушава, защото не е познато. То като тайнствено е до голяма степен неподвластно на *сетивната способност*, защото да бъде овладяно е нужна мисъл, за да бъде определено. В този смисъл тайнственото отива дори отвъд една възможна абстракция на мисълта, която поне да очертае неговите граници, разлага се във **в о л я т а**. Тайнственото разпалва въображението. А, както знаем от Кант, *способността за въображение* поражда **с х е м а т а**¹ (вж. Кант 1992: 227).

Ясперс пояснява, че „когато обаче от това се прави заключение за съществуването на Бога, на добрия Бог-творец, веднага пред нас застава всичко грозно, объркано, неподредено в света” (Ясперс 1994: 34). *Необходим е порядък*, защото в неговото отсъствие, казва Ясперс, в своята възможност и пълнота са едни настроения „...според които светът е зловещ, чужд, страшен, ужасяващ” (Ясперс 1994: 34). Според Ясперс „заключението за един дявол изглежда също толкова необходимо, колкото това за Бога” (Ясперс 1994: 34). Тук всичко се свежда до *желанията на волята*. *Желанията на човека*. От това следва *въпросът за доброто и злото*, а мисълта на Ясперс, че „с това тайната на трансценденцията не изчезва, а се задълбочава” (Ясперс 1994: 34) е напълно приемлива. С. Кръстева казва, че „исканията и желанията на човека могат да се дефинират спрямо най-висшите цели на човека, ...тези искания би трябвало в най-високото си поставяне да целят постигането на пълното предназначение на човека. Тогава можем да поставим проблема за един чист аксиологичен принцип на способността ни за желание, като равним с „един чист практически принцип“, основан върху понятията ни за добро и зло” (Кръстева 2020: 789). Нашето внимание по този повод е насочено към начина, по които следва да бъдат *регулирани тези желания*, особено начините за тяхното осъществяване, в този случай към *правото*.

¹ Предполагам, че едно по внимателно изследване на знака през латинския към старогръцкия ще ни отведе до учението на Аристотел за формата.

Нека сега насочим вниманието към *трансценденталното в правото*, към *правния порядък*.

*Чистото учение за правото*² „като разграничава правото от природата, търси границата, която разделя природата от духа“ (Келзен 1937: 20). Това са две отделни системи.

Правната наука е „...духовна, а не природна наука“ (Келзен 1937: 20), казва Келзен и ние напълно споделяме това негово твърдение. Проф. В. Кискинов пояснява, че „системната идея има своите основи и във философията на немския идеализъм, където понятието за система включва идеята за дух, подреденост, хармония“ (Кискинов 2006: 52), а Карл Ларенц твърди, че „ученията на Фихте и Шелинг съдържат зародиша на системните идеи, развити в своите начални варианти през този век (XX^{-ти} век – б. м. Р. О.)“ (Кискинов 2006: 52). Според Келзен „може да се спори, дали противопоставянето на природа и дух съвпада с това на действителност и ценност, битие и важимост, природен закон и норма; или дали областта на духа е по-широка от тая на ценността, важимостта, нормата“ (Келзен 1937: 20). Но той твърди, че „...не може да бъде отречено, че правото като норма е една духовна, а не природна действителност“ (Келзен 1937: 20), това твърдение споделяме напълно в нашата *представа за правото*. С това Келзен постави задачата да бъдат разграничени *правото* от *природата*, но и *правото* по повод на „...други духовни явления, особено обаче по отношение на норми от друг род“ (Келзен 1937: 20). Наложително е да бъдат диференцирани *модусите на нормативността*. Нашият акцент е върху *правото*. Келзен казва, че „тук се налага преди всичко да се откъсне правото от оная връзка, в която от край време се намира с морала“ (Келзен 1937: 21). Разбира се, че подобна връзка трябва да бъде *разрушена*. Но защо? Какво налага да отхвърлим този *модус на нормативността*? Отговорът на Келзен е следният. Според него „това изискване се разбира от само себе; друг е въпросът, какво то собствено значи. Тук се отхвърля само схващането, че правото, като такова, е съставна част от нравствеността, че следователно всяко право, като право, е в някакъв смисъл и в някаква степен морално. С представяне правото като част от областта на морала, без уясняване, при това, дали това означава – нещо, което от само себе си се разбира – че правото трябва да бъде създадено в съгласие с морала или това означава, че правото фактически, като част от нравствеността, има морален характер – прави се опит да се припише на правото оная абсолютна стойност, за която нравствеността претендира“ (Келзен 1937: 21). Подобна *абсолютна стойност* следва да бъде отхвърлена и аргументът на Келзен е напълно достатъчен като обосновка.

² **Arthur Schopenhauer** е създателят на термина "чисто учение за правото". Терминът! С този термин той изразява разбирането си за естественото право. Вж. подробно по този въпрос: **Шопенхауер, А.** Светът като воля и представа. Том I. Превод от немски Христина Костова-Добрева, Иван Стефанов. С.: Захарий Стоянов, 2008. Четвърта книга, с. 523 и сл. Поне до този момент не съм открил някой преди него да е използвал този термин. Ние използваме този термин с друг смисъл. В смисъла, който **Ханс Келзен** му придаде: „...една чиста, т.е. очистена от всяка политическа идеология и от всички природонаучни елементи, теория на правото, която, понеже съзнава собствената законност на своя предмет, има съзнание за своята особеност“ (Келзен 1937: 5).

Правото като морална категория. „Като морална категория правото означава справедливост” (Келзен 1937: 21). Според Келзен „това е израз на социален порядък; един порядък, който напълно постига своята цел, като задоволява всички. Копнежът по справедливостта е – разглеждан психологически – вечният копнеж на човека към щастието, което той, като отделно същество, не може да намери и затова го търси в обществото” (Келзен 1937: 21). *Представата за социален порядък* може да бъде сведена до *отделната държава*, но така да бъде *поставена в глобална перспектива*.

Келзен признава, че „наистина думата понякога се употребява и в смисъл на положителна правомерност, особено на закономерност. Като нещо „несправедливо” се счита тогава, когато една обща норма в един случай се прилага, а в друг, ако и подобен, не се прилага. И това се явява като „несправедливо”, без оглед на ценността на самата обща норма. Според това словоупотребление създанието за справедливост изразява само относителната ценност на съобразност с нормата. „Справедливо” означава тук само една друга дума за „право” (Келзен 1937: 21). Т.е., ако представим една глобална перспектива на социалния порядък, то *глобалната справедливост* следва да бъде сведена до *глобален правен ред*.

Нещо повече. Келзен пояснява следното положение по повод на собствения смисъл на *справедливостта*, който е различен от смисъла, придаван ѝ от правото. „В нейния собствен смисъл, различен от този на правото, „справедливостта” означава, обаче, една абсолютна ценност. Нейното съдържание не може да бъде определено от чистото учение за правото (Келзен 1937: 21), защото не това е неговата цел. Това *съдържание* „...въобще не може да бъде постигнато чрез рационално познание, както това показва историята на човешкия дух, който от хилядолетия се опитва да разреши тая проблема” (Келзен 1937: 21). Но тогава в една по-различна перспектива е възможно да разгледаме самото *право* в *аксеологическа перспектива* и *то* тогава, *правният порядък*, ще ни се представи като *ценност*.

От позицията на *рационалното познание*, казва Келзен, „...са дадени само интереси и конфликти на интереси, чието разрешаване става чрез едно уреждане на интересите, с което или се задоволява единият интерес срещу другия, за сметка на другия, или пък се създава едно изравняване, един компромис, между противоречивите интереси” (Келзен 1937: 22). *Всъщност интересите и конфликтите на интереси* не са единствено *между отделните лица*, но също така *между определени групи*, дори *между държавите* и *между съюзите на държавите*. Тук е мястото на политиката, която има правото за инструмент, за да се създава и утвърждава, а чрез дейността си тя усъвършенства и инструмента (*правната норма*), чрез който постига едно или друго свое намерение – *правния порядък*.

Ако *правото* и *морала*, казва Келзен, „...се схващат като норма и ако същността както на правната норма, така и на моралната норма, се изразява в нещо, което „трябва да бъде”, то, все пак, нещо от безусловната ценност, която е присъща на морала, остава в понятието за правна норма и за правния „дълг” (Келзен 1937: 26). *Създанието*, пояснява Келзен, „...че нещо е правно нормирано, че известно съдържание „трябва”, по силата на

правото, да бъде, не е никога напълно освободено от представата, че така то е добро, право, справедливо“ (Келзен 1937: 26).

Sollen/ought като трансцендентална категория. Келзен казва, че „да освободи понятието за право от този идеологичен елемент е старанието на чистото учение за правото, което напълно отделя понятието правна норма от понятието морална норма, от което първото е произлязло и обезпечава собствената закономерност на правото по отношение на нравствения закон“ (Келзен 1937: 26). Как се случва това? Пояснението на това положение е „...по начин такъв, щото правната норма да бъде разбрана наред с моралната норма не като императив, както обикновено се приема от традиционното учение, а като едно условно съждение, което изразява особената връзка между един обуславящ състав и една обусловена последица“ (Келзен 1937: 26). Правната норма, казва Келзен, „...става правно съждение“ (Келзен 1937: 26). В този ред на мисли, проф. Д. Вълчев, казва, че „...правните норми са винаги хипотетични норми“ (Вълчев 2016: 134). Споделяме това твърдение, но нека видим по-детайлно какво е *правната норма*.

*Нормата като обяснителна схема.*³ Проф. Д. Вълчев анализирайки *юридическия метод*, казва, че „...юридическият метод предполага възприемането на правната норма като основна обяснителна схема“ (Вълчев 2016: 41). Приемаме това твърдение, то е повлияно от Ханс Келзен и неговото *чисто учение за правото*, а основанията му стигат до трансценденталната философия. Келзен казва, че „нормата изпълнява службата на обяснителна схема. Тя сама бива създавана чрез правен акт, който от своя страна добива също така своя смисъл от една друга норма“ (Келзен 1937: 16).

Отделянето на *правната норма* от *моралната норма* от една страна и извеждането на смисъла на един *правен акт* от *нормата*, която стои по-високо в *йерархията на нормите на един порядък*, от друга страна, е основание да твърдим, че с това се поставят условията за конституирането на една *динамична правна система*. Подобна система е в постоянно движение и обновление на своето съдържание, а *формата ѝ – правната норма* остава неизменна

Библиография:

Вълчев 2016: Вълчев, Д. Лекции по обща теория на правото. София: Сиела, 2016.

Valchev 2016: Valchev, D. Lektsii po obshta teoriya na pravoto. Sofiya: Siela, 2016.

Кант 1992: Кант, И. Критика на чистия разум. София: Изд. на БАН, 1992.

Kant 1992: Kant, I. Kritika na chistiya razum. Sofiya: Izd. na BAN, 1992.

Келзен 1937: Келзен, Х. Чистото учение за правото. Увод в проблематиката на правната наука. София: 1937.

Kelzen 1937: Kelzen, H. Chistoto uchenie za pravoto. Uvod v problematikata na pravната nauka. Sofiya: 1937.

Кискинов 2006: Кискинов, В. Правната система, Част I Онтология и методология. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006.

³ По този въпрос вж. подробно: **Kelsen, H.** Reine Rechtslehre, Zweite, vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage 1960. Wien: Verlag Österreich, 2000. S. 3

Kiskinov 2006: Kiskinov, V. Pravnata sistema, Chast I Ontologiya i metodologiya. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2006.

Кръстева 2020: Кръстева, С. Системи от ценности в образованието. Аксиотопика. – Педагогика. v. 92, №6 (2020), 786-797.

Krasteva 2020: Krasteva, S. Sistemi ot tsennosti v obrazovaniето. Aksiotopika. – Pedagogika. v. 92, №6 (2020), 786-797.

Шопенхауер 2008: Шопенхауер, А. Светът като воля и представа. Том I. Превод от немски Христина Костова-Добрева, Иван Стефанов. София: Захарий Стоянов, 2008.

Shopenhauer 2008: Shopenhauer, A. Svetat kato volya i predstava. Tom I. Prevod ot nem-ski Hristina Kostova-Dobreva, Ivan Stefanov. Sofiya: Zahariy Stoyanov, 2008.

Чолакова 2016: Чолакова, А. Пътят на Шопенхауер от основаване на познанието към метафизиране на волята. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2016.

Cholakova 2016: Cholakova, A. Patyat na Shopenhauer ot osnovavane na poznaniето kam metafizirane na volyata. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“, 2016.

Ясперс 1994: Ясперс, К. Въведение във философията. Второ преработено издание. Превод: Христо Тодоров, 1994. София: Оксиарт, 1994.

Yaspers 1994: Yaspers, K. Vavedenie vav filosofiyata. Vtoro preraboteno izdanie. Prevod: Hristo Todorov, 1994. Sofiya: Oksiart, 1994.

Kelsen 2000: Kelsen, H. Reine Rechtslehre, Zweite, vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage 1960. Wien: Verlag Österreich, 2000.

ЗАРАЖДАНЕ И РАЗВИТИЕ НА АЛЕГОРИЧНАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В АНТИЧНОСТТА

Георги Шавулев

задочен докторант, Философски факултет, ЮЗУ "Неофит Рилски"

GENESIS AND DEVELOPMENT OF ALLEGORIAL INTERPRETATION IN ANTIQUITY

Georgi Shavulev, Phd student, South-west university "Neofit Rilski"

***Abstract:** This article aims to present a brief sketch of origin and development of allegorical interpretation in antiquity. The object of allegorical interpretation in Antiquity are the myths of Homer (and Hesiod). The controversy over poems of Homer, beginning with 6th century BC, arose almost simultaneously with ancient philosophy itself. As a result, the allegorical interpretation arose and it became for the defenders of the myths a basic apologetic and hermeneutic tool. The allegorical interpretation, in turn, underwent a long and complex development throughout the history of ancient philosophy, from the pre-Socratics to Neoplatonism.*

***Key words:** allegory, allegoresis, allegorical interpretation, philosophical interpretation of myths, history of ancient philosophy, Homer.*

Алегорията, според Брисон, не може да бъде свеждана до нивото на маргинален или леко смехотворен феномен, тъй като тя дава възможност на митовете да оцелеят чрез постоянната им адаптация и интерпретация през вековете, за да съответстват на контекста, в който биват приети (Brisson 2004: 3). Процесът на превръщане на мита в „обект на прогресивна и разширяваща се реинтеграция в рамките на история и философия чрез интерпретативните средства на алегорията“ (Ibid: 1), би представил лаконично темата на настоящето изложение. Част от трудността да се даде оценка на алегоричната интерпретация е, че едно такова оценяване е само по себе си определен интерпретативен акт, неизбежно ситуиран в самата история, която той се старее да оцени (Whitman 2000: 7). Изхождайки от факта, че самата история на алегоричната интерпретация в античността дублира и като продължителност тази на самата антична философия – тоест около десет века (Срв. Buffier 1956: 2-4, Repin 1976: 91), от предсократиците до неоплатонизма, е ясно, че в едно кратко изложение тя неизменно трябва да бъде представена като просто структурирана и обобщена. В случая, за начало би могло да се даде кратък поглед върху това какво представлява алегорическата интерпретация, както и едно базово терминологично определение и дистинкция. Омировите митове, като нейна причина и обект, са следващата стъпка. На трето място идва обобщеното представяне на възловите моменти в тематичното ѝ и историческо развитие.

Алегория и алегорезис

Предварително е необходимо да се обърне внимание на самото понятие за алегория, като се изясни посредством определени различавания. Първото от тях е твърде

просто, но същевременно необходимо, и се отнася за различието между алегорично изразяване и алегорична интерпретация, които състоят и се подразбират под една и съща дума "алегория". Разбира се, в случая може да се вземе пример от немския език, в който са налице две отделни думи - *Allegorie* за първото и *Allegorese* за второто. Съответно той може да бъде пренесен на български като алегория и алегорезис. В тесен смисъл, а също и етимологически, думата алегория обозначава определен начин на говорене и изразяване – определена фигура на речта. В произведен смисъл, който впоследствие ще се превърне в по-често срещан, тя обозначава начина на разбиране на фигурата, според намерението на автора. Казано по друг начин, първата алегория се състои в това да скрие определено послание под повърхността на една фигура. Втората от своя страна – да разшифрова фигурата, за да разкрие посланието. Въпреки разликата и в определен смисъл противостоятелното на двата подхода, във всекидневния език и двата минават като "алегория". Както отбелязва Пепин, това често може да доведе до известно объркване и излишни проблеми при разбирането. За илюстрация на горното той привежда два библейски примера (Срв. Рерин 1976: 487-488). Първият е от Битие (16: 4-5 и 21: 2-3), който разказва, че Авраам има двама сина – един от слугинята Агар и друг от жена му Сара. Апостол Павел (Галатяни 4: 22-24), следван от цялата християнска традиция, разбира, че синовете на Авраам обозначават алегорически двата завета. Така според гореизложеното различие между алегория и алегорезис, авторът на Битие в посоченото място се *изразява* алегорически, а апостол Павел го *интерпретира* алегорически⁴.

Заслужава да се обърне малко повече внимание на този наглед стандартен пример, приведен тук от гореуказания автор с цел просто да се илюстрира разликата между изразяване и интерпретация, подразбиращи се в понятието алегория. Той може да се окаже изключително удобен за едно предварително маркиране на няколко основни проблема, свързани с алегорическата интерпретация. Констатациите и въпросите, които биха могли да възникнат от горния пример, в случая що се отнася до алегорическия метод, са съвсем прости, като например: 1) Очевидно е, че в случая ап. Павел определя дадения старозаветен текст от Битие като алегория, на която той дава алегорическо тълкуване, съгласно собствения богословски замисъл – да изобрази, например, някакво отношение между две реалности, 2) Но също така съвсем очевидно е, че съответният текст от Битие може да се разбира съвсем буквално, а по-точно – може въобще да не се интерпретира алегорично. 3) Също така е ясно, че ако друг остроумен и начетен писател, като Филон Александрийски например, приеме същия библейски текст за алегория, той би могъл алегорически да го интерпретира по съвсем различен начин от ап. Павел - т.е. един и същ текст би могъл да има множество алегорически интерпретации, които 4) парадоксално могат да се окажат алегорични изразявания върху собствено твърде приемливия и разбираем буквален смисъл на текста – т.е. че един мъж Авраам в случая има двама сина

⁴ Мимоходом може да се отбележи, че приведеното място от апостол Павел е изключително важно не само от библейско-богословска и новозаветно-екзегетическа гледна точка, но и за историята на цялата последваща християнска теология. Като например, това е един от възловите новозаветни пасажки, които в последствие за столетия напред ще определи отношението на християнството към юдаизма и еврейския народ.

от две различни жени, вследствие на определени житейски обстоятелства. 5) Така е твърде възможно да възникне и съмнението, че определен авторитетен текст (или просто име, дума), може в различни последващи контексти да бъде натоварван с такива значения, които очевидно и през ум не са минавали на Омир или Моисей например (и това е един от основните аргументи срещу алегорическата интерпретация – както в езическа, така и в християнска среда впоследствие). Казано по друг начин, не само за съвременния критичен читател, но и за здравомислещите съвременници на стоиците, Филон, християнските алегорични тълкувания – е било достатъчно ясно, че текстовете на Омир или на Старият завет, няма как в техния културен контекст да съдържат тези значения, които им се приписват по-късно. 6) Оттук също така естествено изниква и въпросът, какъв е бил смисълът на алегорическата интерпретация, в какво се е състояла ролята ѝ и как и защо е просъществувала толкова дълго време?

Библейският пример, върху който са приведени по-горните разсъждения, макар и да не е пряко свързан с историята на античната философия, разглеждана тясно, т.е. като история на езическата антична философия, препраща към едно не по-малко важно развитие на алегорическата интерпретация в историята – това в областта на християнската екзегеза. От друга страна, те могат да служат за илюстрация на критиките, повдигани срещу алегоричната интерпретация както в езически, така и в християнски и юдейски контексти, както и на главните ѝ структурни елементи.

Така алегорията взета в смисъла на "алегорична интерпретация" се състои от няколко задължителни елемента: 1) определен метод на екзегеза; 2) обект, към който тя се прилага – най-често даден писмен текст, но също така може да бъде устно свидетелство (отговор на оракул например, или разказа на сън) или образна представа; 3) резултат, до който се достига, това ще рече смисълът, който се извежда от текста, пророчеството, съня, представата. Всяка алегорична интерпретация съединява тези три съставляващи, но не всички са от едно и също естество. Първата е непроменлива – без нея, по определение, няма алегорезис, а друга форма на екзегеза. Втората и третата, съответно могат да се променят, било заедно, било ту едната, ту другата, предизвикващи при всички положения промяна на алегорезиса като цяло. Както заключава Пепин, върху тази сложна игра на промени сравнителното изучаване на алегорията би могло да очертае своята област на изследване (Срв. Pèrin 1976: 488).

Би могло да се обобщи, че интерпретативната форма на алегорията - алегорезисът, може да се предаде с изрази като алегорическа интерпретация, алегорично обяснение, алегорическа екзегеза или алегорично тълкуване. От философска и теоретична гледна точка, най-общият термин би бил навярно "алегорическа интерпретация". От друга страна изобщо, може да се допусне, че общо литературно и на всекидневния език, изглежда по-вероятно най-общото значение на алегорезис да предава термина "алегорично обяснение". Като от своя страна алегорично тълкуване или екзегеза (макар и масово използвано в класическите трудове на Буфие и Пепин) изглеждат прекалено тематично и исторически определени в историята на патристическата екзегетика, тъй като неизменно се свързват с една от двете главни екзегетически школи – Александрийската.

Омировите поеми и началото на алегоричната интерпретация

През цялата античност древните не са преставали да се безпокоят и да разсъждават върху митовете на Омир, за да търсят това, което стои зад тях, да преоткриват определена мисъл, която в края на краищата е тяхната собствена мисъл. Това без съмнение е забележителен исторически факт, както казва Буфие (Срв. Buffier 1956:1).

Практически е невъзможно да се определи произходът на алегорията във времето, тъй като както ще се види, свидетелствата за първите привърженици на тази практика са твърде късни по отношение на епохата, към която препращат. Въпреки това е ясно, че през VI в. пр. Хр. критиките по отношение на Омир и Хезиод предизвикват защитна реакция, която ще породи една определена херменевтична практика. Тя може да се каже, че е двуизмерна. От една страна, дълбоката привързаност, която съществува към Омир и Хезиод, принуждава тези, които почитат творчеството им, да го защитават срещу критиците им. Така се налага също да се преоткрият в творчеството им изискванията, които ще отслабят повдигнатите критики срещу тях (Срв. Brisson 2004: 31-32).

Според Порфирий интерпретативната традиция на алегорията води началото си от Теаген Регийски:

"Учението на Омир за боговете обикновено е свързано с безползното и даже с неподобаващото; тъй като митовете, които той разказва за боговете не са приемливи. За да премахнат подобно обвинение някои препращат към начина на говорене; те считат, че всичко е било казано под формата на алегория и се отнася за природата на елементите, като например в случаите на разногласия между боговете. Така, според тях, сухотата се бори с влажността, топлото със студеното и лекото с тежкото; водата гаси огъня, но огънят изсушава въздуха; по същия начин това е приложимо към всички елементи, чрез които вселената е образувана; между тях има базово противопоставяне; те допускат един път за винаги разложението на нивото на отделните същества, но в тяхната съвкупност те съществуват вечно. Това са битките, които Омир установява, давайки на огъня името на Аполон, на Хелиос и на Хефес, на водата това на Посейдон и Скамандър, на луната това на Артемис, на въздуха това на Хера, и т.н. По същия начин се случва да даде имената на боговете на състоянието на душата, на мисленето - името на Атина, на безрасъдството – това на Арес, на желанието – това на Афродита, на красивата реч – това на Хермес, всичките способности, с които тези богове се обединяват. Този начин на защита е твърде стар и води началото си от Теаген Регийски, който е бил първият, който пише върху Омир, и неговата характеристика е да се вземе под внимание начинът на говорене" (Цит. по Brisson 2004: 35-36).

Разбира се, имайки предвид времевата дистанция, свидетелството на Порфирий (втората половина на III в. сл. Хр.), приписващи изобретяването на алегоричната интерпретация именно на Теаген (първата половина на VI в. пр. Хр.), би могло да се постави под съмнение. Независимо от това практиката на алегорията бива бързо усвоена от тези, които Платон ще нарече "философи". Около средата на V в. пр. Хр. Анаксагор развива алегория от определен морален тип: "Анаксагор изглежда е първият, който

обявява, че поезията на Омир има отношение към добродетелта и справедливостта" (DK 59 A1 Диоген Лаерций II 11). Неговите ученици следват примера му в тази област. Някои от тях откриват при Омир учение от психологически характер: "учениците на Анаксагор подлагат на интерпретация боговете, така както ги представят митовете: Зевс е за тях разума, Атина – изкуството, това дава основание на философите да говорят за Атина като за многолика" (DK 61A6; цит. по Brisson 2004: 32). От своя страна Диоген Аполонийски, който намира в Илиада и Одисея физическо учение, изглежда че интерпретира Зевс по същия начин както коментатора от Дервенския папирус: "орфичната теогония запазена в Дервенския папирус е прекрасен пример на алегория от физически тип, основана върху етимологията на божествените имена" (Brisson 2004: 32).

"Диоген хвали Омир, че е разсъждавал за божествените въпроси не под формата на мит, но според истината; въздухът е, прибавя той, който представя омировия Зевс, тъй като самия поет утвърждава, че Зевс знае всичко" (DK 64A8). Демокрит също се съгласява с тази интерпретация, ако се вярва на Климент Александрийски: "Демокрит не без причина казва, че някои разсъдителни хора, въздигайки ръцете си, именува тогава Зевс всичко това, което сега ние наричаме въздух. Той знае всичко, дава и отнема всичко, той е цар на всичко" (DK 68B30). Демокрит употребява също така и психологическата алегория. Атина е наречена *tritogenia*, тъй като тя представлява разума, който е майка на трите основни действия на духа – мисленето, речта и действието (DK 68A33 - Диоген Лаерций IX 46). Алегорията също така бива практикувана и от софистите. Тази практика може да се корени в следното убеждение, формулирано от Протагор: "Аз потвърждавам, що се отнася до мен, че изкуството на софистиката е старо, но тези от древните, които са практикували това изкуство са имали обичай, за да избегнат омразата, която се свързва с него, да го скрият и маскират под различни маски, едни под тази на поезията – като Омир, Хезиод или Симонид, други под тази на посвещенията и прорицанията, като Орфей и музите ..." (Платон *Протагор* 316d).

Софистите разглеждат творенията на поетите като вместилище на цялото техническо и морално знание, като се ограничават до това да разкрият учението, което поетите съзнателно са маскирали. Продик Циоски, например, вижда в боговете на Омир персонификация на естествените вещества, използвани в живота на хората: хлябът е Деметра, виното Дионисий, водата – Посейдон, огънят – Хефес, и т.н. (DK 84 B5). От друга страна Ксенофонт привежда дълъг парафраз, в който Продик предлага една морализираща интерпретация на Херкулес (DK 84 B2). Но киниците, съвременници на Платон и Аристотел, са тези, с които алегорията достига един от върховете си. Антистен, който най-вероятно Платон представя като Кратил в едноименния диалог, посвещава на творчеството на Омир многочислени съчинения (SSR VA 41). Според Ксенофонт, той също е автор на прочутата формула: "Различието, според което поетът е говорил както според мнението, така и според истината идва от Антистен, но той не го е използвал максимално" (SSR VA194). Двата му любими герои са Херкулес и Одисей. За него Херкулес е далновиден педагог, който се интересува от проблемите на образованието (SSR VA 93-94). От друга страна, Одисей е разглеждан като морален образец. Неговата

въздържаност помага да се избави от чародейството на Цирцея и да предпочете Пенелопа пред Калисто (SSR VA 188). Диоген, който е ученик на Антистен, продължава тази морализаторска алегория. Той я прилага по отношение на легендата за Медея (*Теогония* на Хезиод) – така Медея от магьосница се превръща в кинически диетолог, прилагащ научен метод за подмладяване (SSR VB 340). Лелята или сестрата на Медея – Цирцея, възплава удоволствието – враг, от който опасността е още по-голяма, тъй като той напада предателски (SSR VB 583). Именно срещу този "творчески" размах на алегорията реагира живо Платон в книга II на *Държавата* (378d-e) и във *Федър* (222b-230a), където може би визира Антистен (Brisson 2004: 37-38). Твърде прозаичното търсене на "наука" в митовете на епопеята дразни Платон – тези митове остават скандални в своето изложение, дори ако им се смени съдържанието (Срв. Buffier 1956: 584-585).

Основни етапи в развитието на алегорическата интерпретация

Алегоричната интерпретация се развива в няколко различни направления и преминава през няколко основни етапа в историческото си развитие. Класификациите, които дават различните изследователи, варират от по-опростени до по-комплексни и се наблюдават значителни разлики. Двама от класическите авторитети по темата – Буфие и Пепин, дават принципно следното триделно разделение на физична, морална (психологична) и теологична (Срв. Buffier 1956: 2-3; Pepin 1976: 95-105), докато Брисон предлага следните видове алегорични интерпретации: етична, физична, психологическа, историческа, метафизична (Brisson 2004:3).

За нуждите на настоящето изложение се използва най-опростената класификация на Буфие. Според него алегоричната интерпретация на митовете на Омир се развива в три главни направления – физично, морално и теологично (или мистично). Авторитетният френски изследовател разглежда философската интерпретация на Омир като "възхождаща" или развиваща се в три главни етапа през десетте века на съществуването ѝ "от материята към душата и към духа": първият етап е физическата екзегеза, следващия на моралната и накрая на мистическата (Buffier 1956: 583).

Физическата екзегеза е първата, която се развива и представлява опит за научно обяснение, приложено към митологията на Омир. Тя е паралелна на търсенията на "учените" от Йония и Сицилия, за които светът (космосът) води началото си от съчетанията или противоборствата на елементите. Боговете на омировата епопея, които понякога се обединяват от любов, а понякога водят битка помежду си, за това, което са получили в дял: един – небето и етера, друг – морето, трети – въздушния мрак, са космогонични богове, които персонифицират елементите. Не може да се отрече, че отправната точка може да се намери в произведенията на Омир: Зевс на *Илиада* е свързан с етера, Посейдон с морето, а Хефест с огъня. Тези няколко сигурни идентификации служат за ключ, за да се състави една завършена система от съответствия (Ibid. 583; 81-122; Pepin 1976:95-104).

Философските школи, които със сигурност участват в първоначалната интерпретация на Омир, са тези на Анаксагор и Хераклит. Първата е представена от

Метродор от Лампсак и неговата оригинална теория за героите. Участието на последователи на Хераклит е трудно да се уточни, но въпреки това алюзиите на Платон са ясни, когато той говори за физическата интерпретация на Омир, той мисли за тези, които търсят в неговите митове или в тези на Хезиод доказателство за всеобщо течение. *Кратил*, от друга страна, поставя пред Сократ един последовател на Хераклит и в етимологиите на този диалог могат да се намерят множество следи на алегорическа интерпретация. Що се отнася до последователите на Питагор, те изглежда все още не са излезли на арената на алегорическата интерпретация, с изключение може би на това да идентифицират Аполон със слънцето (Срв. Buffier 1956: 123-131; 584-585; Pepin 1976: 105-111).

До появата на стоицизма развитието на физическата алегория изглежда е било достатъчно завършено. Стоиците модифицират значително утвърдените до тях позиции, като боговете на епопеята престават да бъдат елементи, за да се превърнат в аспекти на световната душа. Те напускат науката, за да навлязат собствено във философската област. Школата на Аристотел се занимава с интерпретацията на митове, но в един твърде позитивен смисъл. Митовете са, грубо казано, деформация на реални факти. Здравият разум трябва да определи нещата в техните истински пропорции. Аристотел е оставил определен образец за такава интерпретация, но истинския специалист в тази област е Палифатос. Към тази "историческа" школа се присъединяват Полибий и Страбон. За тях авторът на *Илиада* и *Одисея* се опира на реална историческа основа. Той я окрасява, преобразува, но работейки върху автентични данни. Между професионалните литературни критици (граматици) в античността, една школа - тази на Пергам, се заема със защитата на Омир "на всяка цена". За нейния най-известен представител Кратес от Малос Омир никога не се лъже и знае всичко (Buffier 1956: 585; 137-151; 228-244; Pepin 1976: 125-181; 148-151).

От друга страна, ако за първите алегористи по-голямата част от боговете на Омир възплъщават физичните сили, то някои от тях като Атина, Арес, Хермес, Афродита биват сведени до морални понятия – мъдрост, разум, желание за битка или любов. Ако се върва на Порфирий, Теаген от Региум първи различава "физически" и "морални" алегории, като разделя омировите богове на две основни категории. Тази редукция до чисто морални концепции (добродетели или пороци) на определени богове може да се проследи по протежение на цялата история на античната мисъл. Тя е придружена от една значителна работа от страна на моралисти върху творчеството на Омир. От думите или примерите на омировите герои така се извеждат житейски правила. Това херменевтично използване на Омир е твърде интересно, често пъти повече отколкото собствено алегорическите обяснения. Но така или иначе двете неща са тясно свързани и трудно разделими. Традицията, която превръща Омир в учител на морал, се разпростира от Антистен до Прокъл. Тази тенденция е особено силна в епохата на Плутарх и Максим Тирски. Да се подчинят на разума поривите на гнева и на желанията – осигурявайки триумфа на Атина над Арес и Афродита – това е същността на тази етика, която бива извеждана от Омир. Главният пример е Одисей с неговите морски пътешествия, битки срещу чудовища, приключенията с Цирцея, Калипсо, сирените – които би трябвало да изобразяват

множеството епизоди на житейската драма и ролята, която трябва да играе мъдрият човек (Buffier 1956: 307-322; 585-586).

От II в. сл. Хр. насетне неоплатониците излизат на сцената на алегорическата интерпретация като се стараят да открият в митовете на Омир съответствие на техните учения за боговете и най-вече за душите. В *Илиада* и преди всичко в *Одисея* те разкриват всички мистерии на невидимия свят, на свръхчувствения свят, които за тях е единствено реален. Превратностите на душата в пътешествието ѝ през пространството, когато тя се спуска да се зароди или когато се отдалечава в смъртта, или когато тя е затворник на тялото тук на земята, както и подчинена на кръговрата на преселението на душите. Омир е скрил всички тези мистични истини в описанието си на пещерата на нимфите или в различните приключения на Одисей. Боговете на Омир, от друга страна, са съотнесени с демоните или боговете на неоплатонизма, с боговете-числа на питагорейците. Този трети аспект или период от интерпретацията на Омир може да се именува като теологичен, в следствие на това, че включва между божествените реалности тези паднали богове, които са въплътените души (Buffier 1956: 2-3; 393-412; Pepin 1976: 190-207).

В заключение би могло да се каже, че за разлика от някои твърде приети сякаш мнения в курсове и трудове по история на античната философия, философията не просто се явява на историческата сцена и детронира митологията, но техните взаимоотношения продължават и то на протежение на цялата история на античната философия. Като философията тук се явява не само отрицател или враг на митологията, но същевременно е неин защитник и хранител. Необходимо е да се подчертае, че тук основна роля играе именно алегорическата интерпретация, която се явява инструментът, чрез който философията спасява митовете. Собствено в контекста на историята на античната философия пристъпването към текстовете на стоицизма, епикурейството, средния платонизъм, неопитагорейството и неоплатонизма едва ли би било пълноценно без едно предварително запознаване с феномена и историята на алегоричната интерпретация.

Библиография

- Библия 1993 Синодално издателство. София.
- Брисон: Brisson, Luc 2004 *How Philosophers Saved Myths: Allegorical Interpretation and Classical Mythology*. Chicago. The University of Chicago Press.
- Буфие: Buffière, Félix 1956 *Les mythes d'Homère et la pensée grecque*. Paris.
- Пепин: Pépin, Jean 1976 *Mythe et allégorie*. Paris. Éditions Moutaigne.
- Платон 1981 Държавата. София.
- Уитман: Whitman, Jon 2000 *A Retrospective Forward: Interpretation, Allegory, and Historical Change*. B: Whitman, Jon *Interpretation and Allegory: Antiquity to the Modern Period*. BRILL.
- DK H. Diehl and W. Kranz, eds., *Die Fragmente der Vorsokratiker*.
SVF Stoicorum Veterum Fragmenta, ed. H. von Arnim.

ЕКСПЕРТНИ ОЧАКВАНИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА КРИЗАТА БЛИЗКИЯ ИЗТОК

Проф. д.с.н. Георги Найденов, УНСС

EXPERT EXPECTATIONS FOR THE PROGRESS OF THE CRISIS IN THE MIDDLE EAST

Prof. DSc Georgi Naidenov, UNWE

***Abstract:** Results of a sociological survey are presented, through expert assessment, within a project of the Ministry of Education and Science. Part of the research on the first topic – "Geopolitical and economic global risks" is considered. An analysis is made of three issues related to the crisis in the Middle East.*

***Key words:** political crisis, Middle East, risks of direct or indirect war, war with conventional weapons, nuclear war, Trump's international policy*

***Резюме:** Представят се резултати от социологическо проучване, чрез експертна оценка, в рамките на проект на МОН. Разглежда се част от изследването по първа тема – „Геополитически и икономически глобални рискове“. Прави се анализ на три въпроса, свързани с кризата в Близкия Изток.*

***Ключови думи:** политическата криза, Близкия Изток, рискове от пряка, или непряка война, война с конвенционалните оръжия, ядрена война, международната политика на Тръмп*

Въведение: По време на извънредното положение в България във връзка с епидемията от Ковид – 19, се проведе социологическо проучване, чрез експертна оценка, в рамките на проект на МОН на тема „Икономически, геополитически и социални рискове в развитието на съвременна България“. Социологическото изследване обхваща осемте теми на проекта. Представям част от изследването по първа тема – „Геополитически и икономически глобални рискове“. Изследването е в рамките на две години. По всяка от осемте теми се използва експертната оценка на пет висококвалифицирани специалисти в съответната научна област. По първа тема експертите, към които се обърнахме са: проф. Боян Дуранкев, доц. Марчо Марков и гл. ас. Митко Хитов от УНСС, доц. Благовест Георгиев от СУ „Св. Кл. Охридски“ и доц. Огнян Боюклиев от Икономическия институт на БАН. Групата на експертите се формира по метода на „отзовалите се“. От поканените експерти единствено доц. Стойчо Стойчев от СУ „Св. Кл. Охридски“, не се вмести в определените срокове и се наложи неговата замяна. Въпросите, с които се обърнахме към експертите са седем. В настоящия доклад правя анализ на три от тях, свързани с кризата в Близкия Изток.

1. Анализ на отговорите по пети въпрос: Ще се успокоява, или обратно – задълбочава, политическата криза в Близкия Изток? Ще се оттеглят ли американските войски от Близкия Изток, каквито са декларациите на Тръмп? Има ли опасност от междудържавни войни в този регион?

* Всички експерти, с изключение на доц. О. Боюклиев, който не се наема да прецени, очакват че политическата криза в Близкия Изток няма да се успокои. Има много интересни аргументи за това мнение. Например проф. Б. Дуранкев счита, че „апетитът“ за петрол и други полезни природни ресурси винаги ще привлича вниманието и намесата на „външни фактори“. Гл. ас. М. Хитов много уместно свързва перспективите на политическа ситуация в Близкия Изток със задълбочаващата се икономическа криза. Според него „във времена на криза капиталистическите държави са склонни да милитаризират своите икономики“. Което неизбежно води до войни. Тоест, той също като проф. Б. Дуранкев, вижда лошите перспективи за политическата криза основно във външната намеса на борещите се за доминация силни национални капитали.

Без да отрича влиянието на външните фактори, доц. Б. Георгиев подчертава ролята на вътрешните фактори. Той счита, че в Близкия Изток е „... практически невъзможно войнстващите етноси, съответно народи и национални държави да се примирят“. Според мен, това мнение е несъмнено вярно. Доц. Б. Георгиев отбелязва и ролята на външните фактори. Според него – „Политическата криза в Близкия Изток е неизбежна и вечна. Тя следва своите цикли, които зависят от циклите в геополитиката.“ Тоест, този регион, поради големината на територията и населението си, поради богатствата си, има свои собствени цикли на усилване и затихване на конфликтите. Които, обаче са и под влияние на геополитическите фактори.

Интересно е и мнението на доц. М. Марков. Според него „... дълбоката криза в Близкия Изток ще се запази, независимо дали американците ще се изтеглят от там или не. Причините според мен са две: огромните интереси на военно-промишления комплекс на САЩ и реалните противоречия между останалите играчи – Европа, Русия, Израел, Арабските страни, Китай.“ Тази гледна точка - че независимо от евентуалното „оттегляне“ на САЩ, другите силни геополитически „играчи“, ще продължат намесата си в този регион, заслужава внимание.

*Относно евентуалното оттегляне на американските войски от Близкия Изток, мненията не са еднозначни. Гл. ас. М. Хитов, счита, че това ще стане, макар и постепенно. Защото, според него - такава е концепцията на сегашния президент Д. Тръмп. Той счита, че политиката на сегашния американски президент е своеобразна „... реинкарнация на доктрината Монро“. Последното е несъмнено вярно. Вярно е и, че Тръмп прави опити за изтегляне на американските войски. Дали ще успее, е друг въпрос.

Доц. Б. Георгиев счита, че „Би било против логиката на реалната политика САЩ да се изтеглят от Близкия Изток, това би било, най-малко, смъртно опасно за интересите на израелската държава.“ Смятам, че и двете мнения имат своите основания. Но, прокарване на едната, или другата политика, ще зависи в голяма степен от резултатите на приближаващите президентски избори. Ако Тръмп бъде преизбран, първата възможност става много вероятна. В обратния случай ще се реализира втората възможност.

* Интересно е мнението на доц. Б. Георгиев и по проблема за опасността от междудържавни войни в този регион? Според него – „Ако става дума за местните държави, под една или друга форма те не са преставали. Вярно е, че след Camp David

сделката на САЩ, Израел и Египет нямаме пряк сблъсък между Израел и арабски държави. Но, от друга страна, обаче, нарасна честота на т.нар проху wars, където основните регионални държави водят война помежду си чрез свои „подставени лица“ – виж например, Йемен, Ливан, интервенцията на Турция в Сирия и пр.“

Тук бих добавил, че несъмнената регионална сила – Турция, освен в Сирия, вече има военна интервенция и в Либия. Напълно е възможно тя все по активно да участва в подобен вид войни.

2. Анализ на отговорите по шести въпрос: Сегашните и евентуални бъдещи войни в Близкия изток създават ли рискове от пряка, или непряка война между някои от трите геополитически сили – САЩ, Китай и Русия?

* Експертите обръщат внимание на факта, че непреки войни и в момента се водят между САЩ и Русия. Проф. Б. Дуранкев казва – „Войните и сега се водят, но не с щикове и бомби а с „цветни“ революции и хибридно... косвените удари са много повече, отколкото преките войни в миналото.“ Гл. ас. М. Хитов също отбелязва, че – „В момента има (не)пряка война между Русия и САЩ на сирийското и на украинското поле на военни действия.“ Доц. Б. Георгиев присъединява към лагера на Русия още Иран и Китай. Той казва – „Непунктата война между САЩ и Русия и Иран, Китай донякъде, тече и сега.“ Добавя и нещо много важно – „Но непреките войни винаги могат да прераснат в преки между основните сили. Не защото те го искат, а поради стечение на обстоятелствата. Проблемът е, че непреките сблъсъци на основните сили, а това са проху wars, пада нивото, на което се вземат оперативно-тактически решения, вкл. и за употребата на оръжия за масово поражение при главните сили. Например, как би изглеждала отбраната на руската военна база в Сирия без местното руско командване да може да отговори на всяка нападение по подходящ начин, т.е. и с употребата на ядрено оръжие и т.н.“ Не знам, доколко последното, че руското командване може да бъде оторизирано за употреба на ядрено оръжие, е реалистично. Склонен съм да мисля, че няма да се стигне до това. Но, в същото време е факт, че нивото за вземане на съдбоносни оперативно-тактически решения пада. А това несъмнено засилва опасността от пряка война между САЩ и Русия.

* Всички експерти считат за вероятна пряка война между САЩ и Русия. Интересно е, че никой не разглежда възможността за пряка война между САЩ и Китай. Единствено доц. Б. Георгиев допуска Китай да участва във война на страната на Русия. Не се разглежда и възможността за война между Русия и Китай. А това, уви, е възможност, която реално съществува. По простата причина, че двете страни имат много дълга обща граница. На тази граница вече е имало военни стълкновения, макар и това да е било доста отдавна. Потенциално ниската гъстота на населението от руската страна на границата, от една страна, и възможни демографски проблеми в Китай, от друга страна, създават предпоставки за война между Китай и Русия. Американският англосаксонски и американският еврейски елити могат да създадат „сценарий“, при който да насъскат континенталната империя, претендент за нов център на световната търговия - Китай, срещу другата континентална империя – Русия. През 19-ти и 20-ти век това направиха

техните „събратя“ от Великобритания. Считам, че сега този вариант със сигурност се „отработва“ от американския елит.

3. Анализ на отговорите по седми въпрос: Има ли шанс евентуална световна война да остане в рамките на конвенционалните оръжия, или тя неизбежно ще прерасне в ядрена война? Голяма или обратно – малка, е опасността от световна ядрена война?

* Двама от експертите считат, че опасността конвенционалните войни да прераснат в ядрена война е голяма. Проф. Б. Дуранкев казва – „99,9% е голяма вероятността от ядрена война – има толкова потенциални ядрени оръжия, стават все повече.“ Според доц. О. Боюклиев, - „По скоро ще има и ядрена война, но дано да не съм прав...“.

На обратното мнение е гл.ас. М. Хитов. Той счита, че липсват предпоставки за световна ядрена война. Според него – „Към момента не може да има световна война, тъй като след капитулацията на Съветската система за разделение на труда в Третата световна война целият свят, включително Русия, влиза в американската технологична зона. Трябва да минат десетилетия, за да бъдат построени нови регионални технологични зони (отнемащи сфери на влияние от някогашната глобална американска технологична зона). Чак тогава ще възникнат условията (ако държавите съхранят капиталистическия си път на развитие) за непреодолими противоречия между бъдещите независими регионални центрове, противоречия, които ще трябва да бъдат решавани по военен път.“

Бих се радвал, ако е така! Но, там е работата, че не е така. Китай вече е несъмнено отделна, различна технологична зона. По брой на патентите още през 2019 год. Китай изпреварва САЩ. Той преди доста години изпревари САЩ по обем на външната си търговия и се превърна в реален претендент за нов център на световната търговия. А отлично знаем, че съперничеството между стария център и новия претендент до сега винаги се е решавало чрез световни войни. Лично аз не съм оптимист, като гл. ас. М. Хитов, за бъдещето на света.

Мнението на доц. М. Марков е с лек превес за очакване на ядрена война. Подчертавайки, че му е трудно да прецени, той все пак отбелязва, че – „...има няколко тревожни факта в тази насока: нямам доверие на двамата кандидати за президент в САЩ; не съм сигурен как ще продължи конфликта в Китай между управляващите и т. нар. „комсомолци“; не е ясно, ако се случи нещо с Владимир Путин, какво ще е поведението на неговият наследник в този световен конфликт.“ Мисля, че това мнение е най близо до истината. Има вероятност конвенционалните войни да прераснат в ядрена. Тази вероятност не е голяма. Но, не е и малка.

*Оригинално е мнението на доц. Б. Георгиев. Той счита, че – „Войната е нормалното средство за „рекалибриране“ на баланса на силите. Тъй като рекалибрирането на баланса на силите е нескончаем процес, част от естественото развитие на международните отношения, войната следва да се разглежда като естествен ресурс за водене на външна политика.“ Проблемът е доколко това може да става чрез конвенционални оръжия, и да не се прибегва до ядрено оръжие. Колкото и да е странно, той счита, че надпреварата в ядреното въоръжаване е от полза за предпазване на света от

ядрена война. За разлика от общественото мнение, и от мнението на повечето учени в обществените науки, които искат ядрено разоръжаване, според него – „Ядреното оръжие внася объркване в тази напълно нормална логика на разбиране на външната политика и ролята на войната в нея. Именно ядреното оръжие пречи войната, по-точно световната война, да продължи да бъде естествено продължение на политиката по Клаузевиц. Именно ядреното оръжие и надпреварата в ядреното въоръжаване е гарант на мира.

Оттук, следва да се прекъсне връзката между конвенционалната и ядрената война. Конвенционалните войни не са преставали след Втората световна война – Корея, Виетнам, Афганистан, Ирак и пр. Но те винаги са местни войни дори и да са се водили с прякото участие на големи сили – Китай, или Съветския съюз, или САЩ. Много трудно би било конвенционалната местна война да прерасне в световна ядрена, това би било против логиката на реалната, т.е. разумна политика.

Правилно би било да се мисли, че надпреварата за ядрено разоръжаване не е предпоставка за мир, тъкмо обратното.“

Трябва да отбележа, че това негово разбиране е в контекста на неговата логика и в отговорът му на предишния въпрос. В своя отговор той с опасение отбелязва, че пада нивото на вземане на оперативно-тактически решения и допуска, че в ргоху wars, които водят САЩ и Русия е възможно командването на „местните“ войски да бъде оторизиране за вземане на решения за използване на ядрено оръжие. Лично аз, както вече казах, смятам това за малко вероятно. Но все пак, считам, че опасенията на доц. Б. Георгиев, изказани както в отговорът му на шести, така и на седми въпрос, имат своята логика.

Заключение: В отговорите си на първия въпрос – „Ще се успокоява, или обратно – задълбочава, политическата криза в Близкия Изток? Ще се оттеглят ли американските войски от Близкия Изток, каквито са декларациите на Тръмп? Има ли опасност от междудържавни войни в този регион?“, експертите много вярно очакват задълбочаване на политическата криза в Близкия Изток. Балансирано виждат причините за това, както във вътрешни, така и във външни причини. Различни са техните очаквания за оттеглянето на американските войски от този регион. Но са единодушни, в очакванията си за нарастване на междудържавни войни в тази част от света.

В отговорите си на втория въпрос – „Сегашните и евентуални бъдещи войни в Близкия изток създават ли рискове от пряка, или непряка война между някои от трите геополитически сили – САЩ, Китай и Русия?“, като цяло, експертите реалистично оценяват рисковете сегашните и евентуални бъдещи войни в Близкия изток да създадат пряка война между някои от трите геополитически сили – САЩ, Китай и Русия. Но, струва ми се, че подценяват възможността от пряка война между Русия и Китай.

В отговорите си на третия въпрос – „Има ли шанс евентуална световна война да остане в рамките на конвенционалните оръжия, или тя неизбежно ще прерасне в ядрена война? Голяма или обратно – малка, е опасността от световна ядрена война?, има различни мнения за прерастване на конвенционалните войни в ядрена война. Но, като цяло тази възможност се счита за реалистична. Струва ми се, че е подценена

възможността световната война да се води с биологични оръжия. А тази възможност в момента се „апробира“. Дали използването на тази форма на световна война ще доведе до ликвидиране на възможността за ядрена война, предстои да разберем.

БЪЛГАРОФОБИЯТА В СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ: ИСТОРИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

проф. д.н. Ивайло Христов (УНСС), ihristov@unwe.bg

BULGAROPHOBIA IN NORTHERN MACEDONIA: HISTORICAL DIMENSIONS AND CHALLENGES

professor, doctor of science Ivaylo Hristov (UNWE)

***Резюме:** Текстът разглежда отношенията между Република България и Северна Македония в исторически и съвременен аспект. Проследява се раждането на доктрината на „македонизма“, създаден на антибългарска основа от Сърбия и Коминтерна. За съжаление през годините след Втората световна война думите „България“, „българи“, „българско“ умишлено са използвани изцяло в негативен контекст, като целта е те да поразжат предпазливост, недоверие и най-вече страх в македонските граждани. Въпреки че днес времената са по-различни, този страх все още съществува някъде дълбоко в съзнанието на голяма част от гражданите на Република Северна Македония. Българо-македонските отношения имат прекомерна емоционална тежест и от двете страни.*

***Ключови думи:** България, Македония, българи, македонизъм, българофобия, Коминтерна, отношения, граждани.*

***Abstract:** The text considers the relations between the Republic of Bulgaria and The Republic of North Macedonia in historical and contemporary aspect. It is tracked the birth of the doctrine of „macedonism“, created on anti-bulgarian foundation from Serbia and the Comintern. Unfortunately during the years following the Second World War, the words „Bulgaria“, „bulgarians“ and „bulgarian“ are deliberately used fully in negative context with the purpose to create caution, lack of trust and mostly fear into the Macedonian citizens. All though, in the present the times are more different, that fear still exists somewhere deep into the consciences of the most part of the citizens of North Macedonia. The Bulgarian- Macedonian relations have excessive emotional weight from both sides.*

***Key words :** Bulgaria, Macedonia, Bulgarians, macedonism, Bulgarophobia, The Comintern, relation, citizens*

1. Възникване и развитие на „македонския въпрос“

От VII – VIII век, в трите балкански провинции – Мизия, Тракия и Македония започва формиране на единната българска народност. Решаваща роля за успеха на този процес дава политиката на княз Борис, който превръща гр. Охрид в един от водещите центрове на новосъздадената писмено-книжовна цивилизация – българската. През епохата на Възраждането, българската народност прераства в модерна – европейски тип нация. Не случайно идеологът на тази епоха – Паисий Хилендарски е родом именно от Македония. Така че в хода на национално освободителните борби, българите от Мизия, Тракия и Македония полагат усилия за създаването на една обща, силна и свободна държава.

Нейната поява върху картата на Европа обаче, влиза в проткиворечие със стратегическите интереси на великите сили. Особено на Великобритания, която не желаете да допусне силна славянска държава, намираща се в близки родствени и културни връзки

с Русия, с излаз на Бяло мора, а от там и с възможности да влияе върху геополитиката в „центъра на света“ – Средиземноморието. Това е основната причина, поради която, след Руско- турската освободителна война, под натиска на Лондон е свикан Берлинския конгрес. На него западните противници на Русия налагат разпокъсването на българското етническо землище на пет части, като Македония специално е върната в границите на Османската империя - без никакви промени в статута на българското население там. Така възниква „македонският въпрос“. В своята същност той е български въпрос, чиято същност се свежда до необходимостта да се организира ново национално освободително движение, в чиито ход българите да съдействат за обединението на насилствено разпокъсаната си национална общност, в границите на една обща, свободна държава.

Съзнавайки какви са реалностите на Балканите и в Европа, българите в Македония и Тракия започват създаването на самостоятелно движение за национално освобождение. Началото е положено на 23 октомври 1893 година. На този ден в Солун шест души – Дамян Груев, д-р Христо Татарчев, Иван Хаджиниколов, Петър поп Арсов, Антон Димитров и Христо Батанджиев основават Български Македоно-Одрински революционен комитет (БМОК). По-късно той прераства в легендарната Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). След обезбългаряването на Тракия подир Балканската война, „одринска“ отпада и остава абривиатурата ВМРО.

Българският характер на ВМРО е безспорен. За този облик на организацията са наясно и на Балканите, и в Европа. Фактите едва ли се нуждаят от коментар: (Димитров, 2006, с. 75-76)

- Половината от ръководителите не са от Македония (Иван Гарванов, Христо Чернопеев, Марко Лерински, Кръстьо Асенов и т.н.), а от стара България. Този факт доказва общобългарския характер на делото.

- Ръководителите ѝ, включително и Гоце Делчев, постоянно са заявявали, че са българи в своите официални документи.

- Всички активни дейци на ВМРО са завършили български гимназии, университета и военното училище в София.

- Задграничните бази на ВМРО са само в България. Тук се издават вестниците на организацията, българските власти не я преследват, а тайно и явно я подпомагат.

- В България, а не в Сърбия или Гърция, емигрират след всяка афера, бунт, въстание и война хиляди „македонци“, без някой да ги дели на свои и чужди. В определени периоди до 70% от властващия елит на свободна България се състои от хора, родени в Македония.

- Всички документи на ВМРО, през цялото време на съществуването ѝ, са написани само на литературен български език. Нито един от десетките хиляди документи не е написан на сръбски или на гръцки език.

Голяма част от ръководството на ВМРО са офицери от българската армия. Някои от тях, като Й. Венедиков, Ал. Протогеров, Кл. Бояджиев, достигат до генералски чин, а други, като Гьорче Петров, са офицери от българското разузнаване.

Както се вижда от тази фактология, организацията е създадена от българи, водещите фигури в нея също са българи, главната ѝ цел е да обедини освободителните усилия на

българите във все още поробените Тракия и Македония. Но имайки предвид политическите интереси на „великите сили“ и на останалите балкански държави, както и обстоятелството, че в Македония съжителстват различни народности, **ВМОРО си поставя за цел да се бори на първо време за автономия на Македония. А не за нейното пряко присъединяване към България, въпреки че лидерите ѝ разбират отлично възможността след създаването на една самоуправляваща се автономна Македония, тя лесно да бъде обединена със свободната българска държава. Съединението от 1885 година беше доказало справедливостта на подобна политическа логика.**

Пряко потвърждение за тази теза откриваме в спомените на д-р Христо Татарчев – един от основателите на ВМОРО. По въпроса за целите които си поставят създателите, той пише изрично следното: "Разисква се дълго върху целта на тая организация и се спряхме върху автономията на Македония с предимство на българския елемент. Не можехме да възприемем гледището "прямо присъединение на Македония с България", защото виждахме, че туй ще срещне големи мъчнотии поради противодействието на великите сили и аспирациите на съседните малки държави и на Турция. Минаваше ни през ума, че една автономна Македония сетне би могла по-лесно да се съедини с България, а в краен случай, ако това не се постигне, че ще може да послужи за обединително звено на една федерация на балканските народи." (Татарчев, 1989, с. 102)

Няколко години по-късно, през лятото на 1896 год., на наричания с основание за "Учредителен конгрес" на Организацията, желанието за присъединяване към България е игнорирано от тактически съображения. Затова то не се фиксира в приетите документи. На преден план изпъква идеята за автономия, с оглед на нейната по-реалистична възможност за реализация. Една от важните причини за това е обстоятелството, че в Македония освен българните (които са мнозинство от населението) живеят още турци, влмаси, роми, албанци, и не много гърци. Затова Христо Силянов, активен участник в освободителната борба и един от най-сериозните изследователи на македонския въпрос, отбелязва следното: "Характерни за изминатата еволюция са някои от постановленията на новия устав. Организацията си поставя за цел (чл. 1) "да сплоти в едно цяло всички недоволни елементи в Македония и Одринско, без разлика на народност, за извоюване чрез революция пълна политическа автономия за тия две области". За постигането на тази цел тя (чл. 2) „се бори за премахване на шовинистическите пропаганди и национални разпри, които цепят и обезсилват македонското и одринското население в борбата му срещу общия враг". Сега вече член на организацията може да бъде (чл. 4) „всеки македонец и одринец, който не е компрометиран с нищо нечестно и безхарактерно пред обществото и който обещава и се задължава да бъде полезен на революционното и освободителното дело. Така революционната освободителната организация разрушава всяка бариера между българите и другите народности в Македония и си поставя за цел „да обедини усилията на всички недоволни елементи и да ги ангажира в борбата против общия враг - турския режим." (Силянов, т. 1, 1983, с. 46)

С изключение на власите обаче другите народности – турци, гърци, власи, албанци и пр., почти не се включват в революционната борба на ВМРО. Нещо повече, немалка част от тях се поддава на шовинистичната пропаганда на правителствата в Атина и Белград. Идеята за автономия става доминираща на практика единствено сред българското население, а това означава и подкрепа на идеята за запазване целостта на Македония. Тази идея, която се оказва че най-вярно е уловила историческата перспектива, става основополагаща в дейността на ВМРО.

От приведените факти ясно се вижда, че понятията „българи“ и „български“ са заменени в новосъздадените документи през втората половина на 90-те години. Тази промяна не е извършена защото са изчезнали българите в Македония и Тракия, а поради желанието на ВМРО да обедини около себе си и другите потиснати народности в областта. Цели се не „дележ“, а съхраняване целостта на Македония и Одринско като географско-етническа територия с преобладаващ български характер. Тоест ВМРО е против подялба по национален признак. Факт, който би позволил впоследствие да се настоява за изпълнение на благоприятния чл. 23 от Берлинския договор, който предвижда такива реформи в тази област, изпълнението на които се смята като път към административна и политическа автономия от типа на тази в Източна Румелия до 1885 г. Подобна стратегия би ликвидирала на практика и възможността от ново разкъсване на българската народност в Македония и Тракия. А от там до нейното обезличаване и асимилация, а в последствие и до безкрайните страдания на македонските българи. На практика стартира революционно освободителен процес, който има за цел създаване на две паралелни държави и чийто фундамент е именно българската народност. Практика, обичайна за Балканите: Сърбия и Черна гора, Румъния и Молдова, Гърция и Кипър са обособени на принципа „една народност – две нации и държави“. В този сценарий автономна Македония би била втора българска държава и евентуално обединително звено за една бъдеща Балканска федерация. (Тодоров, 2012, с. 13)

Стратегията на ВМРО среща обаче ожесточената агитационна и въоръжена съпротива от страна на политиката, провеждана от Белград и Атина. Официална София до 1912 г. настоява в Македония да се провеждат реформите, предвидени от чл. 23 от Берлинския договор, за да се съхрани единството на територията и населяващия я народ. Междувременно през 1894 г. българската емиграция, изселила се от Македония в София създава друга – вече легална, политическа структура - Върховен Македоно-Одрински Комитет (ВМОК). Неговата тактика се състои в следното: чрез печатно слово да се разясни пред Европа истината за Македония. Някои военни дейци в този легален комитет, начело с Борис Сарафов, се опитват през 1895 г. чрез Мелнишкото въстание да се даде повод на България да обяви война на Турция и така с помощта на Русия да се освободи Македония и Одринско. Тъй като Мелнишкото въстание води да засилване на терора от османската власт над българите в Македония, ВМРО отрича опитите, хода на събитията да се диктуват от ВМОК в София.

Въпреки възникналите различия по отношение на тактиката, ВМРО и дейците на ВМОК, обединяват своите сили по време на Илинденско-Преображенското въстание през

1903 година. Така на дело е извършено едно от най-важните политически намерения в новата история на българския народ в името на общонационалната кауза. Свободна България обаче по това време все още не е достатъчно подготвена във военно отношение и не може да окаже очакваната от нея помощ с военна сила. Поради това султанската администрация смазва жестоко въстаналия народ в Македония и Одринско. ВМРО е принудена да изменя своята тактика, като за няколко години нейното ръководно тяло, начело с Дамян Груев се премества от Македония в територията на свободна България.

След погрома от 1903 г. националното-обединителното движение на македонските и тракийските българи е подложено на още по-силен националистически натиск от засилващите се претенции на Сърбия и Гърция. Доктрината за „дележ“ на Македония и Тракия между балканските държави все повече взема връх в политическите среди. Не се реализира сценарият на ВМРО за създаването на една автономна Македония. На практика и Сърбия, и Гърция воюват срещу ВМРО и в последна сметка, битката против Организацията се оказва успешна. От голямо значение е и фактът, че през 1912 г. цар Фердинанд и правителството на Иван Ев. Гешов се отказват от идеята да се иска приложение на чл. 23 от Берлинския договор, за обособяването на единна Македония в едно самоуправляващо се политическо тяло, а възприемат принципа за дележ на Македония със съседите.

През периода на двете балкански войни и Първата световна война, противоборстващите крила във ВМОРО обаче се примиряват и обединяват отново. Всички дейци на организацията воюват, рамо до рамо с войните от българската армия, за освобождението на Македония. Цар Фердинанд обаче допуска двете фатални грешки - първата от 1913 година, която довежда до Междусъюзническата война, а след това и при влизането на България в Първата световна война, които донасят двете непоправими катастрофи на българския народ. Крахът на идеята за „национално обединение“ на българите през 1918 г., съгласно клаузите наложени от победителите с Ньойския мирен договор, възкресява отново лозунга за „автономна Македония“. **Съществува становище, че това е старата, заблуждаваща стратегия, която има за цел да прикрие истинската цел на борбата и между двете световни войни - присъединяване на Македония към България. Истината обаче е, че стратегията на революционната организация през 20-те и 30-те години на XX век еволюира същностно. Сред дейците на ВМРО тя се мисли вече като независима държава с българско мнозинство. Тоест като „втора държава на българите“ на Балканите, по примера на двете германски държави – Австрия и Германия. Но все пак независима от свободна България.**

В тази връзка е важно да се изяснят особеностите на политиката, провеждана от ВМРО между двете световни войни. Нейната същност се свежда до това, че идеята за „автономия на Македония“ от тактическа цел, на практика се превръща в трайна стратегия за революционната организация. Тоест тя е предифинирана в понятието „свободна и независима Македония“. Политически проект, който отчита вече невъзможността на България да реши македонския въпрос, в единоборство със съседните балкански държави. Поради това ВМРО се ориентира към

самостоятелното политическо действие. Тази алтернатива е представена в текстове на Георги Найденов.(Найденов, 2020, с.140-142) Водещите аргументи в нея са следните.

1.Основната цел е създаване на ново държавно образование, което да се управлява от дейците на ВМРО. Именно те трябва да са министър-председатели, министри, околийски управители, генерали и пр.⁵ Лозунгът на дейците на ВМРО винаги е „автономия“. Нещо повече – през 1933 год. лозунга става „независимост“. „Железен“ принцип през цялото време на съществуване на ВМРО е – запазване на **целостта** на Македония, нейната **неделимост**. ВМРО винаги е против разделянето на Македония между Балканските държави. Организацията винаги се бори за възникване на държавност в рамките на вардарска, егейска и пиринска Македония.

2. За постигане на тази цел обаче ВМРО търси взаимодействие с българските правителства. Дейците на ВМРО имат българско самосъзнание и справедливо считат, че могат и трябва да получават помощ от Царство България, държава на техните сънародници. И те получават значителна помощ от българските правителства. До 19 майския преврат от 1934 год. Царство България, за разлика от другите балкански държави, предоставя своята територия като база за дейността на ВМРО. Оказва материална, финансова, политическа и пропагандна помощ. Оказва съдействие и с доставката на оръжие, макар това да се прикрива. А всъщност е най-важно. Така че ВМРО винаги се стреми да поддържа добри отношения с българските правителства. Организацията разчита, че при въстание в Македония, България ще обяви война на Османската империя, българските войски ще навлезнат в македонските територии и ще помогнат в борбата против османските войски. В същото време, обаче ВМРО строго и стриктно пази своята независимост от българските правителства. Организацията никога не се отказва от основната си цел – извоюване на независимост на трите части на Македония.

Когато Пиринска Македония е присъединена към Българското царство, ВМРО не разпуска местните си организации. Напротив, тя установява **двувластие** в тези земи. Не воюва пряко с местните държавни власти. Дори ги използва за унищожаване на лявата си фракция. Оказва съдействие на подкрепяните от царския двор превратаджии на 9-ти юни 1923 год. Впоследствие съдейства на новата власт в потушаване на Септемврийското въстание. Но винаги счита Пиринска Македония за своя **подвластна** територия. Счита българските власти за временно присъстващи. Стреми се да използва българските правителства за своите цели. Но когато счита, че една или друга част от българския елит е

⁵ Не бива да се подценява момента на личните амбиции на дейците на ВМРО. В момента, когато условията за социална трансформация са налице, личните амбиции на субектите на трансформацията играят не малка роля. ВМРО възниква като самодейна организация на група македонски българи, готови да си сложат „главата в торбата“ за освобождението на македонските земи от Османска власт. Македонските земи са близо по размер със земите на княжество България. Населението е по-малко. Но все пак не е малко. За да разберем защо винаги основния лозунг на ВМРО е бил целокупна и автономна Македония, трябва да разбираме психиката на нейния елит. Освен многото други причини за приемане на този лозунг, причина е и простия мотив – откъде накъде ние ще си жертваме живота, десетилетия наред ще търпим лишения, мъки и тегло, а накрая да „поднесем на тепсия“ Македония на българския цар и на българските политици? Не, няма да допуснем това!!!

неин враг, воюва с ожесточение срещу тази фракция на елита. Като свои врагове ВМРО определя БЗНС, и в определен момент БКП.

3. Същността на „игрите“ на ВМРО с българският елит е последният да обяви война на Османската империя (или война с гърците и сърбите) тогава, когато ВМРО счита, че е нужно. И да възникне ново независимо единно държавно образование – Македония, което да е спойващо звено на Федерация на южните славяни. Или на балканските народи (в случая се има предвид и Румъния).

Много показателно е, че никога дейците на ВМРО не се отказват от основната си цел – единна и независима Македония. Не се отказват и от присъединяването на Пиринска Македония към евентуално възникнала такава нова държава. В интервю пред белогвардейския емигрант Неманов (края на август и началото на септември 1924 г.) Тодор Александров заявява: „Ние държим на този край, който България временно владее. Този край е част от общото отечество на Македония, нашата родина, ние ще си го вземем както ще вземем всички други части, които сега пъшкат под сръбско и гръцко иго“. ⁶ В друго интервю приблизително по същото време Тодор Александров казва: „Вземайки в съображение неизбежното разложение в близко бъдеще на Гърция ние искаме включването в автономна Македония на македонската територия, която сега е под гръцка власт. Когато всички гореспоменати условия бъдат искрено и честно изпълнени частта от Македония, която е в ръцете на България, ще трябва също да влезе в автономна Македония.“⁷

4. След убийството на Тодор Александров, новият лидер Иван (Ванче) Михайлов продължава същата политика. От една страна и той „кокетничи“ и „играе“ на струната на „българщината“ с българския елит. От друга страна – пази независимостта на ВМРО и запазва нейната власт в Пиринска Македония. В спомените си той също, както Тодор Александров подчертава, че ВМРО никога не се е отказала от намерението си да присъедини Пиринска Македония към бъдещата независима Македония.⁸

Тази политика, която се оценява от управляващите в София вече като политически сепаратизъм от страна на ВМРО, е основната причина, поради която, правителството на

⁶ Срещата на Тодор Александров с г. Неманов, голям журналист, сътрудник и приятел на г. Милуков и пр., пр. След 30 юни 1924 г. В: Цочо Билярски, „Тайните на ВМРО Легенди и сензационни разкрития от нейните водачи, изд. Анико“, С., 2010 год., стр. 169.

⁷ Македонските искания. Последни изявления на лидера на организацията Тодор Александров на 16 септември 1924 год. В: Цочо Билярски, „Тайните на ВМРО Легенди и сензационни разкрития от нейните водачи, изд. Анико“, С., 2010 год., стр. 25.

⁸ На 14-15 януари 1990 год. в Рим се състои разговор на И. Михайлов с Вида Попова, Антон Попов, Димитър Гоцев, Пандо Младенов, Донка Захаријева-Караркова. Димитър Гоцев му задава въпрос за това как той, като ръководител на ВМРО е разбирал „автономията“ на Македония. „Къде ще се създаде тази автономна Македония, в коя държава, кой ще я гарантира, кои части от Македония ще бъдат включени в автономията?“. И. Михайлов отговаря: „Аз така го разбирам за ония години. Цяла Македония, аз така съм го схващал. Ако ще бъде, цяла трябва да бъде. Второ, не от лично, а от гледище като на българин, по-добре ще бъде и тая част, която е в България, да влезе в такава Македония. Защото тя ще бъде най-българската част, най опреснена от българщината.“ Виж: Разговор с Ив. Михайлов, сп. „Македоно-български преглед, „Вардар“, Торонто, бр. 7, 8, 1996 г. В: Цочо Билярски, „Тайните на ВМРО. Легенди и сензационни разкрития от нейните водачи,“ изд. Анико“, С., 2010 год., стр. 437.

19-то майците през 1934 година забранява съществуването и на нелегалната ВМРО. Членовете на нейният ЦК са арестувани, съдени и хвърлени в затвора. А Иван Михайлов емигрира първо в Турция, а след това заминава за Европа.

На 1 март 1941 година България подписва Тристанния пакт и отново влиза във Втората световна война като съюзник на Хитлерова Германия. През март 1941 година една 500 000 германска армия преминава през България и за по малко от месец разгромяна Югославия и Гърция. Тогава правителството в Берлин отстъпва на България администрирането на значителни части от Вардарска Македония и Беломорска Тракия. Българските войски и администрация се настаняват в тези области и поемат тяхното управление. Ванче Михайлов обаче, успява да убеди своите съратници, че те трябва да се организират и да започнат дейност в постигане на целта си – неделима и независима Македония. (Мичев, 1998, с. 49) Поради това както българският елит, така и общественото мнение се настройват срещу дейците ВМРО. Постоянните убийства в София, страната и чужбина, намесата на ВМРО във вътрешния политически живот на страната, двувластието, което тя установява до 1934 година в Пиринска Македония, което компрометира българския елит пред европейските правителства и международната общественост, рекета и криминалната дейност правят невъзможно нейното съществуване в границите на България.

Стратегията ВМРО между двете световни войни за създаването на независима и неделима Македония се оказват обаче съвсем илюзорни и нереализуеми. Защо? Илюзорни са, защото българите от Пиринска Македония след присъединяването ѝ към България, вече имат общ икономически, културен, политически и пр. живот в с другите българи в границите на едно единно държавно образование – Царство България. По естествен начин те се интегрират в българската, а не в македонската нация. Илюзорни са още, защото имат за предпоставка мита за превъзходството на германските войски и неизбежната победа на Германия над СССР и неговите съюзници. Самият Иван Михайлов разбира илюзорността на своите очаквания и отказва още след разгрома на сръбските войски през 1941 год. на своите активисти, а по-късно през 1944 год. и германско предложение да стане държавен глава на „независима“ Македония.“

Както вече се каза и по-горе, на 19 май 1934 год. политическият кръг „Звено“ и „Военният съюз“ извършват държавен преврат и съставят правителство с министър-председател Кимон Георгиев. Политическите партии са забранени. Забранена е и ВМРО и по-точно оглавяваната от Иван Михайлов нейна фракция. Прави чест на Иван Михайлов, че той изпраща „окръжно“ до местните структури да не оказват съпротива на военните при разоръжаването на организацията. Окръжното гласи: „Във връзка със станалата на 19 май т. г. правителствена промяна в България и прокламирането и провеждането от правителството 14-а точка от Манифеста към българския народ, ВМРО заявява, че по силата на конгресните решения от 1931 г. нейните кадри на българска територия се разформироваха и се подканят да станат лоялни граждани на страната.“

Иван Михайлов бяга в Турция. Започват масови арести на членове на ЦК на ВМРО и ръководни кадри. Те са съдени. Някои са осъдени на затвор, други интернирани. Срещу

Иван Михайлов присъдата е задочна. Иззети са около 11000 пушки, много пистолети и картечници, минохвъргачки, близо 8000 бомби и пр. Дувластието в Пиринска Македония е ликвидирано. След пет години е издадена амнистия на дейците на ВМРО. Но Иван Михайлов никога не се връща в България. Дейността на ВМРО постепенно „заглъхва“ и в трите части на Македония.

2. Генезис на доктрината на македонизма

Без съмнение бългофобията в Северна Македония е зачената върху доктрината на македонизма. Според издадената в Скопие през 2009 г. „Македонска енциклопедия“ (с. 819 – 820) „македонизмът е национална концепция в борбата за етно-културна и държавно-политическа еманципация на македонския народ, като отделна цялост в славянския свят, изразяваща се от средата на XIX век като процес за утвърждаване уникалността на македонския език, история и култура.“ Първите стъпки в прокарването на тази теза водят към първата половина на XIX век, когато в Сърбия започват упорито „да се трудят“ надъханите апостоли на сръбския шовинизъм – Илия Гарашанин, Милош Милоевич, Йован Цвиич и Стоян Новакович. Стратегиата на сръбската държава предвижда след разпадането на Османската империя тя да стане „средище около което да се сплотят (разбирай да се покорят!) останалите южни славянски и балкански народи“. Пръв Стоян Новакович в края на XIX век вербува „македонисти“ сред македонските българи и залага на „македонизма“ като „съюзник“ срещу „българизма“. Така възниква доктрината на македонизма като израз на великосръбския шовинизъм за пълзяща дебългаризация на Македония: „Така че македонизмът през XX век е пренесен в Македония от вн, със сила и то по възможно най-безпардоният начин. Целта е да се зарази част от българското духовно и етническо пространство с отродителни идеи. Оформянето и особено организираното разпространение на разглежданата политическа доктрина, взривява възможността за нормално развитие на балканските междудържавни отношения в новото време. До трагизъм е усложнена съдбата и на два милиона българско население в географската област Македония. Защото македонизмът събира като във фокус сръбските мегаломански планове за създаването на „Велика Сърбия“ и се очертава като един от най-важните фактори за превръщането на Балканския полуостров в „барутен погреб“ на Европа.“ (Митев, 2017, с. 74-75)

Процесът ескалира между двете световни войни. През 30-те години на XX век в разволя на македонския въпрос от българска страна навлиза нов, но все по-важен играч: Българската комунистическа партия. В началото тя лансира възгледа за независима Македония в рамките на Балканска съветска федерация, прокарвайки плановите на базираня в Москва Коминтерн, в ръководството на който участват Васил Коларов и Георги Димитров. Политическият проект се допълва и с ново етно-национално съдържание: излага се тезата за съществуването на отделна македонска народност, различна от българската. Тази линия е легитимирана с известното решение на политическия секретариат на ИК на Коминтерна от януари 1934 г., с което се признава съществуването на македонската нация и език. Нейната реализация „е спусната“ на

левичарската ВМРО (обединена) и компартиите на Югославия, България и Гърция. Този коминтерновски македонизъм е подкрепян и насърчаван лично от Йосиф Сталин, като първоначално среща одобрението и на самия Георги Димитров, а също така – на БРП (к), която по-късно провежда печално известната кампания за „македонизация“ на Пиринския край. След избирането през 1937 г. на Тито за лидер на ЮКП „македонската резолюция“ на Коминтерна става неразделна част от националната програма на партията. По-късно бъдещият „вожд“ на югославските народи „обогатява“ тази програма, като осъществява негласна симбиоза между великосръбския шовинизъм и сталинисткия македонизъм на Коминтерна. БКП (след 1938 Българска работническа партия) възприема новата формула. В хода на войната и Антифашисткото събрание на народното освобождение на Югославия (АВНОЮ), и българският Отечествен фронт признават правото на „македонския народ“ да се обедини в своите „географски и исторически граници“.

Национално предателство ли е този акт? Формално погледато да! Но ако вникнем обективно в нещата не можем да подминем обстоятелството, че по същество българската народност е фундамент на две нации: българската и македонската, които имат самостоятелен път на развитие. Защо?

В земите на Македония капиталистическият начин на производство се утвърждава с относително по-бавни темпове, отколкото в Тракия и в известна степен Мизия. Причините са на първо време географски – Тракия е основната област, която снабдява Цариград и Одрин с овче месо, сирене, вълна, сукно, кожени изделия и т. н. Македонските земи са сравнително по отдалечени и македонските българи в по-малка степен участват в раждащите се пазарни отношения в Османската империя. Следователно процесите на прерастване на народността в нация в македонските земи относително „изостава“ в сравнение с това в Тракия и Мизия. Македонските земи са и относително по неплодородни, така че демографският фактор – по-рядката населеност, също има отрицателно влияние.

Важна причина е и оставането на Македония в границите на Османската империя. Капиталистическият начин на производство в Османската империя се утвърждава с по-бавни темпове, в сравнение с темповете в Царство България. Така че – въпреки едновременното протичане на българското Възраждане и в трите региона, населени предимно с българи, след 1878 год. прерастването на българската народност в македонска нация в земите на Македония върви с относително по-бавни темпове, в сравнение с кристализирането на българската нация в Тракия и Мизия.

И още нещо! Понастоящем (след Освобождението – б.м. И. Х.) оформянето на българската нация практически вече е приключило. Не е така при македонската нация, където оформянето все още не е приключило, поради сложните и противоречиви отношения между българските македонци и албанските македонци. (Найденев, 2020, с. 156-157)

В историята на българската литература и журналистика драматизмът на този нововъзникнал политически възел, свързан с македонския въпрос, може да се конкретизира с програмния доклад на Никола Вапцаров, изнесен пред Македонския

литературен кръжок, през октомври 1938 г. Този интелектуален кръг е образуван през есента на 1938 г. по указание на ЦК на БРП (к) в изпълнение решенията на Коминтерна по националния въпрос. Задачата е възложена на партийния функционер Васил Александров. Пълното заглавие на доклада изнесен от Вапцаров е: „Доклад на Никола Иванов Вапцаров върху Македония и задълженията на писателите- македонци към нея, които трябва да следват революционните идеи на Гоце Делчев и Даме Груев.“ Съдържанието на текста е подчинено на новоналожената политическа доктрина на македонизма и има за цел „да очертае далечните и най-непосредствени задачи на кръжока – а именно, как да работи за създаване на македонска литература, език и култура и за обособяване на самостоятелна македонска държава“.(Трифенова, 2004, с. 155) Разпънат между съпричастността към Коминтерновската директива и творческата си съвест, Никола Вапцаров се оказва в капана на една партийна доктрина, чията задача е „вербуване и насаждане“ на „македонско съзнание“, защото е настъпил спад на „великобългарските утопии в македонските територии и сред бежанците в България“.

Разбира се, едва ли само от този текст може да се прецени дали Вапцаров е патриот или не, както и доколко спуснатата отгоре политическа линия съответства на неговите възгледи. (Защото стихотворенията му са едни от върховете на българската патриотична поезия). Но безспорно е че: „Част от младите литератори са копнеели да освободят Македония от социално робство и да я обособят като автономна област, която по-късно ще се пръсведени към майката отечество, или ще послужи за взривна сила, която ще помете властимащите в царство България.“(Добрев, 2011, с. 201) Никола Вапцаров често е обвиняван за стиха: „Тази земя, / по която тъпча сега,/ тази земя, / която пролетен вятър пробужда,/ тази земя – не е моя земя, / тази земя, простете, е чужда“.

Визираният тук проблем е анализиран компетентно в студията на Петър Велчев - „Вапцаровият образ на света“: „Земята, за която говори Вапцаров, изтъква авторът, не е извън границите на родината. Напортив, тя е в самото ѝ сърце, в големия град, където работниците се чувстват слени помежду си със „сърцето, с умът“, където „фабричният път го задръства с рубашки базброя“. Защо тогава е чужда? – Защото това е свят на „машини и масло, и пара, и смрад“, свят на чудовищни противоречия, сурова класова борба и непримирима омраза. Светът на любовта, на природната хубост и свободата е родния край – онази древна българска земя, където „в небето опира Пирин“ и „над Охрид лазура е толкоз просторен и син.“ И след това: „Още Яворов питаше: що е родина? Дали е земята – „пъстра на оня хълм“, или е борба на озверени класи – „повиляла сбир от вълци и кози“? А Вапцаров с още по-голяма сила усеща двойствения противоречив образ на отечеството. Той обича страната, над която „Пирин издига гранити“, но преминал през „дим, през масло и машини“, през“ гнет и тегло“ той се озлобява срещу нея заради „злочастния кървав двубой“ за нейните синове“. (Велчев, 1980, с. 141)

Разгледаната „нова“ политика е израз на зависимостта от диктата на Коминтерна. Тя игнорира напълно жестокия сръбски режим във Вардарска Македония. Болшинството от българите там до 2. VIII август 1944 г. говорят на български език; интелигенцията пише на български и се смята за българска по произход. Едва на 2.VIII.1944 г. в манастира

„Проходор Пчински“ АВНОЮ взема решение: с принуда да започне създаване на нова „македонска нация“ на антибългарска основа. За целта тогава е създадена „македонска азбука“; започва изпълването на езика със сърбизми; както и писането на „новата македонска история“. Така „македонската нация“ е продукт на силовата политика на ЮКП, довела до принудително отродяване на част от българите в Македония. След 2 август 1944 г. във Вардарска Македония започва реализацията на титовистката доктрина на македонизма за създаване на отделна „македонска нация“ и кодифициране на т.нар. македонски език. Добре известни са резултатите от неговата „дейност“. В продължение на няколко десетилетия, чрез пропаганда и насилие, върху основата на най-примитивна българофобия и омраза, е отгледана т.нар. „македонска идентичност“. Промито е съзнанието на няколко поколения македонски българи, изтрита е тяхната памет за миналото чрез исторически фалшификации, лъжи и пропагандни манипулации. Няма да е неточно, ако се каже, че българофобията е първородният грях на коминтерновско-титовисткия македонизъм. Това е така, тъй като бившата югославска република е зачената върху основата на агресивната омраза срещу България.

3. Постюгославските мутации на българофобията

За съжаление след разпадането на Югославия и появата на новата македонска държава, се оказва илюзорна надеждата, че бързо могат да бъдат преодоляни стереотипите на титовисткото наследство. Вместо да стане това, македонизмът се утвърждава като държавна доктрина, с още по-уродливи черти и яростна българофобия. (Данков, 2015, Достъпно на: Детайли/Details (wordpress.co) Появилата се през 1990 г. партия ВМРО-ДПМНЕ отначало „македонизира“ историята на легендарната организация на македонските българи, а дошлият през 2006 г. на власт партиен лидер Никола Груевски изобретява т.нар. антиквизация, обявявайки съвременните македонци за наследници на Александър Македонски и неговото антично царство. Дори по-назад във времето – за потомци на библейската древност. Чрез мегаломанския проект „Скопие 2014“ Груевски населява македонската столица с бутафорни статуи на антични величия, които следва да потвърдят абсурдното становище, че Съвременна Македония и македонският народ са наследници на антична Македония и на античните македонци. „Историческата наука, категоричен е Божидар Димитров, отдавна е установила, че античните македонци са племе от гръцката етническа общност, чиято територия е била до IV век пр. Христа днешна Северна Гърция. Във Вардарска Македония са живеели главно траки и илири. Държавата им е с монархическа форма на управление, а владетелите и аристокрацията им са с гръцки имена. Още в античността е имало спор, възникнал по политическа причина, дали македонците са гърци, или не. Едно е ясно, че не са славяни, каквото е по произход днешното население на Македония и което е дошло на Балканите в VI век сл. Христа, т.е. хиляда години по-късно.“ (Димитров, 2006, с. 10-11)

Не по-малко абсурдни са и литературните спекулации, на които основателно се спира Борис Данков в поредица от статии, публикувани във в. „Дума“. Например идеята за издаване на литературната поредица от 135 тома, включително с присвоени и

„помакедончени“ български книжовници и писатели, с антибългарски писания, чиято цел е да се легитимира т.нар. „македонска книжевност“. Изданието е отпечатано по повод 20-годишнината от обявяването на Македония за държава. За реализацията на този "стратегически" проект от "македонската власт" досега са похарчени над половин милион евро. В поредицата на около 30 000 страници са представени над 100 македонски автори, към които 20, пишещи на албански и 5 на турски език. В 130-томното издание са включени с отделни томове над 40 поети, 40 белетристи - със свои сборници разкази или романи. В изданието са представени македонската литературна критика и есеистика, детска поезия и проза. През изминалите години македонското външно министерство организира истинска дипломатическа инвазия в чужбина. Поредицата "130 тома македонска книжевност" бе представена и подарена в над 370 национални библиотеки и университети на повече от 50 страни в света, сред които САЩ, Германия, Австрия, Русия, Китай, Великобритания, Франция, Австралия, Италия, Холандия, включително и в България. Премиерът Никола Груевски я определи като знакова за "богатата традиция" и "дълбоките корени" на македонската литература. Главният проблем на скопските македонисти обаче е, че не могат да намерят изворът на своята идентичност и поради това си служат с исторически фалшификации и лъжи, с литературни манипулации. Ако трябва да бъдем откровени, началото на т.нар. македонската литература е с давност не повече от 40 - 50 години. Отгук и тенденциозната антибългарска истерия, която може да бъде видяна от първия до последния ред на изданието - като се започне от лъжите и инсинуациите при представянето на автори от старата българска и възрожденска литература за „македонски“, мине се през компаративистката измислица "двудомни писатели" и се стигне до наглите "художествени фалшификации", с които гъмжат някои от "историческите романи".

Фалшификация е например твърдението, че е съществувала някаква македонска писменост и литература през IX – XVIII век, през XIX в. или по-късно през XX век, до 1945 г., когато върху основата на скопско-велешкия диалект е създадена днешната писменост на Северна Македония, а по-късно и нейната литература. Манипулация е родените в географските предели на Македония писатели и поети, творили на друг (в конкретния случай на български) език, да бъдат определяни като „двудомни“, превеждани и присвоявани към македонската „книжевност“. Така например в том 1, според съставителя Илия Велев, едва ли не всички български книжовници, като се започне от св. Климент Охридски, Наум, Черноризец Храбър, Презвитер Козма, че даже и Константин Преславски били... доказани „етнически македонци“. В том 3 пък са включени 272 песни, които съставителят Марко Китевски е определил като „македонски“, независимо от факта, че те са взети от сборниците на Братя Миладинови, Кузман Шапкарев, Стефан Веркович, Антон Попстоилов, Панчо Михайлов и др., където са посочени като ...български. Докато в том 4 големите българските възрожденци Братя Миладинови, Райко Жинзифов, Григор Пърличев, Йордан Х. Константинов- Джинот и др. са обявени за „македонски класици“, независимо от това, че те са се смятали за българи. Върхът на клептоманската наглост е том 7, в който са представени така наречените „двудомни

писатели“. Сред тях са: Никола Вапцаров (преведен на... „родния“ му македонски език!?!); Христо Смирненски, представен едва ли не като...македонски патриот; Димитър Талев, чиито романи „Железният светилник“ и „Преспанските камбани“ бяха скандално цензуриран и пренаписан на... македонски в Скопие. В университетите на 30 държави вече няколко десетилетия действат катедри по македонистика и езикови семинари, които развиват активна „научна“ дейност, като присвояват и фалшифицират факти и имена от българската книжовност, фолклор и литература.(Данков, 2013, с. 5)

Тези, а и много други литературни манипулации могат да се определят единствено като тиражирана и промислена измама и спекулация. Присвояването на творчеството на български автори, представянето му в други държави като част от "богатата традиция на македонската литература и нейните дълбоки корени" е не само скандално, но и минава всякакви граници на международното право, етика и морал. Защото насажда изкривен образ на България и българите и накърнява националното ни достойнство.

И неслучайно работата на „Съвместната мултидисциплинарна експертна комисия по историческите и образователни въпроси на България и Северна Македония“ зацikli. Първо, защото за съжаление българското правителство не направи като гръцкото, което реши спорните въпроси преди подписването на договора за приятелство, добросъседство и сътрудничество между Република България и Република Македония. Социологическите проучвания показват нарастване на антибългарските настроения в Македония. Второ, тъй като България, за съжаление, няма достатъчно силно икономическо и идеологическо въздействие в Македония, много по-силно е там влиянието на Турция, Гърция и Албания, както като икономически сили, така и чрез така нар. „мека сила“. И трето - историците няма как да решат въпрос, който трябва да бъде решен главно от политиците. Тази комисия представлява опит политиците от двете държави да си „измият ръцете“ като прехвърлят цялата отговорност за разрешаването на политическото по своята същност противоречие на историците. Признаването на обща история е въпрос на политическа воля, а не на спазаряване.

Именно това накара българското правителство в края на 2020 г. да блокира възможността Северна Македония да започне преговори за присъединяване към ЕС. Посочената причина бе, че българските условия пред Скопие не са отразени в преговорната рамка, която трябва да бъде одобрена от всички държави членки. "Оставаме един от най-силните поддръжници на процеса на разширяване на Европейския съюз, включително с Република Северна Македония. Но искаме наистина конструктивни и сериозни дискусии между нас. Трябва да направим равносметка къде сме. Омразата трябва да спре. Между 1 септември и 20 ноември сме преброили 14 699 негативни публикации за България в македонските медии и само четири неутрални. В България, от друга страна, имаше 450 положителни съобщения за Северна Македония в медиите през същия период", подчерта външният министър Екатерина Захариева. Нслучайно на 25. 03. 2021 г. Европейският парламент отхвърли поправката, насочена срещу България в резолюция за Република Северна Македония.

И прави чест на нашата страна, че не се подаде на манипулациите за наличие на така нареченото „македонско малцинство в България" и твърдо застана зад виждането, че езикът и идентичността на Северна Македония имат български корени.

Литература:

Велчев, Петър. Вапцаровият образ на света. В – Никола Вапцаров. Нови изследвания и материали. С., 1980.

Данков, Борис, Мимикрията на македонизма или постюгославските мутации на македоновируса. Достъпно на: Детайли/Details (wordpress.com)

Данков, Борис. Скопие с крадени греди къща гради. В. „Дума“, 5.10.2013.

Димитров, Божидар. 10-те лъжи на македонизма. С., 2006.

Добрев, Чавдар. Истинският Вапцаров. С., 2011.

Митев, Трендафил. Възникване и същност на „македонизма“ като политическа доктрина. В: Интердисциплинарни изследания. Юбилеен сборник посветен на проф. д-р Георги Янков. С., 2017.

Мичев, Д., Македония в годините на Втората световна война, В: Македония история и политическа съдба. С., 1998 г.

Найденов, Георги. Естествено и “изкуствено“ възникнали нации. В: Неосманизмът и междуетническите отношения в България. Ивайло Христов и колектив. С., 2020.

Найденов, Георги. Македонският въпрос от Освобождението до 09.09.1944. В - Неосманизмът и междуетническите отношения в България. Ивайло Христов и колектив, С. 2020.

Силянов, Христо, Освободителните борби на Македония, том 1, С., 1983

Татарчев, Христо. Спомени, документи, материали. С., 1989

Тодоров, Коста. Изповедта на една луда балканска глава. С., 2012.

Трифенова, Цвета. Никола Вапцаров. Текстът и сянката. С., 20

**БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА ОТ САРАЈЕВО '84 ДО ДЕЙТЪН: ЗА КРАЯ НА
СЪРБОХЪРВАТСКИЯ И (НЕ)ВЪЗМОЖНОСТТА НА „IN VARIETATE
CONCORDIA”⁹**

Александра Атанасова, Докторант, Философски Факултет, ЮЗУ

**BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM SARAJEVO '84 TO DAYTON: THE END
OF THE SERBO-CROATIAN LANGUAGE AND THE (IM) POSSIBILITY OF “IN
VARIETATE CONCORDIA**

**Aleksandra Atanasova, PhD student, SWU “Neofit Rilski”, Blagoevgrad,
Aleksandra.Atanassova@gmail.com**

Abstract: *The research examines the development of the relations between the ethnic groups living in Bosnia and Herzegovina (BiH) with focus on the events from the 1984 Winter Olympics in Sarajevo to the end of the 1995 war in BiH.*

The organization of the Winter Olympics in Sarajevo could be seen as a kind of a triumph in several different ways. On one hand, those were the first games held on the Balkan Peninsula, and on the other hand, they represented an important step towards restoring the prestige of the Olympics after the events in Moscow four years earlier.

For Bosnia and Herzegovina, however, the image they created of both the state and the city of Sarajevo before the international community proved to be the most important at the time. The city was seen to be the epitome of today's European Union motto – "Unity in Diversity". This was shown in a number of aspects of the organization of the Games, such as the voluntary monthly financial contribution in the form of deduction from the salaries of Serbs, Bosniaks and Croats in BiH. The funds were donated to the organizational committees in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) to help the successful organization of the Olympics. An essential aspect of the sense of "community" and "diversity" was the census conducted in 1981, when over a million citizens identified themselves as "Yugoslavs".

If the 1984 Olympics in Sarajevo could be defined as the zenith of the Yugoslav nation and the peaceful coexistence of different ethnic groups within Bosnia and Herzegovina, the established multifaceted and peaceful image quickly reached its lowest levels. Only seven years later, the SFRY disintegrated, the Serbo-Croatian language was divided into at least four new languages, and the war in Bosnia and Herzegovina proved to be the bloodiest clash in Europe since World War II. The idea of unity in diversity was erased at the cost of nearly 300,000 deaths, 1,395 days of siege of Sarajevo, ethnic clashes and purges.

The peace agreement signed at the Wright-Patterson Air Force Base near Dayton, Ohio, put an end to the war in 1995. However, ethnic divisions remain part of Bosnia and Herzegovina's daily routine to this day.

The text aims to examine the path that led to the establishment and consolidation of these divisions, and will review factors of different nature – socio-economic, religious, political and legal.

Keywords: *Ethnic, coexistence, Olympic Games, war, diversity, unity, division.*

1. Олимпийските игри като символ

⁹ Мотото на Европейския съюз, в превод на български „Единни в многообразието“

Ифит бил цар на древната област Елида, намираща се на територия на днешния полуостров Пелопонес. През 884 г. пр. Хр. владетелят се допитал до Делфийския оракул – един от най-важните в античния свят, даващ своите предсказания в храма на Аполон в Делфи и за властта над когото се водили няколко свещени войни – за съвет какво трябвало да се направи, за да се спаси населението от гражданска война и върлуващите по онова време смъртоносни болести. Отговорът гласял, че провеждането на Олимпийските игри трябва да се възстанови.

Същата година царете на Спарта, Пиза и Елида сключили примирие, според което земите на Елида и град Олимпия, където се провеждали игрите, се обявявали за сакрални и неприкосновени. За самите игри бил провъзгласен свещен месец, през който по тези места се забранявало преминаването на войска и въоръжение, както и воденето на военни действия, а нарушителите подлежали на тежки глоби.

Така, във векове на постоянни размирици, борба за надмощие и завладяване на нови територии, поне веднъж на четири години военните действия спирали. Олимпийските игри се оказвали основното събитие за времето си на провеждане. В моменти, в които Древна Гърция била застрашавана от военни набези, а персите били основна заплаха за съществуването на полиса, хиляди зрители наблюдавали състезанията на олимпийския стадион¹⁰.

Това е една от най-популярните в днешно време истории относно появата на Олимпийските игри. Писаните източници разказват различна версия – първите документи датират от 776 г. пр. Хр, и представляват списъци с победителите. Описани са игри, организирани в името на бог Зевс, в близост до светилището му в Олимпия. Повреждали се векове наред¹¹, първоначално само за ден, а впоследствие за по-продължителен период, през четири години, като за времето на провеждането им се сключвало „Олимпийско примирие“¹² – то позволявало на атлетите да пътуват и пристигат безпрепятствено, а на зрителите да наблюдават игрите.

Няколко века напред в историята, преди тридесет и шест години, от 8 до 19 февруари 1984 г., в Сараево, Босна и Херцеговина (БиХ), СФРЮ, се провежда четиринадесетото издание на Зимните олимпийски игри. Едва няколко години по-късно, олимпийските съоръжения, гордост за града и символ на общата история и споделения живот, се превръщат в обект на военен обстрел.

2. Олимпийските игри в Босна и Херцеговина

¹⁰ „Олимпийските игри – антична история и възраждане“, посетен на 8 октомври 2020 г. <http://olympics2004.narod.ru/bg/I/og2.htm>

¹¹ Император Теодор I ги суспендира през 393 г. сл. Хр, когато Древна Гърция вече е завладяна от Римската империя. В ерата на християнството, те били считани за езически ритуал. В новото време, французинът Пиер Кубертен възражда игрите – първата олимпиада, с нови принципи и традиции, се провежда в Атина през 1896 г.

¹² На англ. „Olympic truce“ – Международният олимпийски комитет (МОК) връща тази традиция едва през 1992 г., с призив всички нации да спрат военните действия за времето на игрите.

2.1 Предистория на избора

Зимните олимпийските игри през 1984 г. в Сараево са необичайни по редица причини. Те са първите зимни игри, проведени в социалистическа държава, която говори език от групата на славянските и се намира на Балканския полуостров. Последното се случва едва за втори път след Първите Олимпийски игри на новото време – в Атина, Гърция, през 1896 г. Също така, Сараево '84 се провежда едва четири години след Летните олимпийски игри в Москва (отново в социалистическа държава – СССР) и дванадесет след събитията, останали в историята като „Мюнхенският атентат“ (Летни олимпийски игри в Мюнхен, Федерална република Германия, 1972 г).

Летните олимпийски игри в Москва сериозно увреждат имиджа на олимпийските спортове. През 1979 г. СССР нахлува в Афганистан, поради което редица западни държави бойкотират провеждането на игрите. Макар по онова време да не е възстановена традицията на олимпийското примирие, бойкотът и респективно политиката, доктрините, идеологиите и войната, взели превес над символа на обединението, се превръщат в един от най-запомнящите се политически актове за времето си. Неучастието в Москва има символно значение, запомнено и до днес много по-силно от ответния идентичен отговор на държавите от Източния блок по време на Летните олимпийски игри в Лос Анджелис през 1984 г.¹³

Няколко години по-рано, по време на Летните олимпийски игри в Мюнхен, единадесет представители на олимпийския отбор на Израел са взети за заложници от палестинската терористична организация „Черния септември“. Настояването е за освобождаване на над 200 палестинци, държани в затвори в Израел. Общият брой на жертвите в двата дни на похищението е седемнадесет, а израелската разузнавателна агенция Мосад години наред преследва извършителите и организаторите на атентата. Твърди се, че всички са открити и екзекутирани.

Предхождащите го събития карат международната общност да вложи в Сараево '84 големи очаквания. Югославия, умерена в социалистическите си политики и отношенията със СССР, и отворена към Запада, може да се превърне в нов център на „обединение“ – ако не изцяло, то поне за времето на олимпиадата.

Друга причина игрите да са считани за необикновено събитие е липсата на вяра вътре в СФРЮ, че изобщо е възможно градът да бъде избран. Кандидатурата е следвало да бъде единодушно одобрена от Комунистическата партия и правителството на Република Босна и Херцеговина, а след това и подкрепена от федералното правителство. БиХ е най-бедната федеративна република, наричана от останалите "tamni vilajet"¹⁴ (тъмен, ретрограден свят) – възприемана за съставната част, която се нуждае от помощ, но не и от скъпа, тежка и времеемка организация на събитие, даващо силен международен отклик, и най-вече престиж. Трайно заема мястото на икономически най-слаба, заедно с

¹³ СФРЮ и Румъния са единствените държави от Източния блок, които все пак изпращат свои олимпийски делегации в САЩ.

¹⁴ „Sarajevo 1984, Yugoslavia's Olympic Games“; посетено на 8 октомври 2020 г. <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Bosnia-Herzegovina/Sarajevo-1984-Yugoslavia-s-Olympic-Games-147078>

Черна гора и Македония, и областите Южна Сърбия и Косово. За разлика от тях, Словения държи първото място по икономическо развитие, следвана от Хърватия. Войводина и Северна Сърбия също се числят към по-богатите райони.¹⁵ Като логично следствие на икономическата реалност, комунистическите партии и правителствата на останалите съставни републики първоначално реагират негативно на идеята Сараево да е домакин на Олимпийски игри. Австро-унгарското наследство обаче се явява позитив – във времето, в което БиХ е част от Австро-Унгария, в обществото и основно в Сараево се залагат традициите на зимните спортове, популярни в австрийската част, като са изградени и съоръжения за някои от тях. Градът бива одобрен на национално ниво, в следствие на което на международно се конкурира със Сапоро, Япония, и със съвместната заявка на два шведски града – Фалун и Гьотеборг.

Сараево се превръща в град, посещаван регулярно от инспектори и делегати на МОК, от международни журналисти, пишещи за престижни издания. Дни преди гласуването през м. май 1978 г. британският журналист Пет Бедфорд пише: „Ако изберете Сапоро, японците ще организират вашето пътуване със самолет за посещение в Токио, а ако изберете Фалун и Гьотеборг, шведите ще ви покажат фиордите и айсбергите. Но ако вашият избор са Югославия и Сараево, ще намерите приятелски настроени хора, със страхотни сърца, както и много красиви планини“¹⁶.

Сараево печели. Изграждането и обновяването на съоръженията, които следва да осигурят провеждането на игрите, се провежда между 1979 г. и 1983 г. Може да се определи като едно от най-обедняващите събития за трите народа на Босна и Херцеговина – сърби, хървати и бошняци. В Югославия под управлението на Йосиф Броз Тито Сараево е градът-емблема на босненската идентичност. В него, на малки разстояния едни от други, има джамии, православни църкви, католически катедрали и синагога. Смесените бракове са често срещани, а идентификацията „югославяни“ – в един от най-високите проценти. Макар Тито да умира през 1980 г., Сараево запазва този свой облик, а общият граждански и политически ентузиазъм около олимпиадата, символ в световен мащаб за обединение, позволява на републиката и на гражданите ѝ да запазят идеята за „общност“ и „единство“ поне няколко години след смяната на най-високо управленско ниво в Югославия.

През годините на организация на олимпийските игри, Сараево е привидяно като олицетворение на днешното мото на Европейския съюз – „Единство в многообразието“. Това е видимо в редица аспекти – доброволният ежемесечен финансов принос под формата на удържа от заплатите на сърби, бошняци и хървати в цяла Босна и Херцеговина, които, както стана ясно, са икономически най-незадоволените граждани на СФРЮ. Средствата отиват към организационните комитети в Югославия. Подготвителните дейности осигуряват 9 500 работни места в строителството на спортни

¹⁵ Глени, М.; „Балканите 1804-1999“; Рива; София; 2004; стр. 533

¹⁶ „Sarajevo 1984, Yugoslavia's Olympic Games“; посетено на 8 октомври 2020 г. <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Bosnia-Herzegovina/Sarajevo-1984-Yugoslavia-s-Olympic-Games-147078>

съоръжения в планините около града, хотели, двете олимпийските селища, ремонти в града (разширяват се улици, обновяват се фасади) и на вече налични съоръжения, почитване, посрещане, сектор на услугите, ресторантьорството и др. Над 30 000 доброволци от цяла Югославия, от всички представени националности, етноси и религии, също взимат участие в изброените, а и редица други дейности, сформирайки работни бригади и без да получават абсолютно никакво възнаграждение. Още поне толкова са изразили готовност да помагат при необходимост. Любопитен момент е, че дейностите включват и реновиране на гр. Башчаршия, стар и полуразрушен османски град, който би могъл да привлече много туристи. В реконструкцията му се включват и християни и католици. За кратко, общностните и религиозни разделения, и проблемите между съставните републики изглеждат минимални, дори сякаш не съществуват.

Като съществено доказателство за усещането за „общност“ и „единство в многообразието“ идва проведеното преброяване на населението в Югославия през 1981 г. В рамките му над 1 200 000 граждани определят себе си като „югославяни“ – безпрецедентно събитие към онзи момент. Макар числото да не е от съществено значение на фона на цялото население на Югославия¹⁷, самоопределението като „югославяни“ е новост и върви почти успоредно със самоопределенията за „албанци“, „македонци“ и „словенци“.

2.2 Игрите

До 1984 г. над метър сняг и двадесет градуса под нулата не са нещо необичайно за климата в Босна и Херцеговина през зимата. В планините около Сараево – Бйелашница, Требевич, Игман и Яхорина сняг може да бъде видян дори през ранен октомври. Времето е толкова непредвидимо, че редица съвети към туристите предупреждават за възможни драстични климатични промени в рамките на едва 10 минути, дори през лятото.

В началото на февруари 1984 г. обаче ситуацията не е такава. Близко 4 милиона граждани на Босна и Херцеговина по онова време очакват с нетърпение да завали поне някакъв сняг. Вечерта преди началото на олимпийските игри в града има участници от четиридесет и девет държави – общо 1 272 атлети, готови да се състезават в тридесет и девет дисциплини, хиляди журналисти и десетки хиляди гости, очакващи церемонията по откриването и началото на игрите. Единственото, което липсва, е сняг.

Такъв все пак завалява късно вечерта – по начина, който всички са очаквали месеци по-рано. По радиото хиляди доброволци са привикани да помагат в разчистването на улиците и съоръженията, затрупани за часове с над метър сняг. Мобилизирани са подразделения дори на Югославската народна армия (ЮНА). Така, с общи усилия, за няколко дни през февруари 1984 г., светът и Сараево стават олимпиада.

В числа събитието изглежда по следния начин: 7 393 журналисти отразяват различните дисциплини, гледани от над два милиарда зрители. Продадени са 250 000 билета, а СФРЮ печели общо над 47 милиона долара. Югославия печели първия си медал на Зимни олимпийски игри – словенският скиор Юре Франко взима сребро в гигантския

¹⁷ 22 438 331 души общо. „Demographic Characteristics Of Yugoslavia In The Late 1980s“, прегледано на 9 октомври https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1188/MR1188 annex1.pdf

слалом. В речта си при закриването на игрите, седмият президент на МОК Хуан Антонио Самаранч (на чието име днес в града е кръстена залата за фигурно пързаляне) обявява, че олимпиадата в Сараево е обогатила олимпийското движение, но ще се запомни основно с това, че „за първи път цял един народ е организиран олимпийските игри“¹⁸.

3. Разпадът на СФРЮ

След смъртта на Йосиф Броз Тито през 1980 г. различията между федеративните републики, дълги години прикривани с централен натиск, започват да излизат на преден план. До провеждането на олимпиадата в Сараево, този процес протича с бавни темпове. Търсенето на подходящ заместник на Тито, необходимостта от справяне с растящата безработицата, социалното и икономическо недоволство в републиките и политическите борби изкарват на преден план нестабилността на самата Югославия като държавно формирование.

В края на 80-те Словения и Хърватия, най-богатите републики, са силно недоволни от разпределението на приходите. По същото време за президент на Сърбия е избран Слободан Милошевич, който предприема съществена за последвалите развития стъпка – отнема автономията на Косово. Причината е повече политическа, отколкото емоционална, за каквато претендира – на върха на политическата пирамида в Югославия стои федеративно правителство, в което републиките и двете автономни области Косово и Войводина имат право на по 1 глас при вземане на решения. С отнемането на автономията на Косово, Милошевич получава неговия глас, като присвоява и този на Войводина. Сърбия автоматично получава три гласа при вземането на което и да било решение на високо ниво. Неписано правило е, че Белград контролира и гласа на Черна гора. Така, де факто, само една република притежава половината гласове. Конфликтът между съставните части на СФРЮ се задълбочава и се проявява по редица линии – търговска война между Сърбия и Словения, лавина от националистка и расистка пропаганда, битка за контрола над данъчните доходи.¹⁹ На фона на честите дипломатически срещи между шестимата републикански президенти, настроенията в обществото стават все по-крайни. Олимпийските игри и „единността в многообразието“ изглеждат отдавна забравени.

В началото на 90-те една по една републиките обявяват своята независимост. Първи това правят вече споменатите най-богати – през 1991 г. Словения и Хърватия се отделят от Югославия. По-късно в Македония и Босна и Херцеговина са организирани референдуми за отделянето от СФРЮ, в които гласовете „за“ надделяват значително. В БиХ вотът на хърватите и мюсюлманите се оказва достатъчен, а сърбите бойкотират гласуването.²⁰ Югославските войски навлизат в териториите на всички отделили се, в опит да осуетят разпада на федерацията. Следват няколко войни с катастрофални последствия, продължили 10 години и превърнали се в най-сериозният военен сблъсък в Европа след Втората световна война.

4. Войната в Босна и Херцеговина

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Глени, М.; „Балканите 1804-1999“; Рива; София; 2004; стр. 576

²⁰ Удурд, Сузан; „Балканската трагедия“; СИЕЛА; София; 2002; стр. 367

„Най-големият колективен провал на Запада в сигурността от тридесетте години насам”²¹ се разиграва на територията на Босна и Херцеговина от 1992 г. до 1995 г. и представлява ожесточен етнически конфликт между сърби, хървати и бошняци.

Същите хора, допринесли за думите на Самаранч през 1984 г. относно народа, организира олимпиадата, и чието ежедневие бил „комшулука” – конвivenцията в смесените села, признаци на която са уменията са съвместен живот с различните по етнически белези, културни характеристики или пък просто новодошли съграждани²², водят помежду си ожесточена гражданска война, често наричана „братоубийствена“.

В началото ѝ Сараево отново показва своя многонационален лик – на 5 април 1992 г. десетки хиляди души, при това от всички етнически общности, манифестират за мир пред босненския парламент. Демонстрацията е потушена насилствено от сръбските паравоенни формирования, а ранените са хиляди. През цялата 17-месечна блокада или общо 1 395 дни столицата поддържа гражданска съпротива, изразена в общи културни проявления: концерти, спектакли, изложби, анти-националистически форуми. Започва да излиза вестник „Освобождение”, чийто редакционен състав – от всички общности – се опитва да съхрани космополитния, олимпийски дух на града. Духът на „отрицание на разделението” до края на войната обаче е силно редуциран. Извършени са „чистки” срещу сръбското население, а голяма част от онази обща толерантност си е заминала.²³

Отново в самото начало на войната, още през 1992 г., много от олимпийските сгради са унищожени в следствие на целенасочен обстрел, осъществяван към всички монументи, сгради и локации, документиращи по някакъв начин общите история и живот на босненските граждани. Спортният център „Зетра”, където Самаранч произнася своята реч в рамките на церемонията по закриването на олимпийските игри, е бомбардиран и опожарен, унищожен почти до основи. Олимпийският музей, голяма част от съоръженията в планините, олимпийските селища и изградените хотели за гостите на олимпиадата също са унищожени. Сръбските военни формирования превземат планината Яхорина, почти изцяло спират достъпа до ски съоръженията и поставят въоръжена с калашници охрана около тях. Требевич се превръща в укрепление на сръбската войска и години наред мюсюлмани не са допускани до нея. Пистата за бобслей, определяна от МОК за една от най-стръмните и бързите в света, се оказва обградена с противопехотни мини, част от които остават в района и до днес²⁴.

Олимпийските села Моймило и Добриня биват замислени и проектирани като нови квартали на града след олимпиадата. В тях са изградени нови 2 750 апартамента, раздадени на гражданите на Сараево, които не притежават такива. Добриня е бомбардиран също през 1992 г., а по време на цялата война остава под сръбска обсада, изолиран от останалата част на Сараево – обсада в обсадата. Днес кварталът, по онова време населен

²¹ Холбрук, Р; „Да спреш една война”; Весела Люцканова; София; 2001, стр. 41

²² Иванова, Е; „Балканите: Съжителство на вековете”; Нов български университет; стр. 336

²³ Пак там.

²⁴ Процесът по разминиране в Босна и Херцеговина следва да приключи през 2027 г. По отношение на пистата за бобслей, през 2014 г. стартират активни дейности по реновирането ѝ. В резултат, словакшата бобслей федерация ползва района за летните си лагери.

от трите етноса и религии, е пресечен от разделителната линия между Сараево и Източно Сараево.

Любопитен момент е зимата на 1994 г., когато в Лилехамер, Норвегия, се провеждат седемнадесетите Зимни олимпийски игри. Хуан Антонио Самаранч прекъсва престоя си и отива в Сараево, в опит да демонстрира солидарност с града и неговите граждани. Самаранч посещава руините на центъра „Зетра“ и обещава да помогне в реконструкцията му²⁵.

През това време, на международната сцена, САЩ, Русия и Франция правят неколкостепенни опити да повлияят върху конфликта в опит да доведат до неговия край²⁶. Опитите са неуспешни, а Слободан Милошевич, Франьо Туджман, Алия Изетбегович, Радван Караджич и Ратко Младич не отстъпват от позициите си. Международната общност решава да разположи мироопазващи сили на ООН в Босна и Херцеговина, но без да им даде средства и власт да се месят с цел прекратяване на боевете.²⁷ Клането в Сребреница и атентатът на пазара в Маркале, Сараево, са примерите, изобразяващи най-ярко грешките, които външните фактори допускат в конфликта.

Междувременно, символът на град Мостар – мостът над река Неретва, свързващ двете части на града (мюсюлманската и хърватската), изграден през 16 век, е сринат, факт са и масовите изселвания (като пример може да бъде дадено преселението на 150 000 сърби от Хърватия, представляващи най-голямото движение на бежанци в Европа от 1945 г. дотогава).

В заключение, по официални данни, войната отнема около 300 000 цивилни живота – загиват над 139 хил. мюсюлмани, 96 хил. сърби, 28 хил. хървати и 12 хил. югославяни.²⁸ Обсадата на Сараево, водена от командир Радко Младич, е една от най-дългите в историята, а босненските бежанци са над 2 млн. души.²⁹ По време на конфликтите най-малко 20 000 жени са били подлагани на системни изнасилвания и други форми на мъчения и тормоз. В резултат на босненската война военните съдилища, включително Международният наказателен съд, вече признават изнасилването за престъпление срещу човечеството.³⁰ Само по приблизителни изчисления за времето на военните действия в Босна и Херцеговина са били разрушени около 2000 км. пътища, 70 моста, цялата железопътна мрежа, а също така две трети от всички постройки на територията на държавата.

5. Дейтънското мирно споразумение

²⁵ Това действително се случва през 1999 г., когато с помощта на МОК, Великобритания, чиито представители печелят през 1984 г. златния медал във фигурното пързаляне, и общината в град Барселона „Зетра“ е изграден отново и отворен за провеждане на събития.

²⁶ Мирният план Ванс-Оуен; Планът Оуен-Столтенберг; Пакетът от мерки „Инвинсибъл“

²⁷ Холбрук, Р; „Да спреш една война“; Весела Люцканова; София; 2001, стр. 9

²⁸ Александров; Е.; „История на международните отношения“; Интела; София; 2000; стр. 269

²⁹ Чавдарова, Мария; „Балкански страни – политика, икономика, международни връзки“; Парадигма; София; 1999 г.

30., Преди 20 г. Сараево буквално се взриви“, посетено на 8 октомври 2020 г.

<http://www.dnes.bg/redakcia/2012/04/06/predi-20-g-saraevo-bukvalno-se-vzrivi.155898>

В началото на ноември 1995 г. Милошевич, Туджман и Изетбегович се съгласяват за провеждане на мирни преговори в САЩ. За локация е избрана военната база Райт-Патарсън край Дейтън, щата Охайо, чието име носи впоследствие и споразумението.

На място се събират девет делегации – на всяка от балканските държави, на петте страни от Контактната група³¹, както и другия участващ в преговорите – представителят на ЕС Карл Билт (бивш министър-председател на Швеция). Град Дейтън отговаря и на друго основно изискване – да е едновременно достатъчно близо и далеч от Вашингтон, и да може да се изолира от множеството журналисти³².

Преговорите продължават 21 дни, а участващите откриват всевъзможни пречки – като проблем е привидяна дори необходимостта да се подписват на едни и същи листа. Преводи по време на разговорите има на английски, руски, френски, босненски, сръбски и хърватски. Още тогава трите езика, макар на практика почти еднакви, са обявени като коренно различни от тримата президенти. Фактът, че един и същи преводач говори на каналите за тези езици не е счетен за съществен.³³ Съдбата на сърбохърватския е една – отива си заедно с всичко „общо“ и „единно“, което едва няколко години по-рано е символизирала олимпиадата. Сравнително малките разлики в лексиката, произношението и синтаксиса стават основополагащи на едно от многото изтъкнати след разпада на Югославия различия.

Споразумението е подписано на 21 ноември 1995 г. и на теория следва да регулира случващото се в Босна и Херцеговина за една година. Четвърт век по-късно обаче политическо деление на държавата, административната ѝ форма, съществуващите институции и техните компетенции, разпределението на политическото участие и включването на етническите групи (единствено сърби, хървати и бошняци, останалите нямат право да бъдат избирани) в изпълнителната, законодателната и съдебната власти, продължават да са регулирани от него. Част от него е и Конституцията на Босна и Херцеговина. Държавата е разделена на две федеративни части – два ентитета – Федерация Босна и Херцеговина, в която влизат териториите, населени предимно с бошняци и хървати (51% от територията); и Република Сръбска – населена предимно с босненски сърби (49% от територията). Има и една независима област – Бръчко, която гарантира невъзпрепятствания достъп до река Сава.

6. Изводи

Споменът за Зимните олимпийски игри в Сараево през 1984 г. остава извън политическите, социалните, икономическите, етническите и религиозните различия, все по-задълбочаващи се с годините. Игрите все още заемат централна роля в идентичността на града, разглеждани са като символ на сила, единство и начин за изграждането на мира и междурегионалното сътрудничество. Много обекти днес са изрично обозначени като „олимпийски“: Олимпийска зала „Шкендрия“, Бйелашница – Олимпийската планина, Олимпийският стадион. Олимпийските кръгове могат да бъдат видени като графити по

³¹ Петте постоянни членки на СС на ООН

³² Холбрук, Р; „Да спреш една война“; Весела Люцканова; София; 2001, стр. 336

³³ Холбрук, Р; „Да спреш една война“; Весела Люцканова; София; 2001, стр. 379

сградите. А най-популярният сувенир, който може да бъде закупен от Сараево, е талисманът на игрите Вучко („Vučko“).^{34 35}

25 години след края на войната консенсус в Босна и Херцеговина няма. Нито относно ефективността на Дейтънското споразумение, нито за необходимостта от негова ревизия. Няма общо мнение относно структурата на държавата или етническото представителство, относно участието в Европейския съюз и НАТО. Единството в многообразието на 27-те държави членки на ЕС не може и не би допринесло за единство в мнението на гражданите на Босна и Херцеговина относно езика, който използват, нито за принадлежността и символиката на културните паметници в ентитетите.

„Времето да се обърне, мълниите да полудеят, планините да тръгнат и вулканите да се пробудят. Само да няма война” – текстът е от песента на Джордже Балашевич „Само да няма война” („Samo da rata ne bude“). Изпята още преди началото на босненските войни и станала емблематична във военния период и особено в обсадено Сараево, днес тя дава единственият ясен отговор, който политическите елити и гражданското общество могат да дадат за желаното свое бъдеще. Олимпиадата остава само добър спомен за това, което е било, но вече не е.

7. Библиография

Книги:

1. Александров; Евгени; „История на международните отношения”; Интела; София; 2000 г.
2. Глени, Миша; „Балканите 1804-1999”; Рива; София; 2004 г.
3. Иванова, Евгения; „Балканите: Съжителство на вековете”; Нов български университет, София, 2005 г.
4. Удуърд, Сузан; „Балканската трагедия”; СИЕЛА; София; 2002 г.
5. Холбрук, Ричард; „Да спреш една война”; Весела Люцканова; София; 2001 г.
6. Чавдарова, Мария; „Балкански страни – политика, икономика, международни връзки”; Парадигма; София; 1999 г.
7. Vuic, J. (2015). Do You Believe in Debacles? In The Sarajevo Olympics: A History of the 1984 Winter Games; Amherst; Boston: University of Massachusetts Press. Retrieved October 8, 2020, from <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1cx3skv.12>

Научни публикации:

³⁴ „Sarajevo '84: The Human Legacy That Has Stood The Test Of Time“, посетена на 8 октомври 2020 г. <https://www.olympic.org/news/sarajevo-84-the-human-legacy-that-has-stood-the-test-of-time>

³⁵ Вучко е бил избран след организирано общонационално допитване в цяла Югославия. Гражданите ѝ са избрали между няколко възможни варианта. Авторът на Вучко е словенец.

8. „Demographic Characteristics Of Yugoslavia In The Late 1980s“, прегледано на 9 октомври 2020 г.
https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/MR1188/MR1188.annex1.pdf

Статии:

9. „Олимпийските игри – история, развитие и значение“, прегледано на 9 октомври 2020 г.
<http://olympics2004.narod.ru/bg/I/og2.htm>

10. „Преди 20 г. Сараево буквално се взриви“, посетено на 8 октомври 2020 г.
<http://www.dnes.bg/redakcia/2012/04/06/predi-20-g-saraevo-bukvalno-se-vzrivi.155898>

11. „Sarajevo 1984, Yugoslavia's Olympic Games“; прегледано на 8 октомври 2020 г.
<https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Bosnia-Herzegovina/Sarajevo-1984-Yugoslavia-s-Olympic-Games-147078>

ПРОЯВАТА НА МЕКА СИЛА ОТ СТРАНА НА КИТАЙ В СТРАНИТЕ ОТ ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ ПРЕЗ 2020 ГОДИНА: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ

Стилиян Раковски

докторант, Югозападен университет „Неофит Рилски“

Email: rakovsky434@gmail.com

CHINESE SOFT POWER PROJECTION IN WESTERN BALKAN COUNTRIES IN 2020: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Stiliyan Rakovski

PhD student, South-West University “Neofit Rilski”

Abstract: *The Balkans are part of the sub regional recalibration of the China – CEEC Cooperation Platform (“17+1”). People’s Republic of China (PRC) sees the countries in the region as an entry point to the big Western European markets for its Belt and Road Initiative. Currently the infrastructural activities are mostly concentrated in the Western Balkan (WB) countries in regard to the transport corridor passing through Greece, North Macedonia, Serbia and Hungary.*

Despite the ongoing epidemic in 2020 caused by the SARS-COV-2 virus, the general foreign orientation of the WB countries remains and in some cases it hardens even further. China has shifted its rhetoric to more aggressive narrative and is not leaving any room for debate about its internal political order. The threat of imposing economic sanctions to the European adversaries of Beijing style of government are part of the agenda in 2020. Even though this approach could bring reputational risk to the Chinese image in Europe, in the longer run it could prove successful strategy to discourage politicians and analyzers to publically criticize PRC. The discourses in academia may also avoid criticism towards Beijing’s sensitive issues. In addition to this censorship the usual good will towards China from the governments in Belgrade, Skopje, Podgorica and Sarajevo leads some analyzers to the conclusion that Beijing’s policies are successful. This should trigger a line of counter measures from Brussels. The European union leaders must take more decisive actions, if they want to continue the integration of the few countries on the continent, which are not part of the EU.

In summary South East Europe may become a mutually beneficial convergence zone between the EU and China’s interests, since Beijing would not gain economic or political advantage if the region undermines the rule of law, which at the end would lead to instability in the long term.

KEYWORDS: *China, China-CEEC, 16+1, 17+1, B&RI, Western Balkans, Geopolitics, The Silk Road, „The Belt and Road Initiative“.*

I. Възход на Китай

Преди започването на икономически реформи и либерализация на търговията 40 години назад във времето, Китай изпълнява политики, които поддържат икономиката в недобро, застояло, силно неефективно и относително изолирано от глобалния свят състояние. Откакто страната се отваря за външна търговия и инвестиции и стартира пазарни реформи при Дън Сяопин през 1979 г., Китай се нарежда сред най-бързо развиващите се икономики в света, като реалният годишен ръст на брутният вътрешен

продукт (БВП) е средно 9,5% до 2018 г., темпове, описани от Световната банка като „най-бързо поддържаната експанзия от голяма икономика в историята“. Подобен растеж позволява на Китай средно да удвои своя БВП на всеки осем години и спомогна за извеждането на 800 милиона души от бедността. Китай се превръща в най-голямата икономика (на база паритет на покупателната способност), фабриката на света, търговец на стоки и притежател на валутни резерви. Това от своя страна нарежда страната като основен търговски партньор на САЩ и ЕС и Пекин започва да се възприема като нова суперсила.

След този икономически възход Поднебесната империя стартира икономическа експанзия зад границите си, започвайки да придобива участие в европейски компании. По този начин се предоставя директен достъп до технологичните достижения на Стария континент. Придобитото ноу-хау по-късно бива приложено в родината, допълнително увеличавайки БВП на Китай и съответно дела на страната в световната икономика. Външноикономическите действия на Пекин са част от идеята за реновирането на държавната индустрия, по-късно официално обявено от премиера Ли Кълцан през 2015 в лицето на стратегията „Произведено в Китай 2025“ (Kennedy 2015). Тя черпи пряко вдъхновение от германския план „Индустрия 4.0“, който е обсъден за първи път през 2011 г. и по-късно приет през 2013 г. В германския контекст това означава предимно използване на „Интернет на нещата (IoT)“ за по-ефективно свързване на малки и средни компании в глобалните производствени и иновационни мрежи, така че те да могат не само по-ефективно да се включат в масовото производство, но също толкова лесно и ефективно да персонализират продуктите. Усилията на Китай обаче са далеч по-обширни, тъй като ефективността и качеството на китайските производители са силно неравномерни и много предизвикателства трябва да бъдат преодоляни за кратък период от време. Планът е изготвен от Министерството на промишлеността и информационните технологии (МПИТ) в продължение на две години и половина с участието на 150 експерти от Китайската инженерна академия.

Най-голямата икономика на Стария континент – Германия, отчита рисковете от действията на китайските компании и въвежда законодателни пречки пред чуждестранното добиване на дялове в немски фирми в технологичния, отбранителния и медийния сектор. Западните Балкани от друга страна, продължавайки да чакат пред входната врата на ЕС, предоставят множество възможности, които външнополитическите анализатори на Китай не пропускат. Стъпвайки на традиционно добри билатерални отношения още от времето на Студената война, Пекин активно започва да прокарва своите политики към западнобалканските столици като елемент на по-големите стратегически планове.

II. Формулиране на нови инструменти в китайската външна политика през XXI век - „Един пояс, един път“ и „17+1“

Инициативата „Един пояс, един път“ (ЕПЕП) е най-амбициозният инфраструктурен проект в модерната история, който ще трансформира значително глобалната търговия и

има за цел да потвърди мястото на Китай като супер сила. Началото на ЕПЕП е дадено след реч за значението на Древния път на коприната, изнесена от Си Дзинпин в Казахстан през месец юни 2013 г. Така се очертава първото от двете класически геополитически измерения на плана – сухопътното, или по думите на китайския президент, „Икономическия пояс“. Морското измерение е разкрито месец по-късно по време на друга негова визита в Индонезия, където се обявява и „Морски път на коприната“. Според доклад от 2017 год. на рейтинговата агенция Fitch Китай планира или изпълнява извънредни проекти в размер на 900 млрд. щ. долара (Doehler 2019). Въпреки че износът на индустриален свръхкапацитет е силна мотивация от икономически аспект зад глобалния дизайн на „Един пояс, един път“, инициативата осигурява възможности за Пекин да упражнява политическо влияние, изтласквайки САЩ, Европейския съюз и потенциално в бъдеще и Русия. Именно поради това в европейския академичен дискурс някои изследователи на инициативата налагат тезата, че този проект на дълбочинно ниво е политически (Манов 2019: 170-181).

Основен елемент на китайската икономическа експанзия в тази конкурентна геополитическа област е закупуването на гръцкото пристанище Пирея, което е трансформирано във второто по големина в Средиземно море след пристанището във Валенсия. Така Западните Балкани се превръщат в естествен мост към пазарите на Централна и Западна Европа и възможност за китайските строителни корпорации да започнат изграждането на транспортна инфраструктура, която да поеме търговските нужди. Освен това интерес за Пекин представлява поставянето на силни икономически основи в страни, за които се предполага да станат държави-членки на ЕС, някои потенциално още през 2025 г.

Една година преди обявяването на ЕПЕП, през 2012 г. азиатския гигант и 11 държави от ЕС и 5 извън Съюза стартират „Платформа за сътрудничество между Китай и страните от Централна и Източна Европа“ (ЦИЕ). Сред европейските страни са Албания, Босна и Херцеговина, България, Хърватска, Чехия, Естония, Унгария, Латвия, Литва, Северна Македония, Черна гора, Полша, Румъния, Сърбия, Словакия и Словения. Форматът бързо добива популярност с наименованието „16 + 1“, а като цели се задават задълбочаване на политическото, икономическото и културно сътрудничество между участниците. Платформата „16 + 1“ се възприема като ранен тест на ЕПЕП, предвиждащ транспортни коридори, простиращи се през и около евразийската суша към Европа. На 6 март 2017 год. тогавашният Върховен представител на Европейския съюз по въпросите на външните работи и политиката на сигурност Федерика Могерини предупреждава: „Балканите лесно могат да се превърнат в една от шахматните дъски, където да се играе голямата игра на власт“³⁶. Реално те отдавна са геополитическа точка, в която са съсредоточени интересите на световните суперсили. С изключение на Косово, другите пет

³⁶ Вж. Remarks by High Representative/Vice-President Federica Mogherini following the Foreign Affairs Council, 06 March 2017, https://eeas.europa.eu/delegations/mali/22056/remarks-high-representativevice-president-federica-mogherini-following-foreign-affairs-council_th (достъпен на 05.10.2020 год.).

западно балкански страни са подписали меморандуми за сътрудничество с Китай по линия на „Един пояс, един път“.

Платформата за сътрудничество нараства до „17 + 1“ с включването на Гърция през 2019 година. Обявени са близо 40 двустранни сделки между Китай и страни партньори, които предвиждат откриване на кредитни линии между Китайската банка за развитие и Унгария на стойност 500 милиона евро, Хърватия на стойност 300 милиона евро, Румъния на стойност 100 милиона евро, България на стойност 300 милиона евро и Сърбия на стойност 25 милиона евро.

Ключовото място в китайската политика към Западните Балкани се заема от Сърбия. Това позициониране започва още от Студената война. Добрите отношения на Китай с Албания по времето на Енвер Ходжа се влошават, а Югославия става приоритетният партньор, предоставяйки входна точка в Югозападна Европа. Отношенията продължават да бъдат гладки през последните 20 години на XX век. След гражданската война и разпадането на Югославия Милошевич посещава Китай като президент на Сърбия през 1997 г., успявайки да поиска дипломатическа подкрепа от Китай две години след Дейтънското споразумение. Този пробив се счита за важен в китайско-сръбските отношения. Пекин подкрепя позицията на Белград по отношение на Косово поради аналогичната му ситуация спрямо Тайван и дори Хонконг. Така КНР предоставя подкрепа за Сърбия в областта на международните отношения. Пекин е против намесата на НАТО на територията на Югославия през 1999 г. и не признава Косово като независима държава. Сърбия от своя страна подкрепя политиката за „Един Китай“.

Стремежът на Сърбия за укрепване на политическите и дипломатическите отношения с Китай е част от промяната в баланса на силите (Le Corre, Vuksanovic 2019). Финансовата криза от 2008 г. поражда усещане сред сръбското ръководство, че Западът е уязвим, а Китай се издига. Преместването на фокуса от Запад към Изток се изразява публично и в реч на сръбския президент Александър Вучич: „Преди тридесет години имаше една, абсолютно доминираща военна, политическа и икономическа власт [САЩ] ... Със своята икономическа, но и военна и политическа мощ, Китайската народна република драстично навакса.“ От 2009 г. насам Сърбия е била домакин два пъти на срещи на високо равнище. Първата от тях е посещението на китайския министър-председател Ли Къцян през 2014 г. по време на Срещата на върха на „16 + 1“, която е решено да се проведе в Белград, а втората е двустранната визита на китайския президент Си Дзинпин през 2016 г. Китайското присъствие в Сърбия е добре приветствано, както от политически елити, така и от широката общественост и често се описва като „стоманено приятелство“ между двете държави. Освен политическо сътрудничество, Сърбия развива отношенията си в сферата на икономиката, културата и сигурността. През 2017 година отпадат визите между двете държави, което дава значителен тласък и на туризма.

Големите китайски банки отпускат кредити за инфраструктурни проекти в Сърбия, но тук не говорим за преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ), а за кредити, които в последствие ще трябва да бъдат изплатени. Това от своя страна е едно от основните притеснения за Брюкселските политици, а именно прилагането на така наречената

„дългова дипломация“, известна и като „дипломация на чековата книжка“. Нейният ефект е усетен в пълна сила от икономиката на Черна гора. В балканската страна китайските заеми не само изтласкват финансирането от международни финансови институции (IFI), но дори ограничават фискалното пространство на страната до такава степен, че правителството бе принудено да намали новия си проект за социално подпомагане на многодетни семейства.

Освен кредити се наблюдава и повишаване на ПЧИ. През 2019 година китайският конгломерат за производство на желязо и стомана HeSteel Group (HBIS) купува активи на стоманодобивния завод в Смедерево в Сърбия. Година по-рано Zijin Mining закупува 63 процента от комбината за топене и добив на мед и медни сплави в град Бор. Най-голямата китайска пряка инвестиция към днешна дата е на стойност 800 млн. евро. Сумата е отпусната за създаването на фабриката за гуми на компанията Shandong Linglong в Зренянин, като строежът стартира през март 2019 г., а се предвижда да бъде финализиран за 6 години. Лично Александър Вучич присъства на церемонията по откриването на първата копка за бъдещия завод. Очаква се тази инвестиция да бъде надмината като средства от проекта за изграждане на високоскоростен жп коридор от Белград до Будапеща, като оценката му възлиза на 3 млрд. евро.

По време на първата сесия на сръбския парламент при обявеното извънредно положение, въведено поради избухването на COVID-19, премиерът заявява, че страната се е борила срещу огнището с огромна помощ от партньори, като подчертава помощта, идваща от Китай, и заявява, че „Сърбия не трябва да се срамува да бъде вечно благодарна“ на Китай. Изказаната благодарност е само последното показване на привързаността към „стоманеното приятелство“, което достига нови висоти по време на епидемичната криза, но едва след като Сърбия въвежда извънредното положение поради разпространението на SARS-COV-2 на собствената си територия, е изразена силна лоялност към Китай. Вучич заявява, че Китай е единствената страна, на която Сърбия наистина може да разчита за подкрепа, като добавя, че европейската солидарност е мъртва. След това ЕС реагира, предоставяйки на Сърбия 15 милиона евро като незабавна финансова помощ. Това е част от пакета от 410 милиона евро, отпуснат на всички страни от Западните Балкани за смекчаване на краткосрочните и дългосрочните последици от COVID-19. В очите на сръбската общественост и в изявленията на сръбските официални лица обаче Китай е позициониран в центъра на вниманието. Първият самолет с медицинско оборудване и експерти, пристигнал от Китай, е посрещнат включително с целувки на китайския флаг от сръбския президент. Китай от своя страна изиграва ролята си с трогателни видеоклипове на китайци, показващи подкрепа в социалните мрежи, които се разпространяват светкавично. През този период китайският посланик в Сърбия също отвори официален акаунт в Twitter, използвайки тази платформа за допълнително насърчаване на китайските дейности по време на кризата. В благодарността си за Пекин, сърбите повдигат и идеята да се изгради паметник на китайският президент Си, но към разглеждания период възторгът е изразен само чрез билбордове с неговия лик и надпис „Благодарим, братко Си“. Проблемът с помощта в Сърбия се изразява в това, че не бе обявено официално

нейното количествено измерение. Липсата на такава информация е предпоставка за дезинформация на обществото с цел промяна или затвърждаване на определена позиция.

Ш. Предизвикателства и възможности

Въпреки значителните китайски ПЧИ, те са далеч от това, което Съюзът инвестира и предлага под формата на различни грантове в шестте страни от Западните Балкани. За пример само Европейската инвестиционна банка има над 10 млрд. инвестиции в региона³⁷. По отношение на ПЧИ в Сърбия, Германия, Холандия и Русия са по-големи инвеститори от Китай, считано от последното тримесечие на 2018 г. По отношение на търговията Китай представлява 0,37% от износа на Сърбия през 2017 г., докато само Италия и Германия представляват 25,76%. Не трябва да се пропуска фактът обаче, че голяма част от загрижеността за Западните Балкани спрямо Китай произтича от лобистките усилия на австрийските и германските строителни компании, които се притесняват да не загубят позиции пред новодошлите от Китай (Mardell 2020). Подобни действия подкопават допълнително доверието на местните общества спрямо европейските намерения за региона. ЕС трябва да увеличи ефективността на комуникацията си в изграждането на своя публичен образ в страните. Проблем, който се отчете от анализаторите още по-ясно покрай икономическите проблеми, породени от разпространението на COVID-19 и предоставената помощ, която отново е по-голяма спрямо тази от Китай, но по-слабо популяризирана сред широката общественост. Нужно е олекотяване на бюрократичната машина на ЕС, защото в сегашния си бавен вид тя предпоставя проблем, когато правителствата прибегват до бързи ходове, за да спечелят електорален капитал, а отгук идва и успехът на китайския модел, „съобразен с местните политически цикли“ (Makoski 2017). За да предотврати евентуална дестабилизация в задния си двор, ЕС трябва да утвърди отново собствения си модел на управление и да не позволи на Китай или други външни сили да нулират крехкия напредък на реформите в региона. По-специално, външната политика на ЕС не може да си позволи да игнорира влиянието на Пекин и трябва да включи специфични за Китай цели в своята стратегия на разширяване. Брюксел трябва да консолидира външната си политика, което на практика той успя да постигне за пръв път през 2020 г. – Европейският съюз показва единство по отношение на позициите спрямо Пекин на срещата „ЕС-Китай 2020“ на 14 септември. Бъдещето на сътрудничеството между Китай и страните от Западните Балкани е резултат от процеса на европейската интеграция на тези страни.

Европейският политически елит трябва да вземе под внимание и покриващите се китайски позиция с тези на Русия по отношение на региона. Москва поддържа антинатовските настроения, като след провала на подготовения от нейните служби за сигурност преврат в Черна гора се е фокусирала върху Белград. Продължаването на

³⁷ Вж. публичната справка на Европейската инвестиционна банка - “The EIB in the Western Balkans”, в която има разбивка по държави за направените инвестиции в конкретната страна от началото на операциите на банката в нея, <https://www.eib.org/en/projects/regions/enlargement/the-western-balkans/index.htm> (достъпен на 08.10.2020 год.).

енергийната зависимост на Сърбия спрямо Газпром е приоритет за Кремъл, като той остава със силно влияние върху сръбските правителства. Колаборацията между Китай и Русия в този регион по някои позиции е напълно възможна, което се наблюдава и със създаването на сравнително непрозрачния „Съвет за икономическо сътрудничество с Русия и Китай“, председателстван от бившия президент Томислав Николитч.

Един от вариантите за намаляване на чуждестранното влияние по отношение на западнобалкански страни би могло да се реализира чрез създаване на механизъм за повишаване на прозрачността на китайските проекти, което да доведе до възможност за по-големи публични проверки на обещанията за конкретната страна ползи. Трябва да се насърчава също по-голямо участие на медиите при самото прилагане на Платформата за сътрудничество, за да могат да осигуряват по-точна информация за всеки постигнат напредък, както и да намаляват недоразуменията помежду участниците (Лон 2014: 109-120).

IV. Заключение

Всичките шест страни от Западните Балкани са изразили своето желание да се присъединят към Съюза, но това видимо ще отнеме още време, поради естеството на интеграционния процес на „елитния клуб“. Това забавяне би могло да бъде използвано активно от Пекин за допълнително засилване на политическото, икономическото, а и на културното влияние, което да го постави в по-изгодни позиции спрямо Брюксел в региона. На практика европейските анализатори отчитат, че китайското политическо ръководство започва да се отказва от концепцията за прилагането на „Петте принципа за мирно съжителство“ във външната си политика от времето на първия премиер на КНР Джоу Енлай. Те се изразяват във взаимно уважение по отношението на териториалния интегритет и суверенитет, взаимно ненападение, взаимна ненамеса във вътрешните работи на другия, равенство и взаимна изгода и мирно съжителство. Разбира се трябва да се отчете и фактът, че Китай не се стреми непременно да дерайлира пътя на Балканите към интеграция с ЕС, като се има предвид, че повишената свързаност на Европа е един от основните елементи на китайската инициатива ЕПЕП. Видимо печеливш вариант за ЕС, Западните Балкани и Китай, при който да се реализира на практика популяризирания „win-win“ подход на инициативите, е да се потърси синергия с политиките на ЕС за свързаност (EU-China Connectivity Platform и EU Danube Strategy).

Въпреки това, нарастващото участие на Пекин в политическия и икономическия живот на Балканите е потенциално тревожна новина за Европа в светлината на стратегическата дезориентация на ЕС и на фона на несигурното състояние на европейските отношения със Съединените щати. Опасността за Стария континент без силно ръководство и консенсус е да се превърне в това, което Хенри Кисинджър определя като „придаък на Евразия“, доминиран от Китай и неговата икономическа и стратегическа визия.

Библиография

Лон 2014: Лон, Джин, Сътрудничество между Китай и страните от ЦИЕ: характеристики, значение и перспективи. – Сп. *Дипломация*, 12, 2014, 109-120.

Манов 2019: Манов, Борис. „Пътят на коприната“, Евразийският проект и „Голяма Евразия“ (Геополитически прочит). – *Orbis Linguarum*, 17, 2019, 170-181.

Doehler 2019: Doehler, Austin, How China Challenges the EU in the Western Balkans. – *The Diplomat Magazine*, 25 September 2019, <https://thediplomat.com/2019/09/how-china-challenges-the-eu-in-the-western-balkans/> (достъпен на 01.08.2020 г.).

Kennedy 2015: Kennedy, Scott, Made in China 2025. – *Center for Strategic and International Studies*, 1 June 2015, <https://www.csis.org/analysis/made-china-2025> (достъпен на 01.08.2020 г.).

Le Corre, Vuksanovic 2019: Le Corre, Philippe, Vuk Vuksanovic, Serbia: China's Open Door to the Balkans. – *The Diplomat Magazine*, 01 January 2019, <https://thediplomat.com/2019/01/serbia-chinas-open-door-to-the-balkans/> (достъпен на 01.08.2020 г.).

Makocki 2017: Makocki, Michal, China in the Balkans: the battle of principles. – *Clingendael Spectator*, 71, 2017, <https://spectator.clingendael.org/pub/2017/4/china-in-the-balkans/> (достъпен на 01.08.2020 г.).

Mardell 2020: Mardell, Jacob. China's Economic Footprint in the Western Balkans. – *Asia Policy Brief*, Bertelsmann Stiftung, 16 January 2020, <https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/asia-policy-brief-chinas-economic-footprint-in-the-western-balkans-28c4d775834edcc469f4f737664f79f932d6f9a1.pdf> (достъпен 1 октомври 2020 г.).

**ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ИЛИ ХУМАНИТАРЕН РЕД
– ЦИВИЛИЗАЦИОННИЯТ ИЗБОР НА ЕВРОПА**

Д-р Елица Ненкова Димова
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Философски факултет,
edim40@yahoo.com

**GLOBALIZATION OR HUMANITARIAN ORDER
- THE CIVILIZATION CHOICE OF EUROPE**

Elitsa Nenkova Dimova
South-West University "Neofit Rilski"-Blagoevgrad,
Faculty of Philosophy, PhD, edim40@yahoo.com

***Резюме:** Рисковите фактори за всяка структура са предмет на прогнозиране и предполагат възможност за планирано ограничаване на последствията. Глобализацията доведе до необходимост от пълна смята на начина на производство, на продуктовата база и на организационните структури за управление и контрол. За да се извърши тази трансформация, са необходими много средства и социалната цена ще бъде значителна. Очакваната икономическа криза се забави и икономиките прегряха. В такъв момент се яви спирачка, която е предизвикана от медицинска криза. Приложението на рисковия мениджмънт в геополитиката е сложен ребус, който обхваща все повече странични показатели, които трудно могат да се управляват, без да доведат до колапс. Оказва се, че традиционните политически системи не са готови за глобалния риск, риск от мащабно естество, който обхваща всички параметри на човешкото съществуване. В случая на Европейския съюз той влиза в сериозно противоречие с фундаменталните си устои. Той е създаден върху концепцията за демократичните ценности като основополагащи за гарантирано развитие на всяка страна в рамките на Общността. В условията на пандемия се подлагат на ревизия не само някои от общите ценности, но и основните четири свободи. Въпросът е, че драстичната промяна на парадигмата може да застраши не само самото съществуване на Общността, но и на цивилизацията като цяло. Затова начинът за трансформация в икономика и политика е необходимо да следва модел, който може да изведе ЕС до по-приемлив като цена и темпове преход, и то върху дългосрочно значими за всички страни-членки ценности.*

***Ключови думи:** ЕС, Европейски съюз, глобализация, пандемия, ковид 19, глобален риск, рисков мениджмънт, Зелена сделка.*

***Abstract:** The risk factors for each structure are subject to forecasting and suggest the possibility of planned mitigation of the consequences. Globalization has led to the need for a complete change of the mode of production, the product base and the organizational structures for management and control. A lot of money is needed to carry out this transformation and the social cost will be significant. The expected economic crisis has slowed and economies have overheated. At that moment, a brake appeared, which was caused by a medical crisis. The application of risk management in geopolitics is a complex conundrum that covers more and more side indicators that are difficult to manage without leading to collapse. It turns out that traditional political systems are not ready for global risk, a risk of a large-scale nature that encompasses all parameters of human existence. In the case of the European Union, it is in*

serious conflict with its fundamentals. It is based on the concept of democratic values, as fundamental to the guaranteed development of each country within the Community. In a pandemic, not only some of the common values are revised, but also the four basic freedoms. The point is that a drastic paradigm shift could threaten not only the very existence of the Community, but of civilization as a whole. Therefore, the way of transformation in economy and politics needs to follow a model that can lead the EU to a more acceptable in terms of price and pace of transition, and in the long run values that are important for all member states.

Keywords: EU, European Union, globalization, pandemic, covid 19, global risk, risk management, Green Deal.

Introduction

Европейският съюз е известен като играч на международната сцена със своята „мека сила“. На този фундамент, свързан с демокрацията, се крепеше неговият авторитет. Митологемата, наречена „демокрация“, в новите условия на пандемия, идентифицирана като глобален риск, се пропуква. Констатира се сериозни дефицити, свързани с приложението на четирите свободи – свободно движение на стоки, услуги, капитали и хора. Подготвят се дълготрайни изолационни режими, които не съответстват на тежестта на заплахата и нанасят сериозни вреди на икономиките. За да се намери адекватно решение, е необходимо да се направи ситуационен анализ.

Схемата за превенцията на глобалния риск е многосъставна. Преди да се стартира какъвто и да било анализ, е необходимо да се направи снемане на обстоятелствата в средата на съответната проблемна зона – било то глобална катастрофа, епидемия, пандемия или друг дефиниран риск. За да се подходи задълбочено, е нужно да се вземат предвид икономически и социални показатели, а в настоящия момент и показатели за състоянието на медицинските системи. Важно да е се открий какъв е основният фокус на всяко общество и възможно ли е той да бъде един и същ за многообразието от политическите системи от изтока, запада, севера и юга. Глобализмът направи това възможно. Беше немислимо доскоро светът да действа единно или в рамката на различни политически модели. В този смисъл може да се отчете, че глобализмът постигна една от целите си – да осъществи обществен контрол чрез технологични средства.

Изследване на проблема

Различни автори изследват рисковия мениджмънт на ниво корпорация, малка общност, държава или глобално. За да се дефинира проблемът, е необходимо да се разграничи понятието „риск“, което се превежда като криза, от настоящата политически и обществено комплексна ситуация. Тя обхваща твърде много параметри на международно ниво, за да може да бъде подложена на същия системен, но ограничен анализ за определена рискова зона. Изследователите на кризите преди ХХ в. са предимно в областта на икономическите теории като А. Бърнс, Дж. Уед, Кл. Жюглар, Е. де Лавеле, Дж. Мил, М.И. Туган-Барановски, Й. Шумпетер, Н. Кондратиев, Х. Кларк, У. Митчел. Глобалните аспекти обаче са във фокуса на подобни анализи след научно-техническата революция и разгръщане на дигитализацията. Ролята на международните колапси и влиянието им върху организациите разглежда Чарлз Хърман през 1963 г. (Hermann 1963: 61-72). Друг

изследовател, Едуард Олтман, който също се смята за един от първите в тази област, работи върху прогнозиране на организационните фалити. Един от основателите и член на Управителния съвет на Европейската Асоциация за управление на кризи (European Crisis Management Academy – ЕСМА), П. Лагадек разработва кризисния мениджмънт и в края на 70-те години на XX век създава теорията за „големия технологичен риск”. От началото на този век имаме изследвания в областта на план за управление на кризите Пенроуз, 2000 г., за ранните предупредителни сигнали на Шварц, 2005 г. и Мендоса, Карозо и Караса, анализирано от авторите през 2008 г. Към направлението на рисковия мениджмънт на проекти спада проучването на К. Сринивас и др. (Srinivas 2018: 1-16.) Академичният опит в Китай за управлението на риска при криза стартира през 1980 г., а през 90-те години на миналия век изследва ефекта върху йерархичните структури. Принос за науката в областта е разработената 5P теория (Perception, Prevention, Preparation, Participation and Progression) на Й. Бао (2003 г.) (Зафирова 2016: 178.). За решенията по време на стрес интересна разработка е на (Morrison, J., Kelli, R., Moore, R., and Hutchins, S. 1996). В България в последните 40 години някои изследвания дават яснота за рисковия мениджмънт, приложим за различни области. Сред тях монографичните изследвания на Р. Маринов (2004), С. Джонев (2004), Л. Милушев (2008), В. Пачева (2009), Ив. Йовчев (2009), М. Филипова (2009), Ир. Емилова (2012). М. Богданова, Е.Парашкевова и (Boehm 1991:32-41) и др. се насочват към техниките за управление на оперативния риск за компаниите, включително и българските.

В настоящия век цялостната промяна на икономическия фокус върху роботизацията се отразява върху стабилността в глобален план. Налага се преминаване на икономиките към безотпадни енергийни технологии, към нови форми на систематизиране на производствения процес. Глобализмът съкращава сроковете на цивилизационна промяна и това предизвиква трусове в различни нива на обществата. В настоящия момент кризата обхваща всички аспекти на живота. Проблемът с обявената пандемия от страна на дефиницията е, че към нея не могат да бъдат приложени стандартни методи и да се измери, прогнозира или управлява само чрез методиките за овладяване на икономическите, организационните или кризите на сигурността.

Трябва да се отчете, че кризата, определена като медицинска, стартира от комунистически Китай, който води сериозна борба за преразпределение на световното геополитическо пространство, където международната общност нямаше възможност да си състави обективно мнение чрез директно наблюдение. Наличната информация беше оскъдна относно естеството на проблема в началото на епидемията и останаха неизяснени въпроси във връзка с причинителя и със смъртността. За първи път ЕС е изправен пред сериозно предизвикателство, което е свързано с разминаване на някои основополагащи в договорите постановки с модела на отговор на сегашната криза. За да можем да направим обективен анализ, ще съпоставим реакцията на ЕС при първите прояви на мигрантския проблем и сегашната ситуация на обявена световна пандемична опасност. В течение на развитие на мигрантската вълна ЕС видоизмени своята позиция от мерки за възпирането ѝ до такива, които безрезервно се стремят да адаптират обществата към новите граждани. В

рамките на тази политика се отчетоха и нейните дефицити да се създаде необходимите условия при зачитане на правата, да се намали сътресението в ЕС и да се наложат правила на новопристигналите граждани, които са еднакво валидни за всички държави. Приложи се либерален модел, който разми постигнати преди това граждански права и задължения, като не реши въпроса за работната ръка и претоварената социална система в ЕС. В този смисъл роля изигра и забавянето на единна позиция на държавите-членки до формирането на обща политика в това направление. Сегашната криза наподобява мигрантската по значимост, но на практика засяга всички държави в света. В този смисъл създаването на криза и след това намирането на отговор е упражнение, разклащащо фундаменталната основа на цивилизационния модел до момента.

Дефиниране на проблема

Една от основните основополагащи концепции на ЕС е тази за устойчивото развитие. Въз основа на нея се конструират и развиват различните европейски политики. Цялата финансова рамка също е създадена да обслужва чрез различни фондове, тази концепция. Нейната основна функция е да осигури икономически растеж, който е в състояние да задоволи нуждите на съвременното общество от благосъстояние, което означава ефективно използване на ресурсите на държавите, но при гарантиране на всичките социално-демографски и екологични параметри в дългосрочен план, Целта е да не лишаваме бъдещите поколения от възможността да използват тези ресурси. По-конкретно устойчивото развитие предполага да се избират и насърчават стратегии за икономическо развитие, съобразени с опазването и подобряването на околната среда и биологичното равновесие на Земята при запазване на социалните права на гражданите. Устойчивото развитие има различни аспекти – управленски, икономически, екологични и социални. То е стремеж за осигуряване на определен начин на живот на населението и преди всичко баланс на икономическите политики, при което се използват безотпадни технологии, залага се на използването на възобновимите суровини, разчита се на рециклирането, като целта е експлоатацията на природните ресурси да не променя дългосрочните икономически параметри, които влияят на човешкия живот. В този смисъл ЕС продължава да държи фокуса върху този постамент на интеграцията. Приоритетите на Комисията Урсула фон дер Лайен са климатично неутрална Европа или постигане на Европейска зелена сделка, икономика, основана на цифровата революция и социален баланс чрез формулата, „никой няма да бъде оставен“. Последното се наложи като приоритет след забавянето на прегрелите икономики на по-развитите европейски държави от началото на 2020 г.. В началото на 2019 г. Комисията планираше няколко важни стъпки, свързани с климатичните промени и завършване на последващата фаза на преговорите с Великобритания. Трябва да отбележим, че само преди две години един от основните фокуси беше свързан с миграцията и културното ѝ адаптиране в различните европейски общества. В началото на 2020 г. обаче настъпи драстична промяна, която ЕС не успя да обхване веднага, въпреки предположението, че е възможно да възникне епидемия, която да се разрастне до пандемия. На практика съюзът не реагира на опасността единно. Настъпи дори известно недоволство във връзка със спрени доставки

на консумативи за Италия на границата с Франция. Страните-членки започнаха да усещат, че солидарността е ограничен приоритет именно в ситуацията на криза. Смяташе се, че национализмът е загаснал на Стария континент и особено след присъединяването на повечето държави от Източния блок, но на практика се оказа точно обратното. Основата на тази дисхармония е, че обявеното социално-политическо единство не се осъществи за присъединилите се с последните вълни държави-членки. Медицинската криза показва, че то е утопия по същество. В този смисъл, въпреки глобалния отговор на заплахата с опита за налагане на единен медицински протокол, национализмът се възражда. Когато идеологът на национализма Ернст Ренан произнася през 1870 г. своята реч в Сорбоната, той изтъква, че национализмът би трябвало да се измести от идеята „за конфедерация от държави с еднакво разбиране за цивилизацията” (Renan, 1882). В договорите за ЕС това е дефинирано чрез общия интерес, концентриран в общите политики. Но на практика се оказва, че общото разбиране за постигането на просперитет не е идентично с общите цивилизационни модели. Опитът да се изтръгне национализма може да се окаже грешка в дългосрочен план, не само защото не може да бъде ограничен, но защото моделът на съюзно централизирано управление не показва достатъчно ефективността си в ситуация на криза.

На първо място, за да се реагира на даден риск, той трябва да бъде ясно определен и дефиниран. До момента в ЕС няма ясен анализ какво представлява заплахата, какви са средствата за идентификация, от какво естество е пандемията, предизвикана ли е или е собствен феномен, отговаря ли на определението за пандемичната обстановка и до каква степен, какви адекватни мерки за ограчаване и лечение са ефективни, кои са приложимите спешни практики според болничните системи на страните-членки. ЕС реагира по бюрократичен начин, пренасочвайки средства от бюджета към създаване на ваксини, средства за първична защита и разпространението на неспецифицирани тестове. Определено по този начин Комисията не реагира, както би реагирала една суверенна държава със съответния ресурс. В този смисъл се отдалечава и от идеала за конфедерация. В последното представяне на приоритетите на Комисията присъства отново фокус, който е изместен спрямо оценката на риска. На една плоскост бяха приоритети като въглеродните емисии, зелените производства, дигитализацията, завършване преговорите с Обединеното кралство. В този контекст на последно място е отговорът на световната пандемия. От друга страна дезавуираният национализъм не отговаря на интересите на народите. Предоставяйки своя суверенитет, държавите все повече не могат да контролират мултикултурното си население, границите си, да осигуряват ефективна защита от външни и вътрешни заплахи. В този смисъл е необходимо да се погледне на възможностите за управление на риска от държавите-членки на групова основа и регионална основа, за да не се приеме този подход като заплахата от възраждане на национализма. Но той не е основната заплахата за демокрацията днес.

Справяне с риска в новите условия в Европа

През декември 2019 г. Комисията потвърди приоритетите си, свързани със зелената сделка на Европа. Тя определи рамката на политиката за растеж на ЕС, която ще бъде

приета през следващите пет години. Целта е да се изгради отделена икономика от използването на природни ресурси и без нетни емисии на парникови газове до 2050 г. Тази стратегия е представена в съобщението, публикувано от Европейската комисия още на 11 декември 2019 г. Комисията ни информира, че ще актуализира допълнително Зелената сделка след приемане и прилагане на първите политически реакции. Още тогава ЕК раздели отговорностите за различните видове предизвикателства на такива, които „могат да бъдат решени на ниво ЕС, докато други изискват глобална координация и участие – напр. свързани с биологично разнообразие“. Може да се проследи ясно, че в този момент фокусът все още е свързан със старите парадигми. Вниманието продължава да се насочва към икономическата трансформация, свързана именно с климатично неутралната Европа. Правят се планове за координиране с финансовия сектор и се обсъжда механизмът на макроикономическа координация. Както споменах, основният фокус е интегриране с целите за устойчиво развитие (ЦУР). Обратът в отношението на ЕК настъпва едва в средата на юли 2020 г., когато на среща на върха се поставят въпросите за икономическите последици от принудителното спиране на нормалния икономически цикъл в държавите-членки. На 21 юли 2020 г. лидерите от ЕС постигнаха съгласие по цялостен пакет от 1824,3 млрд. евро, който включва многогодишната финансова рамка (МФР) и изключително усилие за възстановяване — Next Generation EU (NGEU). Прогнозите сочат, че икономическият ръст в еврозоната ще спадне с почти 8 %, а заедно с целия съюз с 9 % и че растежът през 2021 г в еврозоната ще е 6¼ %. През март Франция, Италия, Испания и още шест европейски страни призоваха да се обмисли емитирането на единни облигации от някоя от институциите на ЕС, за да се смекчат икономическите последици от пандемията. Тогава Германия и Холандия се противопоставиха на идеята.³⁸ Очерта се различие, което е свързано не само с дисбаланси в интересите, но основно с икономическата структура на държавите-членки. Започвайки от един й същи проблем с идентични реакции, възстановяването се оказва различно не само като обем на необходимите средства, но и като политически и национален капацитет за реакция при глобални рискови фактори. Например, спадът в производството през 2020 г. за Полша се очаква да е -4¼ %, а Гърция до -9¾ %. Така стабилизирането ще протече различно за всяка държава-членка. Най-засегнати са секторите на услугите, транспорта и търговията. Засега не стои въпросът за пълна ревизия на четирите свободи официално, но на практика се приеха ограничителни мерки, и то не само засягащи свободното движение на хора. Затрудниха се и доставките, проблеми се създадоха в международния транспорт и услугите. Като цяло отграничителните мерки видоизменят характера на Евросъюза и в тази посока. Следователно необходимостта от анализ на риска и измерване на последиците от въвеждането на глобален пандемичен режим е един от проблемите и възможност за по-бързо достигане до решението. Подходът би трябвало да бъде по-цялостен, а не само фокусиран върху справяне с епидемията.

³⁸ Пандемия от коронавирус covid 19. Европейски съвет и Съвет на Европейския съюз. <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/coronavirus/>

Още при встъпването си в длъжност речта на Урсула фон дер Лайен предизвика разнородни реакции. Коментарът беше, че съвсем ясно се вижда пропукванията в ЕС и разликите в интересите на Източна и Западна Европа. Възторгът на германската преса, която нарече Урсула фон дер Лайен „климатичната председателка“, не се сподели от източноевропейските държави. Амбициите на Брюксел да проведе тази зелена реформа стигат не само до намаляване на вредните емисии до 2030 г. с 55 % и до 100 % до 2050 г., но и до културна трансформация, създаване на нова зелена култура и европейска зелена общност. Особеното в новия контекст на забуксували икономики е, че тази нова култура се въвежда принудително и с голяма цена за държавите-членки. В контекста на проблемите, свързани с пандемията, някои анализатори определиха тези стари приоритети като повърхностни. Нидерландия тогава поиска фокусът да се измести към върховенството на закона като се създаде гаранция, че средствата, които се отпускат няма да попаднат при корумпирани правителства. Вишеградската четворка измести този казус в своя полза. Тогава се чуха критики, които са свързани със социалната диференциация в европейските държави и неглежирането на някои проблеми на гражданското общество. Идеите за въвеждане в облака и изграждане на сигурна европейска електронна самоличност звучеше абстрактно на повечето европейски граждани. Но днес това се свързва с гарантиране на самоличността чрез медицински паспорт, което създава разделителни линии и предпоставки за дискриминация. Това е факт, труден за преглъщане в контекста на споделените демократични ценности, основа на самата евроинтеграция. В тази връзка България се оказа на последно място по свързаност, въпреки че в началото на своето членство не беше между най-изоставащите по отношение на интернет услугите и въвеждане на новите технологии. Но електронното правителство все още не е факт, разликата между нивото на пътната инфраструктура и административното обслужване между големите и малките градове и селища е фрапираща.

Разлики в ЕС се очертаха и във връзка с идеята за криминализиране на всички форми на публични прояви, квалифицирани идеологически като расистки, като се обхващат език на омразата поради раса, религия, пол или сексуална ориентация. Този приоритет продължава да среща сериозен отпор по отношение на налагане правата на сексуално различните в цяла Източна Европа. Подобна реакция има и по отношение на Истанбулската конвенция.

Методи и приоритети

Еволюцията в последните 50 години на понятието нация до „гражданска нация“ цели премахването на дискриминацията от какъвто и да е порядък. Факт е, че европейските държави промениха своя облик особено след мигрантската вълна, която стартира в масови мащаби във връзка с войната в Сирия. При първа си реч през септември 2019 г. Урсула фон дер Лайен наблегна на друг приоритет – Пакта за миграция. Отпадането на една от основните теми при Комисията Юнкер за Европа на две скорости също е емблематично за посоката на развитие на ЕС. Според Юнкер няма граждани първо и второ качество в Европа и тя не трябва да се разделя. В настоящия момент очевидно

Европа е на две скорости, въпреки призива от изказване на Урсула фон дер Лайен от 16. 08. 2020 г., че никой няма да бъде забравен и изоставен в условията на пандемия. (Von der Leuен 2020: 13.) Говорейки за социална отговорност, ЕК всъщност все още няма план за справяне с риска от глобален стрес, който засяга така драстично икономиките и гражданските права. Прехвърлянето на средства в специални фондове, които да покриват загубите в различни сектори, е само част от възможната реакция.

Оказа се, че вирусът реагира не само различно в отделните държави, но и в рамките на едно и също проявление действа с различни ефекти върху всеки отделен организъм. Медицинските системи в страните-членки не са интегрирани и това създава проблем при необходимост от съпоставяне на общите резултати и намирането на подходящите препоръчителни средства.

Следователно идеята да се реши въпросът чрез еднакви мерки за всички страни и за всички граждани, преди обективен анализ на ситуацията, не е най-добрият подход. Дълбоките различия между Източна и Западна Европа не са единствено свързани с проблемите на отделните държави. Това е въпрос за разлика в ценностите. Ако Европейският съюз иска да оцелее, би трябвало да се върне към фундаменталните демократични ценности, които го създадоха. Отстъпването от тях ще продължава да задълбочава пробойните в интеграционния процес. Разбирането, че кризата предоставя възможност за нова консолидация, е само частично вярно, тъй като наличието на глобална заплаха за демокрацията и фундаменталните човешки ценности е също част от реалността. Така че привържениците на “правата на малцинствата” не са спечелили битката с отстояващите “правата на човека и индивидуалните свободи”. Това противоречие не би трябвало да съществува на съвременния етап от развитието на цивилизацията, тъй като тези права са в една й съща плоскост. Именно разделянето им и създаването на нова йерархия на ценностите, която прави едни граждани по-свободни от други на база свръхзащита на техните права, създава нови разломни зони на интеграцията и ще затрудни създаването на общ план за реакция на глобалните рискове. Оценката на риска е важна именно при залагане на правилните параметри за същността на риска. Хиперболизирането на една заплаха до такава степен, че да се измести фокусът на фундаменталните човешки права е неприемливо за повечето държави-членки. Поради тези причини в съвременното международно право няма изработено общоприето определение за „национално или медицинско малцинство“. Защитата на малцинствени и етнически групи приоритетно от международни организации като НАТО, Съвета на Европа от друга страна от ЕС приема понякога формата на специално толериране, което залага бобма със закъснител в преотстъпилите суверенни права държави и води до радикализиране и политическа нестабилност. Оказа се, че идеята за изграждането на живи мостове между народите вътре в страните-членки чрез специална подкрепа на емиграцията и малцинствата, на практика е скъпо струващ нов фундамент на интеграцията, който създава още разломи в момент на глобален риск. Друг такъв проблем е наслагването на нов дискриминационен модус за тези граждани, които желаят да избират метода си на лечение в условия на пандемия.

Класификацията на глобалните заплахи е следващата важна стъпка след правилната оценка на конкретния фактор. В момента ЕС показва солидарност, но не е нужно по-дълбоко разбиране на проблема. Би било разумно да се направи нов класификатор на външните и вътрешни рискове за ЕС. Един от тях доскоро беше осигуряване на редовните доставки на газ и петрол във връзка с енергийната политика. Сега забавянето на икономиките ще открие нови пробойни и в различни сектори. В настоящия момент пандемията разкри много сериозни проблеми в болничните системи на страните. В Италия се оказва, че в малките градове здравеопазването не разполага с достатъчно ресурс и защитни средства. Такива са проблемите и в други държави. Пакетът Макрон за транспорта пък се оказва временно затруднение, като забави доставките на жизнено важни медикаменти и консумативи от източноевропейските страни. Карантината вече дълготрайно нарушава свободното движение на хора и услуги и това може да се отрази на интеграционните процеси в бъдеще, както и на разширяването. В този смисъл новите приоритети, оповестени на 16. 08. 2020 г., са консервативно ориентирани и несъобразени достатъчно с необходимостта от ясно дефиниране на риска и стъпките за неговото преодоляване, без да се разрушава вече постигнатото в *acquis communautaire*.

Връщане към федерализма фокус или в режима на дезинтеграцията?

Една от философията за евроинтеграцията твърди, че тя се развива най-добре в условията на криза. Време да се провери това на практика и сега. Въпросът за бъдещето на Европа не трябва да остава на заден план. В този смисъл идеята за федерализма изглежда все по-утопична. Но в нея има рационални моменти, които с оглед на новите глобални рискове си заслужава да се обсъдят. Една от най-ревностните привърженички на федерализма, Белгия, излъчи в лицето на премиера си преди години интересна идея, която може да послужи в днешния ден. Тя предвижда не просто повече Европа, а по-малко в секторите – приоритет на националните държави, а повече консолидация спрямо главните колоси на европейската интеграция. Става дума за споделеното в книгата на Ги Верхофстад, носеща показателното заглавие “Обединени европейски щати: Манифест за нова Европа”. Авторът анализира една друга криза, в която ЕС попада след провала на Европейската конституция. Според него изходът е в решително скъсване с опитите да се наместят националните интереси в калъпа на общностното мислене и решителен обрат към създаване на Обединени европейски щати въз основа на федерална конституция. Верховстад предложи Европейската конституция да се откаже от ненужната намеса във вътрешните работи на държавите-членки (култура, спорт, здравеопазване, социално осигуряване, образование, правен апарат и държавно управление), но да гарантира главното, без което Европа не може да върви напред и да посрещне предизвикателствата на глобалните рискове. Според него това може да се осъществи чрез стратегия за Европейско социално и икономическо управление, европейска технологична политика, фокусиране върху втория и третия стълб, като задължително наблегна на европейската армия. В този смисъл би могло да се помисли за създаване на Служба за общоевропейска гражданска защита по модела на държави, които имат мобилни екипи, в които се включват и медицински лица. Помощта в здравеопазването не може да се основава

единствено на търговската изгода от разпространението на средства за предпазване и ваксини. Тук става дума за пакетен отговор, но и за запазване на права и свободи в разумен баланс. В условията на пандемия и глобалните рискове липсата на общ модел за гражданска защита се оказва основен пропуск в евроинтеграцията. Конституцията може да осигурява необходимата бюджетна независимост на федерацията, а институциите е необходимо да са с много ясни правомощия и разпознаваеми наименования като правителство, президент и изпълнителна власт от двукамарен Европейски парламент.

Всъщност теорията за бъдещото развитие на ЕС чрез концентричните кръгове и за тези държави-членки, които искат да изберат по-малко интеграция, също има свой резон и поради ясните разломи, които се откриха по време на Съвета през лятото на 2020 г. за разпределение на средствата за справяне с пандемията. Трудно постигнатите компромиси показват, че съюзът все повече ще отделя време, за да решава с консенсус. Възможно е при издигане отново на модела за федерация някои от страните да не искат да се включат. Но тогава по логиката на Ги Верхофстад в нея могат да се само членките на Съюза, ратифицирали я с референдуми, проведени в един и същи ден. По такъв начин днешният ЕС би придобил вида на два концентрични кръга: Обединени европейски щати като федерално ядро, и Организация на европейските щати като конфедерация на останалите държави. Остава се правото на всяка държава да се включи във федералния кръг на конфедералния само при готовност да се работи безусловно за развитието на общия политически проект. Федерацията на равноправни държави не би била панацея, но посоката на развитие на света би трябвало да е към създаването не толкова на единни глобални органи, колкото на отделни самостоятелни кръгове на големи експертни колективи. Те би трябвало да решават сложни задачи по поръчка на федералното ръководство, чиято функция би следвало да бъде по-скоро координация, отколкото репресивен контрол. Групи от страни могат да участват в пилотни проекти, които да защитават и техните национални интереси за развитие на отделни приоритетни икономически сектори. В случая с пандемията се оказва, че нито една държава няма капацитет да отговори на сериозно медицинско предизвикателство. Това налага реформа на европейското здравеопазване като цяло, а не просто дотиране за създаване на ваксини, които няма да отчитат специфичните особености на пандемията и многото ѝ разновидности. Например, частните болници в началото на кризата в България не приемаха болни от ковид 19, за да не претоварят персонала си, а в държавните се констатира липса на специалисти, епидемиолози и крайно ограничени медицински ресурси. Следователно при наличието на глобален риск е необходим не толкова единен медицински протокол и медицински паспорти, които ограничават правата на гражданите и засягат фундаменталните европейски демократични ценности, колкото общо разписани международно съгласувани действия в областта на сътрудничеството в здравеопазването за изпращането на екипи на европейската гражданска защита и бързо създаване на изнесени болнични заведения при спазване на всички човешки права.

В контекста на новите социални приоритетит на ЕС и особено в частта за осигуряване на минимален европейски доход би трябвало да се помисли за списък на

новите професии, които биха заместили старите. Още на 14 януари 2020 г. Комисията предвиди 100 млрд. евро за осигуряване на справедлив преход за индустрии, засегнати от Зелената сделка на Европа. Според някои оценки изкуственият интелект и развитието на роботиката биха могли да създават почти 60 милиона нови работни места в целия свят през следващите 5 години. В този смисъл дигитализацията и роботизацията се възприемат като поддържащ стълб на плана за климатично неутрална Европа, при която повечето от източноевропейските държави ще трябва да затворят топлоцентралите си, които са на въглища. В случая с България това би се отразило при липсата на заместващи мощности, драстично в негативна посока на възможността икономиката да функционира нормално. При стеснен капацитет като цяло, затварянето на цели сектори особено след ковид вълната, би трябвало да се помисли за план за възстановяване и мерки за осигуряване на растеж при тежки и рискови за икономиката условия. Това означава на практика да се подпомогнат от държавите създаването на цели нови заместващи индустрии около тинктанкове, които могат да уплътняват секторите с поръчкови проекти. Според Европейската комисия технологии като изкуствени интелект, 5G мрежи и супер квантови компютри имат потенциал за революционизиране на нашия начин на живот и да създаване на нови възможности за всички европейски индустрии с различно предназначение (като използване на изкуствения интелект за да се анализират медицинските симптоми). Скептиците твърдят, че тези технологии могат да предизвикат и обратния ефект – ликвидиране на традиционна за дадена страна промишленост, невъзможност да се премине едновременно във всички области към роботизация, защото това ще предизвика увеличаване на безработицата. Всъщност научно-техническата революция не роди по-организирано и сигурно за гражданите общество. Така че илюзията, че роботизацията ще доведе до този резултат, е очевидна. За да онагледим зависимостта от други фактори на политическата линия на ЕС, ще припомним, че една от авангардните идеи в последните години беше за т.нар. „пета свобода“, която в контекста на цифровизацията означава специални права за свободното движение на данни, включително и лични. Но точно този термин в съвсем различен контекст и политическа система, обосновава от администрацията на президента Джордж Буш-старши в САЩ, му даде правото да навлиза в територията на друга държава без нейното съгласие. Виждаме, че едни и същи идеи придобиват различно съдържание с оглед интересите на съответните държави. Така че проблемът за основите на демокрацията в ЕС не подпомага единния адекватен на интереса на гражданите отговор, дефиниран от самите тях като многопосочен и свързан с икономическия риск за бъдещето на икономиките. Въпросът е при такава мащабна рискова ситуация ЕС ще отговори ли адекватно на предизвикателствата в дългосрочен план? Този въпрос си задава всяка държава-членка, независимо дали във вътрешния или външния кръг на интеграцията.

Мерки и препоръки

Според интегрирания план за реакция на политическо равнище при кризи Председателството на Съвета може да използва специален механизъм. Той се активира, когато държава-членка задейства клаузата за солидарност или по преценка на

Председателството. То събира институциите на ЕС, засегнатите държави-членки и други заинтересовани страни. Инструментите са обмен на информация и координирана реакция. Трите йерархични режима са „Наблюдение“ „Обмен на информация“ и „Пълно активиране“. За да има ефективност такъв режим на споделена отговорност, би трябвало да се създаде специална Комисия по бедствия, аварии, катастрофи и пандемии към ЕК, която да бъде съставена от ресорен представителен член от всяка държава-членка. Към комисията е възможно да има три направления – „Разузнаване на щетите“, „Предложение за решение“ и „Оперативни групи“. В първото направление е добре да има съгласувателен европейски протокол на местно, регионално и национално ниво, за да може да се събере наистина обективна информация за съответната обстановка. Второто направление би било добре да има поне три основни цели: 1. Да се спре разпространението (в случая на заразата), 2. Да се локализира проблемът, 3. Да се възстанови по план нормалното функциониране на икономиките. 4. Нови форми на интеграция и създаване на общоевропейски технологични производства. 5. Гарантиране правата на гражданите чрез създаване на специален трибунал, който да разследва превишаването на правата на органи на държавите-членки, които налагат необосновани ограничителни мерки, които засягат трайно демократичните права и фундаментални свободи. В направлението „Оперативни групи“ е необходимо да се създадат мобилни смесени екипи от медици, парамедици, епидемиолози, химици, биолози, физици, информационни и медийни специалисти. Те би трябвало да са на всяко ниво в местната и административна власт. Решаването на криза от глобален характер не може да се реши едностранно и с единични действия. Въпросът е и каква е целта на режима за рестарт на икономиките. Наистина е необходимо световната икономика да се реформира напълно, съобразно напълно новите и все още невнедрени безотпадни технологии. Цялото преструктуриране може да се извърши в условия или на пандемия със запазване на постигнатото в областта на интеграцията на ЕС.

Схема 2. Оценка на риска и начин на въздействие.

Заклучение

ЕС е уникален политически проект, който е преодолял не една криза. В този момент солидарността е особено важна за успешното му продължаване. Всъщност, въпреки плавния завой, който се прави в изказването на председателя на 16. 08. 2020 г., тази потребност не е достатъчно удовлетворена. Основното е, че липсва корекция в дългосрочен план на целите, средствата и темите, които са наистина консенсусно важни за всички държави-членки и са в широк обхват на бъдещото развитие. Моделите на отговор на риска в ЕС, САЩ и Китай са различни. Трябва да се имат предвид геополитическите и стратегическите планове на участниците в управлението на сегашната пандемична криза, за да може да се предвиди как ще завърши тя.

Библиография:

Zafirova, T. (2016) The Evolution of Management Theory of Organizational Crises and Its Practical Application. //: *Izvestia*, Journal of the Union of Scientists, Varna, 1, pp.176-183.

Bao, Jianyong, Chen, Baizhu. (2003) Crisis Management. Shanghai: Fudan Press.

Boehm, B.W. (1991) Software Risk Management: Principles and Practices. In: IEEE Software, pp.32-41.

Fishburn, P. (1970) Utility Theory for Decision Making. NY, John Wiley & Sons, Ltd.

Grey, Erica. (2014) EU Strongmen to Aid in Ending Financial Crisis. //: *Bible prophesy news*. 4 July. Retrieved in March 20 2019

Available at <https://erikagrey.com/eu-strongmen-to-aid-in-ending-financial-crisis/>

Hermann, Charles F. (1963) Some Consequences of Crisis which Limit the Viability of Organizations. In: *Administrative Science Quarterly*, vol. 8, N1, pp.61-72.

Lagadec, Patrick. (1993) Preventing Chaos in a Crisis - Strategies for Prevention, Control and Damage Limitation. McGraw Hill Europe.

Morrison, J., Kelli, R., Moore, R., and Hutchins, S. (1996) Tactical Decision Making under Stress (TADMUS) Decision Support System, Proc. of the Human Factors and Ergonomic Society 40th Annual Meeting, Santa Monica, CA.

Renan, Ernest. (1882) "[Qu'est-ce qu'une nation?](#)", conference faite en Sorbonne, le 11 Mars 1882.

The von der Leyen Commission: One year on. Retrieved in October 2020. *Available at* www.ec.europa.eu/soteu2020

СЪВРЕМЕННИ ГЛОБАЛНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА – ИМА ЛИ ПЪТ НАПРЕД?

Асен Стефанов Балабанов
ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград
asen_balabanov@yahoo.de

MODERN GLOBAL CHALLENGES – IS THERE A WAY FORWARD?

Asen Stefanov Balabanov
SWU “Neofit Rilski”, Blagoevgrad
asen_balabanov@yahoo.de

***Abstract:** We live in troubled times. Scientists, politicians and media are warning us on an almost daily basis that if we don't change our way of life, human civilization is doomed to extinction. Climate change, depletion of natural resources, ocean pollution, social inequality, demographic explosion and automation are just some of the challenges we seem unable to solve. Some are looking for salvation in the construction of walls and bunkers. Others are suggesting that we should colonize new planets. And the majority only gapes at every other spectacle, natural cataclysm or terrorist act alike, until it is replaced by something more interesting in the information flow, and continues to live as it has before. If we are doomed anyway, why should we worry?*

Still, there are positive scenarios for mankind's future. Scenarios that require us to come out of our shell of indifferent observers and take real action, relying on scientific knowledge or human morality. So that we can answer the answer the cardinal question, are we able to survive?

***Keywords:** Global threats, climate change, social inequality, integral ecology, noosphere*

Ако се постави въпроса за това кой е най-големият проблем на човечеството днес, вероятно ще бъдат получени много различни и разнообразни отговори. Жителите на държави, на чиято територия се водят военни действия логично ще посочат войната като най-голямо зло. Тези, чието ежедневие се определя от борба за изхранване, вероятно ще искат на първо място да изкоренят глада като световно явление. Заплашените и пострадалите от последствията на природни катаклизми може да се спрат на климатичните промени, експлоатираните от най-ранна възраст сигурно биха искали на първо място да се премахне детския труд, други – трафика на хора и така нататък, в зависимост от субективните възприятия и региона, в който се намират. Независимо от регионалните и национални различия, в един все по-свързан и взаимно проникващ се свят, проблемите на отделните хора стават все по-глобални и все повече обвързани помежду си. Бежанските вълни правят войната предизвикателство и за държави, отдалечени на хиляди километри от военни конфликти. Земеделските и производствени проблеми в региони, опустошени от природни стихии може да доведат до недостиг на стоки и повишаване на цени дори и за тези, които наблюдават конкретното бедствие само като кратък епизод от новинарските емисии. Така всъщност се оказва, че непосредствените проблемите на едни

са последващи проблеми за други, а прекратяването на определен военен конфликт например е обвързано с решаването на въпроса за изхранването на местното население.

С разбирането, че глобалните предизвикателства следва да се преодоляват вкупом, а не поотделно, през септември 2015 година ООН си поставя 17 взаимно обвързани цели за устойчиво развитие, които трябва да бъдат постигнати до 2030 година (UN:2015). Въпреки взаимната зависимост на проблемите в списъка, все пак в него има видимо приоритизиране, като първите три цели са съответно:

1. Премахване на бедността във всичките ѝ форми по целия свят
2. Изкореняване на глада
3. Постигането на добро здраве и благосъстояние.

Следват не по-малко важни цели като постигане на равнопоставеност на половете, осигуряване на качествено образование, чиста вода, чиста и достъпна енергия и други. Струва ми се, че не е необходимо да размишляваме защо ООН поставя на първо място бедността като глобален проблем, тъй като живеещите в бедност и мизерия, най-често са обречени и на глад, нямат достъп до качествено здравеопазване, образование или чиста вода, също така са енергийно бедни и живеят в неравнопоставеност. Поглед върху всички 17 цели всъщност показва, че основна предпоставка за постигането им е преди всичко намаляването на социалното неравенство. Ако не се съсредоточат достатъчно усилия за решаването на Световен проблем номер едно, то постигането на всички останали цели е обречено на неуспех.

Едно от положителните очаквани последствия от така наречената глобализация, е че тя би следвало да допринесе за постепенното изравняване на икономическото неравенство по-света, така както намалява и културните различия. За съжаление, наблюдаваме точно обратното, а именно – стремително нарастване на социалното неравенство по планетата от 90-те години на миналия век насам, концентриране на световното богатство в ръцете на все по-малък дял от световното население, което от своя страна е сериозна заплаха за демокрацията в съвременните, включително с утвърдена демократична практика, общества. Под натиска на глобалния финансов елит все още огромни бюджетни средства продължават да се харчат приоритетно в сфери, които по никакъв начин не допринасят за решаването на глобалните човешки проблеми. Ето защо едва ли някой вярва сериозно, че до 2030 година може да бъде постигнат дори и минимум от Глобалните цели на ООН, тъй като насреща стои минимален или никакъв бюджет. И така, без да поставям под съмнение приоритизирането на световните цели от страна на ООН, а само методите за тяхното постигане, тук бих искал да акцентирам на най-значимите според мен глобални предизвикателства и на това доколко се предлагат действително адекватни пътища за тяхното преодоляване. С разбирането, че основните предизвикателства пред човешката цивилизация в условията на все по-голяма глобална обвързаност, не могат да бъдат преодолявани успешно независимо едно от друго, извеждам на преден план следните световни предизвикателства:

1. Глобален недостиг
2. Климатични промени

3. Демографски проблеми и миграция
4. Автоматизация
5. Нови болести и пандемии
6. Криза на демокрацията

Тази статия разглежда климатичните промени, бедността, пандемии и т.н., като предизвикателства, на които човешката цивилизация може и следва да намери адекватен отговор, за да продължи да се развива успешно, като набляга именно на търсения прогрес. Въпреки че несъмнено някои от посочените предизвикателства носят във себе си и заплахата за тотално унищожение на нашата цивилизация. Ето защо анализът целенасочено пропуска глобални заплахи като сблъсък на земята с огромен астероид, избухването на огромен вулкан, доколкото последното не е причинено от човешка дейност, и други подобни апокалиптични явления, не толкова поради малката вероятност на настъпването, а поради това че може да бъде направено твърде малко за предотвратяването им. Също така тук няма да се спирам подробно и на един друг глобален риск, който продължава да е на първите места в класациите на учените, е именно заплахата от ядрена война, която безспорно има нужния потенциал да опустоши планетата ни не веднъж, а няколко пъти. Не на последно място, макар и да разглеждам отделните препятствия през призмата на случващото се в отделни континенти или държави, изрично подчертавам, че се касае не за локални или регионални явления, а за такива които касаят бъдещето на цялата планета. Посочените от мен предизвикателства са взаимно свързани, и никое не може да бъде преодоляно само по себе си, без да се търси успешен отговор и за другите, а това важи и за ядрената заплахата, ето защо тя ще бъде разгледана в техния контекст.

Независимо дали сме единни по отношение на степенуването на световните проблеми, ако сме на едно мнение, че световната цивилизация е в кризисен момент от своето развитие, е най-логично да се запитаме дали има план за излизане от кризата и също така способни световни лидери, които да ни преведат през нея. По отношение на политическите стратегии за решаване на световните проблеми е особено меродавно следното научно мнение, а именно че „срокът на годност на всички способности и стратегии, смятани до неотдавна за ефективни, когато е ставало дума за устояване и справяне с опасностите на кризите е изтекъл или в момента изтича, а ние разполагаме с доста смътна идея с какво да ги заменим, или нямаме дори идея“ (Бауман 2017:36). Въпреки че ни се струва, че продължаваме да живеем както преди, макар и все още да не го разбираме, или да не сме отделили нужното време да го осмислим, светът се е променил почти до неузнаваемост, и в него няма отделна държава или континент, които са като остров на спокойствието и са останали незасегнати от тези промени. В същото време, ако в резултат на последните глобални кризи се изработват стратегически документи за решаване например на миграционните проблеми или на замърсяването на околната среда, като така наречената *Зелена сделка*, то те минимално или почти по никакъв начин не засягат кардиналните въпроси, които наистина биха променили загиващите ни политически

системи. Като например липсата на реална демокрация, господството на капитала при един икономически модел, в който без необуздано потребление няма растеж.

По сходен начин се налага и отговорът и на втория въпрос, този за способните политически лидери. Например в рамките на ЕС, сякаш няма истински способни лидери и на този фон не е никак изненадващо, че най-голямо влияние и отзвук за неотложността на решаването на екологичните ни проблеми предизвикват не научни доклади или политически комуникета на водещи учени или политици, а ученическо стачно движение, водено от тийнейджърка на име Грета Тунберг. Особено силно се усеща липсата на изяви политически лидери начело на сочените за демократични европейски режими и по време на най-новата глобална криза, тази с пандемията от корона вирус. Според отделни публикации, демокрацията в тези режими е отслабена до такава степен, че се е превърнала само в набор от стратегии за печелене на избори, които водят на власт политкоректни и безлични лидери, на фона на които все повече избиратели мечтаят за силни режими и авторитарни водачи като Путин, Си Дзинпин или Мадуро. (Епицентър 2020: 1) Така например, по време на виртуална среща на върха в Давос през януари, Путин предупреждава, че човечеството е застрашено „от война на "всеки срещу всеки" и че пандемията от коронавируса е влошила съществуващите проблеми и неравенства в света, така че човешката цивилизация е в опасност“ (Дневник: 2021). Независимо дали Владимир Путин е смятан за авторитарен лидер или не, няма как да не се признае, че в сравнение с неговите изяви останалите европейски лидери бледнеят. А неговият „контрапункт“, доскорошният „лидер на свободния свят“, Доналд Тръмп водеше страната си към изолационистка политика на почти напълно игнориране на глобални проблеми като например климатичните промени.

На този фон не трябва да ни учудва, че човечеството продължава да търси „спасение“ от своите бедствия в религията. Поне по отношение на християнската религия и най-вече на католицизма може да се заяви, че има адекватен на съвременните предизвикателства „лидер“. В лицето на папа Франциск, избран през 2013 година, е налице не само световен християнски водач, който изразява сериозна ангажираност по отношение на задълбочаващото се световно неравенство и ширещата се бедност, но и мислител, който на моменти сякаш звучи толкова радикално и дори в разрез с традициите на католицизма, че е наричан папа-социалист, комунист, или дори „зелен папа“. (Манова 2018) Макар и да не е първият папа, който разсъждава върху екологичните проблеми, публикуваната през 2015 г. енциклика *Laudato si* „представлява съвършено нов етап в развитието на тази традиция, тъй като е първият папски документ, изцяло посветен на проблемите, свързани с климатичните промени, изчерпването на природните ресурси, разумната им употреба и справедливото им разпределение, замърсяването на околната среда и пр.“ (Пак там) Макар и с революционни послания, Франциск развива аргументацията си изцяло върху християнската традиция, твърдейки, че Западната цивилизация тълкува библейския разказ за създаването на света грешно, а именно преувеличава възложената ни от Бога мисия да обработваме и променяме земята, а пренебрегва другата страна на завета – да я опазваме. „Същевременно екологичните

проблеми са пряко свързани с проблема за “глобалното неравенство” и “всичко това е причина сестрата земя, заедно с всички изоставени от нашия свят, да стенат и да ни молят да поемем по друг път”. (Пак там) Така нареченият *друг* или *нов път* всъщност е формулираното от папа Франциск ново учение – *интегрална екология*, което има стойностите не само на духовно учение, а на цялостна доктрина, обхващаща „необходимостта да се подпомага хармонията на лично, социално и екологично ниво, за която е нужно да се осъществи обръщане – лично, социално и екологично“, и „само когато осъзнаем как стилът ни на живот и начинът ни да произвеждаме, търгуваме, консумираме и изхвърляме влияят на живота на околната среда и обществата ни, ще можем да предприемем интегрална смяна на курса“. (Манова 2020) Традиционно отправящ послания по светски теми, с идеята си за интегрална екология, папата звучи колкото като духовен водач, толкова и като учен. Макар и точно тук да са насочени основните критики към него, лично според мен тук не можем да говорим за отстъпление на Църквата от нейната роля и позиции, или дори греховен упадък. Напротив, всъщност прозрението на папа Франциск ни сочи, че „спасението“ на човечеството не е там, на *другия свят*, или в далечно бъдеще след неминуемия Апокалипсис, а е днес, тук на Земята. Или с други думи, човечеството може да бъде спасено само ако е „единно“, и то не само със себе си, но и със заобикалящата ни среда, а това може да стане само ако под една или друга форма се стигне до единение между наука и религия. Защото колкото и да са „добри“ и усъвършенствани да са нашите технологии, без мъдростта и морала на религията, те могат да носят гибел и унищожение вместо съзидание и лечение.

В тази си същност идеите на папата са много сходни с идеите на друг свещеник-учен, а именно Тейяр дьо Шарден, който успоредно с Владимир Вернадски преди около век създава теорията за ноосферата. И двамата, и ученият естествоизпитател, и палеонтологът-йезуит виждат като основен инструмент за постигането на такова хармонично устройство единението на човешкия разум или научното познание. Насочено в правилната посока, то има потенциала да избави човечеството от основните му беди като глад, война, насилствена смърт, болести, и т.н. не в необозримо бъдеще, или в отвъден живот, а днес тук на Земята. Отново и двамата предвиждат настъпването на ноосферата като неизбежно. Те отхвърлят категорично опасенията за приближаваща гибел на Човечеството – единият като обосновава необратимостта на Еволюцията, а другият чрез вярата в Божията промисъл, но и двамата – чрез човешкия разумен избор. Разумният избор означава на първо място преосмисляне и реализиране наново на идеите на Френската революция за Свобода, Равенство и Братство (Шарден 2003: 223-224). Като под *Свобода* се разбира създаването на условия за освобождаването на пълния потенциал и творчески възможности на човечеството, например чрез въвеждането на *Универсален базов доход*. Под *Равенство* се разбира „правото на всеки човек да участва според своите качества и сили“ в изработването на това хармонично обществено устройство, т.е. например чрез гласуването на референдум, но и чрез прякото участие в управлението. А под *Братство* се разбира отпадането на всякакви расови, полови, етнически, религиозни и прочее граници и поставянето на първо място на единственото обединяващо „Човек“.

И така, има ли път напред? Води ли технологичният напредък до духовен напредък, нима постигнахме толкова много само за да унищожим сами себе си? В идеите за интегралната икономика и за ноосферата със сигурност има потенциал за преодоляване на основните съвременни глобални предизвикателства. Технологичният прогрес е налице, но основните му приоритети и бенефициенти изглежда не отговарят на най-належащите ни нужди. Щом могат да бъдат създадени устройства и машини, които са способни за броени секунди да изтрият хиляди човешки същества от лицето на земята, защо тогава да не могат да бъдат създадени технологии, които да нахранят или излекуват същия брой хора? При едно по-справедливо разпределение на световните ресурси, разпределение базирано на реални демократични форми, няма да е нужно милиарди да тънат в нищета и мизерия, за да могат единици да живеят в свръхизобилие. Твърде утопично, за да бъде реализирано някога? Последната криза, която удари планетата през 2020, пандемията от коронавирус, доведе до не само негативни ефекти. Намаленият въздушен, морски и сухопътен трафик, намаленото потребление на горива и стоки оказаха огромен благоприятен ефект за околната среда. Не само това, пандемията показва, че когато има непосредствена опасност, обществото е способно да предприеме драстични мерки в начина си на живот, и дори в начина си на мислене. Ако не се забравят ценните уроци на поредната криза, ако проблемите пред които се изправяме обединяват повече, отколкото разединяват, то тогава това, което днес изглежда немислимо, съвсем скоро може да бъде реалност.

Използвана литература:

Бауман 2017: Бауман, З. 2017. Симптоми в търсене на един обект и едно име. - В: Големият регрес. Международен дебат за духовната ситуация на времето. Съст. Хайнрих Гайзелбергер. С.: ИК Критика и Хуманизъм 2017, 35-54 [Bauman 2017: Bauman, Z. Simptomi v tarsene na edin obekt i edno ime. – V: Golemiat regres. Mezhdunaroden debat za duhovnata situazia na vremeto. Sast. Heinrich Geiselberger. S.: IK Kritika i Humanisam 2017, 35-54].

Дневник 2021: Дневник. Путин: Застрашени сме от война на "всеки срещу всеки". https://www.dnevnik.bg/sviat/2021/01/27/4168080_putin_zastrasheni_sme_ot_voina_na_vseki_s_reshtu_vseki/?ref=home_layer2 [Dnevnik 2021: Dnevnik. Putin. Zastrasheni sme ot voina na vseki srestu vseki].

Епицентър 2020: Не завиждайте на Китай и Русия. Просто начело на демокрацията се оказаха бездарни лидери <http://epicenter.bg/article/V--ABC--Ne-zavizhdayte-na-Kitay-i-Rusiya--Prosto-nachelo-na-demokratiyata-se-okazaha-bezdarni-lideri/211269/11/33?fbclid=IwAR2T6y3B5cGps4sagwVzQXMSRgAG496RwEvtNjlv6fSDuczqtF4sFmCofw> [Epizenter 2020: Ne-zavizhdayte-na-Kitay-i-Rusiya--Prosto-nachelo-na-demokratiyata-se-okazaha-bezdarni-lideri].

Манова 2018: Манова,И. Посланията на „зеления папа“: енцикликата „Laudato si“ на папа Франциск и екологичният обрат в социалното учение на Католическата църква. С.: Нота Бене бр.42. <http://notabene-bg.org/read.php?id=741> [Manova 2018: Manova, I. Poslaniata na “zelenia papa”: enziklikata Laudato si na papa Franzisk i ekologichniat obrat v sozialното uchenie na Katolicheskata zarkva. S.: Nota Bene, br. 42].

Манова 2020: Манова,И. От интегрална екология към екологичен грях: социалното учение на папа Франциск от “Laudato si” (2015) до Синода за Амазония. С.: Нота бене, бр. 47. <http://notabene-bg.org/read.php?id=924> [Manova 2018: Manova, I. Ot integralna ekologia kam ekologichen griah:sozialното uchenie na papa Franzisk ot “Laudato si” (2015) do Sinoda za Amazonia. S.: Nota Bene, br.47].

Шарден 2003: Шарден, П. Бъдещето на човека. Издателство "Захарий Стоянов",2003. [Chardin 2003: Chardin, P. Badeshteto na choveka. Izdatelstvo "Zaharii Stoyanov", 2003].

THE CHALLENGES OF NEW TECHNOLOGIES AND MEANS OF COMMUNICATION

Danielle Abou Moussa, Ph.D. Student, Department of Political Science, SWU “Neofit Rilski”, Blagoevgrad, Bulgaria, danielletaboumoussa@hotmail.com

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТА НА НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ И КОМУНИКАЦИОННИ СРЕДСТВА

Даниел Муса, Докторант: Югозападен университет „Неофит Рилски“, България

Abstract: *The article presents the results of a study aiming to investigate the challenges of new technologies and means of communication especially in Lebanon that has seen a mass anti-government demonstration in October 2019. The results showed that “Culture” was one of the biggest challenges that faced the news technologies and means of communication. Two main factors were affecting the Lebanese people toward the situation: the Media trying to manipulate the audience and the culture of the people that affects directly how they interpret the news based on their individual cultural and political background by choosing the source of news aligned with their aspiration.*

Key words: *Communication, Culture, Media*

Introduction

Communication is at the heart of who we are as human beings. In the modern time the role of communication is very vital like having respiration. Communication based on internet, nowadays is so popular and had made a new movement and change in large community; Changing from passive way to active way. Now, information can spread rapidly around the world in seconds and free from the barriers of distance and time. With all this progress and importance many challenges face new technologies and means of communication. A big problem showed that is how a message that we want to deliver, can be received by the intended target community. “Culture is often at the root of communication challenges. As people from different cultural groups take on the exciting challenge of working together, cultural values sometimes conflict. We can misunderstand each other, and react in ways that can hinder what are otherwise promising partnerships. Oftentimes, we aren’t aware that culture is acting upon us. Sometimes, we are not even aware that we have cultural values or assumptions that are different from others”. (<https://interkultura-consult.com/culture-specific-training>)

Comment:

Factors that leads to cultural difference in Lebanon:

- Religion (Christians, Muslims)
- Age (adolescents, adults, elders)
- Education
- Citizen/ Refugee

Our culture influences how we approach problems, and how we participate in groups and in communities. When I participate in groups in my Lebanese society that’s made up from different groups and cultures, I discovered how differently people approach their work together.

Culture shapes the way we understand and analyze the information. As people from different cultural groups take on the exciting challenge of working together, cultural values sometimes conflict. We can misunderstand each other, and react in ways that can hinder what are otherwise promising partnerships. Oftentimes, we aren't aware that culture is acting upon us. Individual cultural differences relate to your preferences for things through your personal experiences that include the influence of your family, your peers, school, media, co-workers, and so on.

Method:

This paper is based on qualitative method design. Data collection for this research was collected by using document analysis method and typical case sampling procedure was used to collect documents related to the culture, social media and communication. The data that was the subject of this study was chosen from documents written in English. Content analysis was used for this study. The reason of choosing content analysis as the unit of analysis is that the terms such as social media, public opinion, and communication might be used in different meanings that may not work for the aim of this study. Therefore, the contents of documents were analyzed and the most appropriate documents were chosen. Source of data for this study are Facebook pages and twitter accounts created by Lebanese activists that are the subject of this study. Besides, academic papers and governmental reports are included in the data analyzed for the purpose of the study. The data was collected between October 2019 and August 2020. There were several keywords and tags used to reach the correct data source. They were: 'citizenship and social media, Arab spring, Internet freedom, demonstration, change, culture, communication. The sources collected were categorized based on those keywords.

Body:

In the past few years, social media have shown a rapid growth of user counts and have been object of scientific analysis (Wigand et al. 2010; McAfee2006). For example, more than 800 million people worldwide are members of the Facebook network (Facebook 2011) while Twitter counts more than 200 million accounts in total (Huff Post Tech 2011). This mainstream adoption of social media applications has changed the physics of information diffusion. Until a few years ago, the major barrier for someone who wanted a piece of information to spread through a community was the cost of the technical infrastructure required to reach a large number of people. Today, with widespread access to the Internet, this bottleneck has largely been removed. In this context, personal publishing modalities such as social network sites (SNS), microblogging, and weblogs have become prevalent (Kaplan and Haenlein 2010). The process by which people locate, organize, and coordinate groups of individuals with similar interests, the number and nature of information and news sources available, and the ability to solicit and share opinions and ideas across various topics have all undergone dramatic change with the rise of social media (Agrawal et al. 2011).

In the last two decades we have witnessed a rapid transformation of traditional communication into new means of communication that includes computerized, digital, and networked information and communication technologies and faced many challenges that affect

the World. And today, an increasing entertainment of social phenomena, ubiquitous data and computational process is observed in many domains and context, including social, economic and politics. This shift has raised many concerns and discussions around the pros and cons of this change in the Global World.

Often seen as the most liberal and free media environment in the Arab World, Lebanon’s media landscape appears tightly aligned with domestic and foreign powers vying for control. Key political groups but also wealthy family clans benefit from a weak or dysfunctional legal framework that reflects an overall laissez-faire attitude. Particular attention is paid to build, maintain and even extend their grip on pockets of public opinion throughout the dramatic events that have unfolded in and around this country in the last decades.

On 17 October 2019, the Lebanese cabinet announced new tax measures to address an economic crisis. In response, tens of thousands of peaceful protesters took to the streets across the country calling for their social and economic rights, for accountability, an end to corruption, and the resignation of all political representatives. The largely peaceful protests have been met by the Lebanese military and security forces with beatings, teargas, rubber bullets, and at times live ammunition and pellets.

This anti-government demonstration in Lebanon in October 2019 has showed the division of the Lebanese population based on their cultures. Each group (with and against the demonstration) was manipulated by his cultural background. Traditional and contemporary Medias were working on manipulating the audience. Every cultural and political group has its own Media channel that’s considered as the main source of information. The Lebanese media is similar to politics in Lebanon where there is division between two axes: One that supports the idea of conspiracy theory, and another that fully backs the protest movement with its advantages and disadvantages.

Traditional Media/ Social Media	Support the revolution	Opposed the revolution
Télé Liban	None	None
MTV		
LBCI		
Al-Jadeed		
Yes		
No		
Al-Manar		
Al-Akhbar		
No		
Yes		

The Lebanese media is similar to politics in Lebanon where there is division between two axes: One that supports the idea of conspiracy theory, and another that fully backs the protest movement with its advantages and disadvantages. Of the nine different Lebanese television stations and their websites, only government-owned “Télé Liban” is not covering the ongoing protests.

News channel like MTV, LBCI and New TV have embraced editorial lines that clearly support the protesters by reporting the civilize way of protesting and hosting the representatives of the revolution, while media outlets like the Hezbollah-led al-Manar and al-Akhbar and its allies have expressed their support for the government and focused only on the imposing road closures. (Jadalia, 2020) Different political factions have for years used the remaining stations as propaganda outlets by supporting them financially unlike what happened later with protesters that created their own platforms on social media by donation from the Lebanese migrants from all over the world. Aside from local media outlets, the Lebanese revolution has gained international coverage as well: TIME, New York Times, CNN, and BBC all reported on the protests.

In the past few years, social media have shown a rapid growth of user counts and have been object of scientific analysis (Wigand et al. 2010; McAfee2006). For example, more than 800 million people worldwide are members of the Facebook network (Facebook 2011) while Twitter counts more than 200 million accounts in total (Huff Post Tech2011). This mainstream adoption of social media applications has changed the physics of information diffusion. Until a few years ago, the major barrier for someone who wanted a piece of information to spread through a community was the cost of the technical infrastructure required to reach a large number of people. Today, with widespread access to the Internet, this bottleneck has largely been removed. In this context, personal publishing modalities such as social network sites (SNS), micro-blogging, and weblogs have become prevalent (Kaplan and Haenlein 2010). The process by which people locate, organize, and coordinate groups of individuals with similar interests, the number and nature of information and news sources available, and the ability to solicit and share opinions and ideas across various topics have all undergone dramatic change with the rise of social media (Agrawal et al. 2011).

Meanwhile, grassroots mobilizations have developed in ways beyond mere articulations of anger and frustration. Relatedly, Lebanese revolutionaries have created their own news outlets in order to:

- Cover the different debates, teach-ins, and artistic gatherings;
- Provide deeper analysis of micro- and macro-level developments;
- Create structures for disseminating critical and time-sensitive information.

Since the beginning of the revolution, a fresh network of news sources has emerged. This network includes platforms that systematically cover updates of the revolution while providing critical input and insight. This specific category of outlets is particularly important as they counter the mainstream media's approach in covering the current mobilizations. The Lebanese television channels have, for example, avoided broadcasting state violence and in some cases manipulated facts on the ground. The agendas of Lebanese mainstream media have become more evident and thus created a need for alternative sources of information that more accurately depict the streets of Lebanon.

“As protesters started to voice their anger on social media, these new channels of communication might become the reference for all the young revolutionaries that don't recognize themselves in the traditional media treatment”. (Resource on alternative news outlet, 2020)

Social media has provided a platform for revolutionaries to organize, plan, and fund their protests, and carried their message to the world. Many popular pages and social media activists are assisting and facilitating these processes by getting involved in their publication with their numerous followers. That is in addition to their original content which they dedicate to supporting the cause of the revolution.

Facebook, Twitter, Instagram and other social media platforms also have a role in covering the protests and showing the different angles of the picture. They have an especially important part to play when the mainstream media is absent or restrained.

Below, is a running sample list of Lebanon-based alternative news outlets. The list is comprised of six sets of online platforms.

When the authority forces media blackouts on certain areas of protest or uses its biased news stations to manipulate the truth about the revolution by playing on the sectarian chord; it becomes the protesters' responsibility to deliver the real scenes to the world through their pocket broadcast stations.

Conclusion:

We have reached during this study to the following results:

- Media work on manipulating the public opinion of the audience despite its cultural background;
- Culture has always an important impact in the perception of the news; Culture of the people that affects directly how they interpret the news based on their individual cultural and political background;

References:

- 59–6
- Americas Conference on Information Systems, Paper 416
- Americas Conference on Information Systems, Paper 416
- Budak Ceren, Agrawal Dharmapal, El Abbadi, Structural trend analysis for online social networks, Technical Report UCSB/CS-2011-04,UCSB, 2011
- challenges and opportunities of Social Media. Bus Horiz 53(1):
- Diala Lteif, The Lebanon Revolution Takes on The Media: A Resource on Alternative News Outlets, Lebanon, 2020
- <https://interkultura-consult.com/culture-specific-training>
- HuffPost Tech (2011) Twitter: we now have over 200 million accounts (update), <http://www.huffingtonpost.com//>, 2011
- jungle: from web 2.0 to social media. In: Proceedings of the
- jungle: from web 2.0 to social media. In: Proceedings of the
- Kaplan AM, Haenlein M (2010) Users of the world, unite! The
- Andrea Marcus Kaplan, Micheal Haenlein, Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. Bus Horiz 53(1):59–6, 2010
- Stefan Stieglitz, social Network Analysis and Mining, University of Duisburg-Essen, 2014

- Wigand RT, Wood JD, Mande DM (2010) Taming the social network
- Wigand RT, Wood JD, Mande DM (2010) Taming the social network
- Rolf T. Wigand, Jerry D. Wood, Dinah M. Mande (2010), Taming the social network jungle, from Web 2.0 to social media. In: Proceedings of America's Conference of Information Systems, paper 416
- www.jadalia.com

ETHNO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE BALKAN COUNTRIES

Alexandra Dimitrova

PhD student – South-West University “Neofit Rilski“, Bulgaria

Al.1@abv.bg

ЕТНОДЕМОГРАФСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ

Александра Димитрова

Докторант: Югозападен университет „Неофит Рилски“, България

Al.1@abv.bg

***Резюме:** Макар че глобализацията е процес свързан със сближаване на различни етнически култури, етническият конфликт далеч не е минало. Тези процеси намират едно много интересно изражение в Балканския регион, който още преди глобализацията да се развие с настоящите си темпове, представляваше една доста пъстра смесица от култури. Чрез тази статия ще се опитам макар и бегло, поради големия обхват на темата, да направя етнодемографска характеристика на региона, която да обхваща настоящия момент. Така ще придобием известна представа за етническите взаимоотношения в региона, за основните им характеристики.*

***Ключови думи:** Глобализация, етнодемографска характеристика, балкани, етнически малцинства, етнически конфликт, мултикултурализъм*

***Abstract:** Although globalization is a process involving the convergence of different ethnic cultures, ethnic conflict is far from over. These processes find a very interesting expression in the Balkan region, which even before globalization developed, at its current pace, was a rather colorful mixture of cultures. Through this article I will try, albeit briefly, due to the large scope of the topic, to make an ethno-demographic description of the region to cover the present moment. In this way we will gain some idea of the ethnic relations in the region, of their main characteristics.*

***Keywords:** Globalization, ethno-demographic characteristics, Balkans, Ethnic minorities, Ethnic conflict, Multiculturalism*

Увод

Терминът „глобализация“ се използва, за да се опише разнообразието от икономически, културни, социални и политически промени, които оформиха нашия свят през изминалите 50 години, от силно възхваляваната революция в информационните технологии до отслабването на значението на националните и геополитическите граници в едно все по-разширяващо се транснационално движение на стоки, услуги и капитал.

Макар че глобализацията има и свой културен аспект, свързан със сближаване на различни етноси и култури, етническият конфликт далеч не е минало. Тези процеси намират много интересно изражение в Балканския регион, който още преди глобализацията да се развие с настоящите си темпове, представляваше една доста пъстра смесица от култури. Чрез тази статия ще се направи опит, макар и бегло поради големия обхват на темата, да се направи етнодемографска характеристика на региона, която да

обхваща настоящия момент. Така ще придобием известна представа за етническите взаимоотношения в региона .

1. Етническа идентичност и глобализация.

Преди да пристъпим към етнодемографския анализ на Балканския полуостров е необходимо да кажем няколко думи за процесите, които настъпват вследствие на глобализацията и произхождащия от нея мултикултурализъм. Те доведоха до промени, които засегнаха етническата и националната идентичност на всички хора по света. Разбира се на различните места това се случва по различен начин, но все пак съществуват някои общи тенденции и ставащото на Балканския полуостров е част от тях, защото междуетническите отношения в региона се развиват в определен контекст, който е валиден за цялото земно кълбо, а именно глобализацията.

Най-напред би следвало да дефинираме понятието „глобализация“, което не е никак лесна работа, тъй като то е свързано с много противоречия, но все пак бихме могли да изтъкнем няколко общо приети нейни характеристики.

Глобализацията означава, че всеки изминал ден светът се оказва по-малък. Хората се сблъскват с културите на други нации чрез туризма, медиите и потребителските стоки. Нови стилове на потребление (в облеклото, храненето, услугите), както и стандартизирането на време, пари. Капиталът, хората, идеите се разпространяват много бързо, посредством революционното развитие на комуникационните технологии и транспорта. Днешните общества се характеризират с културно разнообразие и етнически различия. Това е съпроводено с нарастващо напрежение от социално изключване, което влияе негативно върху социалната интеграция. Етническата идентичност е социална конструкция в рамките на определен исторически контекст. Според някои гледища проблемите свързани с глобализацията имат материален корен, социалните неравенства, които възникват вследствие на глобализацията, са първоизточник на множество проблеми в това число и етнически разногласия. (Zlatanova, 2015)

2. Етнодемографски характеристики на Балканските държави.

Етнодемографията по своята същност обединява две основни научни разклонения- етнология и демография. (Gumilyov 2007)

Нашата основна цел се състои в анализа на етнодемографските характеристики на балканските държави, но нека най-напред уточним какво точно разбираме под понятието Балкански полуостров.

Балканите са регион в границите, на който от векове съществуват различни етнически групи с различни езици. Те изповядват различни религии водеща между които е източноправославното християнство, следвано от разновидностите на исляма и в още по-ограничени размери – от католицизма, юдеизма и т.н. Стратегическата картина на Балканите в най-голяма степен и непосредствено се определя от историческото наследство на региона. Мозайката от национални, етнически и религиозни малцинства е типична за картата на тази част на Стария континент. Етническите конфликти могат да се окажат

сериозен риск за националната сигурност на страните от района, за мира не само на Балканския полуостров, но и на Европа.

Нека сега преминем към същността на текста и разгледаме индивидуалните характеристики на всяка една балканска държава, естествено ще се фокусираме най-вече върху етническия аспект и произтичащите от него проблеми. (Zagorov, 2006)

Албания

Първата държава, която ще разгледаме в рамките на Балканския полуостров е Албания. В Албания мюсюлманите са 38,8%, християните са 35%, нерелигиозни са 25,6%. Има още няколко вероизповедания, които са под процент. На преброяването от 2004 г. 98,6% от населението са се определили за етнически албанци, а за гърци – 1,2%. Етническите албанци се делят на две основни етнолингвистични групи – геги и тоски, населяващи съответно регионите на север и юг от река Шкумба. Останалите официално признати малцинства са арумънци (власи), черногорци, българи, роми и македонци (признати само в Мала Преспа и село Врбник). Голяма част от македонците в Албания се самоопределят като българи. Българското малцинство бе признато от албанската държава през 2017 г. Това се случва като част от по-мощен законопроект, който урежда положението на малцинствата в страната. (U.S. Department of State, 2020)

В Албания албанският е официален език, но се говорят също гръцки, български, румънски, македонски др. езици. Съществува и малобройно славяноезично черногорско малцинство.

Босна и Херцеговина

Следващата държава, с която ще продължим е размирната Босна и Херцеговина. Републиката успява да извоюва своята независимост по време на войните в СФРЮ през 90-те години на 20 век. В Босна и Херцеговина живеят 50% християни, от които – 31% православни и 15% католици, 40% мюсюлмани и 10% атеисти и малък процент други религии, а етническият състав е 48,4% бошняци, 32,7% сърби, 14,6% хървати и 0,6% други.

Гърция

Преминаваме към следващата Балканска държава – Гърция. След преброяването на населението (2001) като новостилни православни са се определили – 95,5%, като старостилни православни – 2,3%, като мюсюлмани – 1,3%, като други – 0,9%. Граждани по етноси според преброяването от 2001г. са гърци – 93,8%, албанци – 4,3%. В Гърция има още - българи, румънци, украинци и други, които са под един процент. (Hadzhidimitrov, 2017)

Северна Македония

Северна Македония обявява своята независимост от Югославия през 1991 г. Като етнически македонци се определят 64,2 процента, а като албанци – 25,2%, турците са 3,9%, а ромите – 2,7% и 4% процента други. Основната част от населението изповядва християнство – 65%, то е следвано от мюсюлманското вероизповедание – 33%. Двата най-разпространени езика в страната са македонски и албански.

Черна гора

Продължаваме с поредната Балканска държава, а именно Черна гора. След преброяване на населението около 78% от хората са се декларирали като християни, 17,7% са потвърдили мюсюлманска принадлежност, 3% са с друга религиозна принадлежност, а 1% са атеисти. Според националната си принадлежност населението има следния състав: черногорци – 43,16%, сърби – 31,99%, бошняци – 7,77%, албанци – 5,03%, хървати – 1,1% и други. На преброяването през 2003 г. 63,6% от населението е потвърдило, че говори сръбски език като майчин, 22% – черногорски език, 5,5% – бошняшки език, 5,3% – албански език и 3,7% не са определили майчиния си език. Официалният език в Черна гора е йекавският стандарт на сръбския език, който заменя сърбохърватския език. Така е записано и в конституцията на страната, приета през 1992 г.

Косово

Косово е частично призната държава. Преобладаващата религия е ислямът (основно сунити), която е изповядвана от мнозинството албанци, босненци, турци и горани. По приблизителни данни мюсюлманите в Косово са около 90%, а християните са около 7%. Сръбските граждани, които наброяват между 100 000 и 120 000 души са предимно православни християни. Част от населението (около 3,5%) изповядва католическото християнство, сред които и албанци. Католиците, наброяващи около 65 000 души, са обединени в апостолическа администрация с епископски център в Призрен, която обхваща цялата територия на страната. През 2005 г. 92% от населението са се определили етнически за албанци, а 4% за сърби. (пак там)

Турция

Турция е държава, чиято територия е почти изцяло разположена в Азия – 97%, а останалите 3% – на Балканския полуостров в Югоизточна Европа, но повече от 20% от населението ѝ живее на Балканския полуостров. Сунитският ислям се изповядва от 90% от населението на страната, а останалата част изповядва най-вече алевитство, юдейство и православно християнство. Официален език е турският. Етническият състав на страната е следният-75 – 76% се определят като етнически турци, 14 – 15% от населението са кюрди, а 7 – 10% са от други етнически малцинства.

България

Поредната държава, с чиито етнодемографски характеристики ще се запознаем е България. Основният етнос в страната е български (76,9%). Две от малцинствата: турците – 8,8% и ромите – 4,9% са относително по-многобройни; останалите 1,5% включват други малцинства – руснаци, арменци, власи, каракачани, украинци, евреи, румънци, както и хора, които не се самоопределят. Българският език е единственият официален в страната и е роден език за 85,2% от населението. Турският е майчин на 9,1%, а ромският на 4,2%. Най-масовата религия в страната е източноправославното християнство. В конституцията на страната то е определено не като официално, а като традиционно вероизповедание. (пак там)

Сърбия

Следващата държава е Сърбия. Етническият състав на населението е следният: сърби – 83,32%, унгарци – 3,53%, роми – 2,05%, бошняци – 2,02%, други – 8%. Най-

разпространената религия в Сърбия е православно християнство, следвано (ако не се взема под внимание Косово) от католицизма, исляма и протестанството. Християните са 79,7%, (от тях православни – 93,1%), католиците наброяват 4,7%, протестантите са 1,6%, мюсюлмани пък са 18,5%, с вероизповедание различно от упоменатите се определят 1,8%, от населението. (пак там)

Хърватия

Преминаваме нататък към Хърватия. Основната част от населението представлява хърватският етнос. Най-големите малцинства са- сърбите, бошняците, унгарците. Основното вероизповедание е католицизмът, а има и източноправославно и сунитско мюсюлманско малцинство. Официален език е хърватският, който принадлежи към групата на южнославянските езици и използва латиницата. (пак там)

Словения

И преминаваме към Словения, която до 1991 г. е една от съставните републики на СФР Югославия. Етническият състав на населението е следният: 87,9 – словенци, 2,8% – хървати, 2,4% – сърби, 1,4% – бошняци и други, които са под един процент. Официалният език е словенският. Унгарски и италиански език говорят в граничните райони, немският език е често срещан в близост до австрийската граница. Босненски, хърватски и сръбски език говори 6% от населението. Унгарците и италианците имат статут на местни малцинства според Словенската конституция, която им гарантира и места в Народното събрание. (Gov.si, 2019)

Румъния

Последната държава е Румъния. Според преброяването от 2002 г. християните са 99% от населението от тях 86,8% са православни, 7,5% са протестанти, 4,7% – католици, и други, които са под процент. Етнически румънците съставляват 89,5 % от населението. Официалният език в страната е румънски. Най-голямото малцинство в страната са унгарците (6,6 %), което включва и етническата група на унгарското малцинство – секеите. Второто по големина малцинство са ромите (2,46 %). За българско население се приемат шкеите и банатските българи.

Поради минималния процент (0,2%) от територията на полуострова, която заема Италия, тя не е включена към текста описващ балканските държави. (Hadzhidimitrov, 2017)

След като се запознахме с етническото съотношение в балканските държави, би следвало поне накратко да опишем какво всъщност означават тези данни. От гореизложените данни е видно с просто око, че Балканите са една изключително пъстра от етническа гледна точка територия, което от една страна е изключително положително, защото се получава уникална смесица на култури, но от друга страна е предпоставка за множество конфликти на етническа и национална основа, на които сме ставали свидетели многократно. Най-проблемната група на Балканите се оказаха Западните Балкани. Все пак трябва да се има предвид, че конфликтите в региона имат исторически контекст, но докато съществуваше Югославия голяма част от тях бяха забравени. Когато обаче

мултинационалната държава се разпадна назряха множество конфликти³⁹. Словенският въпрос беше решен за десет дни (Десетдневната война), но не по същия начин протекоха събитията в други точки на бившата република. По-сложно, но все пак по мирен път, успя да извоюва своята независимост Черна гора. Това се случи през 2006 г., въпреки че националната идентичност на младата държава все още е поставена под въпрос в някои кръгове. Изключително сложна е ситуацията в Босна и Херцеговина. Там населяващите я общности от сърби, мюсюлмани и хървати не поддържат никакви взаимоотношения помежду си, а мирът се крепи изключително на международните сили за ред и сигурност. (Dumon, 2015) Все още споменът за Сребреница и всички произтичащи от това събитие последици е твърде пресен⁴⁰. Нестабилно е и положението в Косово. Етническото напрежение там не спира да тлее. Сърбите в рамките на Косово, както и други етноси, се оплакват от постоянен тормоз от страна на официалната власт. И наистина в сравнение с 1991 г., когато етническите сърби в Косово достигат 11%, то само 10 години по-късно те се сричат до 7%. В същото време обаче не трябва да забравяме масовите убийства през 1998 г. окачествени като етническо прочистване, когато Милошевич изпраща свои войски в Косово, за да се преборят с Армията за освобождение на Косово. Тук е мястото да споменем и Албанската държава, която няма сериозно междуетнически проблеми, но това не означава, че не подкрепя албанските малцинства, които са страна в най-различни балкански конфликти. Обаче отношенията на Сърбия са обтегнати не само с албанците, но и с хърватите. Раните от войната (1991 – 1995 г.) още не са зараснали и това поражда определени последици като например факта, че не е изключение на територията на Хърватия националистически партии да тормозят етнически сърби. Двете държави постоянно се обвиняват една друга в геноцид. В крайна сметка съдът в Хага отсече, че и в Сърбия и Хърватия не са налични доказателства за геноцид и сега подобни обвинения се използват по-скоро за вътрешнополитическа употреба, което далече не означава, че миналото е напълно забравено. В Република Северна Македония пък духовете са временно успокоени. (Ruzhevich, 2015) Дори албанският език е признат за втори официален език. Но това далеч не се случи без ексцесии. Това събитие доведе до ситуация, в която северномакедонският парламент се превърна в бойно поле, а въоръженият конфликт от 2001 г. не е толкова назад във времето. В сравнение с други Балкански държави положението в Гърция изглежда по-стабилно от гледна точка на етническия конфликт, но и там съществуват множество проблеми свързани с етническото разнообразие в страната, като например отказът да бъде признато славянско малцинство. Както в Гърция, така и в Турция поддържането на баланса между пъстрите религиозни и етнически общности е под въпрос. Националистически настроеният Ердоган, за да прикрие някои вътрешнополитически проблеми, превърна църквата Света София в

³⁹ Към Западните Балкани причисляваме Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Северна Македония, Сърбия и Черна гора. Терминът е по-скоро политически, отколкото географски.

⁴⁰ Клането в Сребреница е военно престъпление по време на гражданската война в Босна и Херцеговина, което е класифицирано от трибунала на ООН като геноцид.

джамия, а в крайно десните гръцки среди още е жива „Великата идея – Велика Гърция“⁴¹. Въпреки някои проблеми от близкото минало като „Възродителния процес“ България остава встрани от етническите конфликти в региона. Но друга балканска постсоциалистическа страна не успява съвсем да се опази. Става дума за Румъния. В междуетническият конфликт в Търгу Муреш през 1990 г. загиват петима души. Конфликтът обаче затихва сравнително бързо и днес в румънският град живеят мирно сравнително еднакъв брой румънци и унгарци. (Lipcsey, 2006)

Балканският регион винаги е бил нещо повече от географско понятие. Той има две много ярко изразени лица. Едното е свързано с етническа и религиозна пъстрота, което създава една цветна обща балканска идентичност. Културите на всички балкански държави малко или много са повлияни от останалите. Трябва само да се вгледаме във фолклора, да минем през кулинарията и да обърнем внимание на социалните норми, които определят живота в обществото, за да забележим множество общи характеристики, свързващи всички балкански държави. Балканите обаче имат и друго лице. То е свързано с множество конфликти, датиращи от векове. Процесите на глобализация и желанието за европейска интеграция до известна степен омекотиха тези негативи, но все пак трябва да се има предвид, че балканският национализъм е все още жив, а спомените от кървави конфликти – твърде пресни, което може да се окаже бомба със закъснител не само за региона, но и да създаде проблеми в целия континент.

Библиография

1. 5 godini nezavisimo Kosovo. Kak se stigna do tuk?, Actualno.com, 17.02.2013
2. Vachkova 2009: Vachkova, Veselina i dr. “V tarsene na istinskoto Srednovekovie”. Sofiya, Voенно izdatelstvo, 2009, s. 342.
3. Gumilyov 2007: Gumilyov, L. etnogenezisat i biosferata, na Zemyata. Prevod ot ruski, belezhki i pokazaltsi M. Asadurov. Varna: Stalker, 2007, s. 619
4. Gov.si, pravitelstven sayt na r. Sloveniya, 25.09.2019, <https://www.gov.si/en/policies/state-and-society/about-slovenia/>
5. Dyumon 2015: Dyumon, Aleks. Balkanite, e-spisanie Infacto, br. 10, 16.01.2015
6. Zlatanova 2015: Zlatanova, Valentina. Multikulturalizam i etnicheski razlichiya- problemi i perspektivi. Elektronno spisanie „Retorika i komunikatsii“, godina 2015, брой 18

⁴¹ Между другото концепцията „Велика идея – Велика Гърция“ далеч не е изключение в Балканския регион. Освен това съществуват идеите „Велика Албания“, „Великосръбска доктрина“, „Велика България“, което е показателно за отношенията в региона.

<https://rhetoric.bg/%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D1%8A%D0%BC-%D0%B8->

<https://www.rastko.rs/rastko-bg/folklor/rivanova-balkan.php>

7. Ivanova 2003: Ivanova Radost, Balkanite kato etnokulturna obshtnost. 30.09.2003. <https://www.rastko.rs/rastko-bg/folklor/rivanova-balkan.php>

8. Lipcsey 2006: Lipcsey Ildikó, „Romania and Transylvania in the 20th Century“, 2006

9. Prof. d-r Zagorov 2006: Prof. d-r Zagorov, Orlin. Balkanskiyat geopoliticheski kaleydoskop, 31.05.2006 <https://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/81-2006/broi1-2006/931-balkanskiyat-geopoliticheski-kaleydoskop>;

10. Prof. Hadzhidimitrov 2017: Prof. Hadzhidimitrov „Stefan, Pavlov Nikolay, Radev Atanas, Krizite v Balkanskiya region – osnovanie li sa za Evropeyski vaorazheni sili? – sp. Geopolitika, 20.09.2017, br. 4 <https://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/163-2017/broy-4-2017/2685-krizite-v-balkanskiya-region-kato-osnovanie-za-sazdavaneto-na-evropeyski-vaorazheni-sili>

11. Ruzhevich 2015: Ruzhevich Nemanya, Sarbiya i Harvatiya: bez vina za genotsid, Doyche Vele, 03.02.2015, <https://www.dw.com/bg/%D1%81%D1%8A%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%8F-%D0%B8-%D1%85%D1%8A%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4/a-18231612>

12. 2001: [World Christian Encyclopedia, 2001, Oxford University Press. Vol 1: p 51](#)

13. 2020: <https://www.state.gov/u-s-relations-with-albania/>

14. 2020 Portal na Saveta na Evropa: Kompas: narachnik za obuchenie po pravata, na choveka, za mladezhi. 2020. <https://www.coe.int/bg/web/compass/globalisation>

УКАЗАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ И ИЗИСКВАНИЯ ЗА СТАТИИТЕ

- Ръкописите да се представят с файл в MS WORD, формат А4 – до 30 стандартни страници. Основен шрифт – Times New Roman, 12 pt. Полета на страницата: отгоре – 2,4 см., отдолу – 2,4 см., ляво – 2,4 см., дясно – 2,4 см. Междуредово разстояние – Кратно на 1.1. Отстъп (нов ред на абзац) – 1,25 см.

- Основният текст на статиите да бъде съпроводен в началото с резюме на английски език до 300 думи (шрифт Times New Roman, 11 pt., курсив) и да завършва с ключови думи. Заглавията на статиите се изписват на български и английски език на Times New Roman, 14 pt. Имената на авторите се изписват на български и английски език. Посочва се научна степен и звание на автора, e-mail адрес и организация.

- Позоваването на цитираните автори в текста да става в скоби по следния начин – фамилия, година, страница/и. Например: (Монтен 1975: 53–54); (Hesse 1970: 124). Ако авторът е представен с различни заглавия от една и съща година, то следва азбучна номерация на кирилица след годината (Бояджиев 2000а: 111); (Бояджиев 2000б: 30).

- Библиографията да бъде в края на статията, подредена по азбучен ред на фамилията имена на авторите. Ако литературата е на кирилица, тя трябва да бъде транслитерирана на английски език.

- Библиографското описание трябва да бъде оформено по следния начин:

- **Книга**

Ковачевски 1987: Ковачевски, Христо. Куатроченто. София: Български художник, 1987.

- **Статия в сборник**

Алперс 2003: Алперс, Светлана. История ли е изкуството? – В: Разказвайки образа. Съст. Ирина Генова, Ангел Ангелов. С.: Сфрагида, 2003, 31-51.

Ангелов, Къосев 1993: Ангелов, Ангел. Традиция и език. – В: Общуване с текста. Съст. Ангел Ангелов, Александър Къосев. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993, 219-260.

- **Статия в списание**

Бояджиев 1997: Бояджиев, Димитър, Проверка на хипотезата. – Език и литература, 3-4, 1997, 76-88.

Алперс 1972: Alpers, Svetlana, Alpers, Paul. Ut Pictura Noesis? Criticism in Literary Studies and Art History. – New Literary History. v. III, №. 3 (1972), 437-458.

- **Статия във вестник**

Иванов 2001: Иванов, Иван. Основаване на Априловската гимназия. – Габровска искра, г. IV, № 53, 03.02.2001.

